

**MOLLA HALİL ES-Sİ'İRDÎ'NİN *EL KÂFİYETÜ'L
KÜBRA Fİ'N-NAHV* ADLI ESERİNDE KUR'ÂN
ÂYETLERİYLE İSTİŞHÂDININ İBNÜ'L-HÂCİB'İN
EL KÂFİYE Fİ'N-NAHV ESERİYLE MUKAYESESİ**

Veysel BAYDARMAN

**Yüksek Lisans Tezi
Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı
Prof. Dr. İbrahim YILMAZ**

2023

Her Hakkı Saklıdır

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

Veysel BAYDARMAN

MOLLA HALİL ES-Sİ'İRDÎ'NİN
EL KÂFIYETÜ'L KÜBRA Fİ'N-NAHV ADLI ESERİNDE KUR'ÂN
ÂYETLERİYLE İSTİŞHÂDİNİN İBNÜ'L-HÂCİB'İN *EL KÂFIYE*
Fİ'N-NAHV ESERİYLE MUKAYESESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ
Prof. Dr. İbrahim YILMAZ

ERZURUM-2024

TEZ BEYAN FORMU

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

BİLDİRİM

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Uygulama Esaslarının ilgili maddelerine göre hazırlamış olduğum “MOLLA HALİL ES-Sİ'İRDÎ'NİN EL KÂFİYETÜ'L KÜBRA Fİ'N-NAHV ADLI ESERİNDE KUR'ÂN ÂYETLERİYLE İSTİŞHÂDININ İBNÜ'L-HÂCİB'İN EL KÂFİYE Fİ'N-NAHV ESERİYLE MUKAYESESİ” adlı tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kâğıt ve elektronik kopyalarının aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

Gereğini bilgilerinize arz ederim *.

- Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.
 Tezimin/Raporumun makale için **altı ay**, patent için **iki yıl** süreyle erişiminin ertelenmesini istiyorum.

23/07/2024

Aslı ıslak imzalıdır

Veysel BAYDARMAN

* **LİSANSÜSTÜ TEZLERİN ELEKTRONİK ORTAMDA TOPLANMASI, DÜZENLENMESİ VE ERİŞİME AÇILMASINA İLİŞKİN YÖNERGE**

.....

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Çeşitli ve Son Hükümler

Lisansüstü tezlerin erişime açılmasının ertelenmesi MADDE 6– (1) Lisansüstü teze ilgili **patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda**, tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu **iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.**

(2) Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz **makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış** ve internette paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile **altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.**

Gizlilik dereceli tezler MADDE 7– (1) Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, tezin yapıldığı kurum tarafından verilir. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, ilgili kurum ve kuruluşun önerisi ile enstitü veya fakültenin uygun görüşü üzerine üniversite yönetim kurulu tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.

(2) Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Graduate School of Social Sciences

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Prof. Dr. İbrahim YILMAZ danışmanlığında, Veysel BAYDARMAN tarafından hazırlanan bu çalışma 23/07/2024 tarihinde aşağıda isimleri yazılı jüri tarafından Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. İbrahim YILMAZ

İmza: Aslı ıslak imzalıdır

Jüri Üyesi : Prof. Dr. Seyfullah KORKMAZ

İmza: Aslı ıslak imzalıdır

Jüri Üyesi : Doç. Dr. Yakup KIZILKAYA

İmza: Aslı ıslak imzalıdır

Prof. Dr. Sait UYLAŞ

Enstitü Müdürü

Aslı ıslak imzalıdır

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	IV
ABSTRACT	V
KISALTMALAR DİZİNİ	VI
ÖNSÖZ.....	VII
GİRİŞ	1
I. ÇALIŞMANIN KONUSU VE PROBLEMİ	1
II. ÇALIŞMANIN AMACI VE ÖNEMİ.....	1
III. ÇALIŞMANIN YÖNTEMİ	2
IV. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI	2

BİRİNCİ BÖLÜM

MOLLA HALİL ES-Sİ'İRDÎ DOĞUMU VE HAYATI

1.1. MOLLA HALİL ES-Sİ'İRDÎ DOĞUMU VE HAYATI	5
1.2.1. Nesebi.....	6
1.2.2. Eğitimi.....	6
1.2.3. Vefatı.....	8
1.2.4. İlmî Kişiliği	9
1.2.5. Hocaları	9
1.2.6. Talebeleri.....	12
1.2.7. Şeyh Abdulkahhar'ın Zikrettiği Talebeleri	13
1.2.8. Diğer Kaynaklarda Zikredilen Talebeleri.....	15
1.2.9. Eserleri	16
1.2.9.1. Tefsir ve Kur'an İlimlerine Dair Eserleri	17
1.2.9.2. Hadis ve Hadis Usulüne Dair Kaleme Aldığı Eserler	20
1.2.9.3. Fıkıh ve Fıkıh Usulüne Dâir Eserleri.....	21
1.2.9.4. Kelâm ve Akaid Alanına Dair Kaleme Aldığı Eserler	23
1.2.9.5. Arap Dili ve Belâgatına Dair Kaleme Aldığı Eserler	24
1.2.9.6. Tasavvuf Alanında Kaleme Aldığı Eserler.....	27
1.2.9.7. Diğer İlimlerde Kaleme Aldığı Eserler	28
1.2.9.8. Müellife Nispet Edilen Eserler	29

1.3. EBÛ AMR İBNÜ'L-HÂCİB'İN DOĞUMU VE HAYATI	29
1.3.1. Eğitimi	29
1.3.2. Vefatı	30
1.3.3. Hocaları	31
1.3.4. Talebeleri	33
1.3.5. Eserleri	35
1.3.5.1. Arap Dili ve Belâgatına Dair Kaleme Aldığı Eserler	35
1.3.5.2. Fıkıh ve Fıkıh Usulüne Dair Kaleme Aldığı Eserler	37

İKİNCİ BÖLÜM

ARAP DİLİNDE İSTİŞHÂD

2.1. ARAP DİLİNDE İSTİŞHÂD YÖNTEMİ VE UNSURLARI	38
2.1.1. Sözlük Anlamı	38
2.1.2. Terim Anlamı	38
2.2. TARİHİ SEYRİ	38
2.2.1. İstişhâd Unsurları	39
2.2.1.1. Kur'ân-ı Kerîm	39
2.2.1.2. Hadis	41
2.2.1.3. Şiir ile İstişhâd	42
2.2.2. Nesir Türü İstişhâd Unsurları	44

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MOLLA HALİL ES-Sİ'İRDÎ'NİN *EL KÂFİYETÜ'L KÜBRA Fİ'N-NAHV* ADLI ESERİNDE KUR'ÂN ÂYETLERİYLE İSTİŞHÂDININ İBNÜ'L-HÂCİB'İN *EL KÂFİYE Fİ'N-NAHV* ESERİYLE MUKAYESESİ

3.1. İSTİŞHÂD UNSURU OLARAK KUR'ÂN-I KERİM	46
3.1.1. Nahiv (Sentaks)	47
3.1.2. Mef'ûlü Mutlak'ı Nasbeden Fiilin Vucuben Hazfolunması	48
3.1.3. Mef'ûlün Bihi Fiilinin Vucuben Hazfı	49
3.1.4. Nida Harfinin Hazfedilmesi	50
3.1.5. Münadanın Hazfı	50
3.1.6. İştigalde Merfu-Mansub ya da Eşit Olma Durumu	51

3.1.7. Hal Cümlesinde قد'ın Mukadder Olarak Gelmesi.....	53
3.1.8. Müstesna.....	54
3.1.9. Leyse'ye Benzeyen Ma (ما) ve La (لا)'nın Haberi	56
3.1.10. Atıf	57
3.1.11. İsm-i İşaret.....	59
3.1.12. İsm-i Mevsul	60
3.1.13. Zarflar	61
3.1.14. Esmâu'l-Aded.....	64
3.1.15. Müzari Fiili Nasp Edenler	65
3.1.16. Müteaddi-Gayri Müteaddi.....	65
3.1.17. Ef'âl-i Mukârebe	66
3.1.18. Ef'âl-i Medh ve Zem	67
3.1.19. Şart Harfleri.....	68
3.1.20. Lamalar	69
SONUÇ.....	70
KAYNAKÇA.....	72
ÖZGEÇMİŞ.....	78

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MOLLA HALİL ES-Sİ'İRDÎ'NİN
EL KÂFİYETÜ'L KÜBRA Fİ'N-NAHV ESERİNDE KUR'ÂN ÂYETLERİYLE
İSTİŞHÂD İBNÜ'L-HÂCİB'İN *EL KÂFİYE Fİ'N-NAHV* ESERİYLE
MUKAYESESİ

Veysel BAYDARMAN

Danışman: Prof. Dr. İbrahim YILMAZ

2024, 78 Sayfa

Jüri: Prof. Dr. İbrahim YILMAZ
Doç. Dr. Yakup KIZILKAYA
Prof. Dr. Seyfullah KORKMAZ

1750-1843 yılları arasında Siirt'te yaşayan Molla Halil Es-Si'irdî, gerek düşünce ve fikirleriyle gerekse de muhtelif alanlarda ortaya koymuş olduğu eserleriyle son dönem Osmanlı ilim ve fikir hayatına büyük katkılar sunan alimler arasında yer almıştır. Müellif fıkıh, hadis, tefsir, tasavvuf gibi İslami ilimlerin birçok alanında eser telif etmiş velut bir alimdir. Ortaya koymuş olduğu bu eserlerinin bazısı sadece isim olarak bilirse de diğer bir kısmı matbu olarak o gün bugündür kimi medreselerde ders kitabı olarak okutulmaktadır. Ayrıca Siirt'in 18. ve 19. yüzyılda ilim ve kültür merkezi olmasında Molla Halil'in büyük katkısı olmuştur. Bizim bu araştırmadaki amacımız Es-Si'irdî'nin *el-Kâfiyetü'l-Kübrâ fi'n-Nahv* adlı eserinde Kur'ân âyetleriyle yapmış olduğu istişhâdların İbnü'l-Hâcib'in *el-Kâfiye fi'n-Nahv* adlı eserdeki âyet istişhâdlarıyla mukayesesinin yapılp aralarındaki farkın ortaya konulmasıdır.

Bu minvalde çalışmamız üç bölümden oluşacaktır. İlk bölümde her iki müellifin hayatı, hocaları, eserleri ve bu eserlerin muhtevaları hakkında bilgiler verilecektir. İkinci bölümde ise Arap Edebiyatındaki istişhâd kavramı ve çerçevesi genel anlamda ele alınacaktır. Araştırmamızın asıl konusu olan üçüncü bölümde ise bahsi geçen eserde Molla Halil'in nahiv kurallarını ortaya koyarken Kur'ân-ı Kerim'den yapmış olduğu istişhâdları tek tek tahlil edilerek daha sonra İbnü'l-Hâcib'in, *el-Kâfiyesi*'de aynı konuda hangi âyetleri istişhâd ettiği ve her iki müellifin ortak-farklı yönleri ortaya konulacaktır. Öyle umut ediyoruz ki bu araştırmamız Molla Halil'in nahivdeki yöntemiyle alakalı literatüre mütevazi bir katkıda bulunur.

Anahtar Kelimeler: Molla Halil, İbnü'l-Hacib, *el-Kâfiyetü'l-Kübra*, Kur'ân Âyetleri, İstîşhâd

ABSTRACT**MASTER THESIS****ACOMPARISON OF MOLLA HALİL ES-Sİ'İRDÎ'S CITATIONS OF
QURANIC VERSES IN HIS WORK "AL-KAFİYATU'L-KUBRA Fİ'N-NAHW"
WITH IBN AL-HAJIB'S CITATIONS IN HIS WORK "AL-KAFİYA Fİ'N-
NAHW"****Veysel BAYDARMAN****Advisor: Prof. Dr. İbrahim YILMAZ****2024, 78 pages****Jury: Prof. Dr. İbrahim YILMAZ
Assoc. Prof. Dr. Yakup KIZILKAYA
Prof. Dr. Seyfullah KORKMAZ**

Molla Halil Es-Si'irdî, who lived in Siirt between 1750 and 1843, was one of the scholars who made significant contributions to the intellectual and scientific life of the late Ottoman period through his thoughts and ideas, as well as his works in various fields. The author was a prolific scholar who authored works in many areas of Islamic Sciences such as Fiqh, Hadith, Tafsir, and Sufism. While some of these works are known only by name, others have been published and used as textbooks in some madrasas to this day. Furthermore, Molla Halil played a significant role in making Siirt a center of science and culture in the 18th and 19th centuries. The purpose of this research is to compare the Quranic verses used by Es-Si'irdî for citation in his work "al-Kāfiyatü'l-Kubrâ fi'n-Nahw" with the verses cited in Ibn al-Hajib's "al-Kāfiya fi'n-Nahw" and to highlight the differences between them.

In this context, our study will consist of three parts. In the first part, information about the lives, teachers, works, and contents of these works of both authors will be provided. In the second part, the concept and framework of citation in Arabic literature will be discussed in general terms. In the third part, which is the main subject of our research, the citations from the Qur'an used by Molla Halil to present grammatical rules in the aforementioned work will be analyzed one by one. Then, it will be examined which verses Ibn al-Hajib cited on the same subject in his "al-Kāfiya," and the common and different aspects of both authors will be revealed. We hope that this research will make a modest contribution to the literature regarding Molla Halil's method in grammar.

Keywords: Molla Halil, Ibn al-Hajib al-Kāfiyat al-Kubrâ fi al-Nahy, Quranic Verses, İstishād

KISALTMALAR DİZİNİ

a.s.	: Aleyhisselâm
b.	: Bin
C.	: Cilt
DİB.	: Diyanet İşleri Başkanlığı
H.	: Hicrî
Http.	: HyperText Transfer Protocol
Hz.	: Hazret
R.a.	: RadıyallahuAnh
Nşr.	: Neşreden
M.	: Miladî
M.ö.	: Milattan Önce
ö.	: Ölüm Tarihi
s.	: Sayfa
s.a.v.	: Sallallâhu Aleyhi ve Sellem
TDV.	: Türkiye Diyanet Vakfı
Thk.	: Tahkik
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve diğerleri
vs.	: ve saire

ÖNSÖZ

Diğer canlılar ile insanlar arasındaki en bariz fark insanların konuşabiliyor olmasıdır. Dil insanların iletişim kurmasına ve birbirlerini anlamasına yardımcı olan en önemli unsurdur. Her coğrafyanın kendine ait konuşma şekli ve kendine has dilleri vardır. İnsanoğlu, konuştuğu dili bir nesilden diğer nesillere şifahen aktarmış, yazının ortaya çıkmasıyla da dilini muhafaza edebilmek için kayıtlı altına almıştır.

Araplar, İslâm dininden önce ve İslâm'ın ilk zamanlarında fasih ve belîğ bir Arapça ile konuşmaktaydılar. Fakat İslâm dininin geniş coğrafyalara yayılmasıyla Arapların Arap olmayanlar ile yaşamaya başlamasının ardından dilde bozulmalar baş göstermiştir. Her geçen gün genişleyen İslâm coğrafyasında Müslümanların İslâm'ı anlama, yaşama ve yaşatma istekleri, Kur'an dili olan Arapçayı muhafaza etme ve sonraki nesillere aktarma gayretlerini daha da perçinlemiştir.

Dil bilimlerinde sarf, nahiv, belagat gibi araştırmaların ve çalışmaların yapıldığı sırada dilbilimcilerin ortaya çıkardığı kuralları doğrulamak için kullandıkları yöntem istişhâttir. İstişhâd dilbilimciler için her zaman bir dayanak olmuş gerek sarf ve nahiv gerekse diğer dilbilimlerinde de kuralları belirleme açısından en sağlam dayanaklardan biri olmuştur. Günümüze kadar Arap dili üzerine pek çok çalışma yapılmış olup, kendisinden istifade edilen ve günümüze kadar ulaşmış olan eserlerden biri de Molla Halil Es-Si'irdî'nin *el-Kâfiyetü'l-Kübrâ fi'n-Nahv* ve İbnü'l-Hâcib'in *el-Kâfiye fi'n-Nahv* adlı eseridir.

Bir dil âlimi olan Molla Halil Es-Si'irdî'nin *el Kâfiyetü'l-Kübra* adlı eserinde üzerinde durduğu kuralların birçoğunda âyet, hadis ve şiirle getirdiği örneklerle ayrıntılı bilgiler vermiş ve Kur'ân dili olan Arapçanın gelişimine son derece önemli katkılar sunmuştur. Bu çalışmamızda Arap dilinde önemli şahsiyetlerden biri olan Molla Halil ve klasik Arapça nahiv kitapları içerisinde en önemli kitaplardan biri olan *el-Kâfiyetü'l-Kübra* adlı eserinde Kur'ân âyetleri ile istişhâd metodu incelenip daha sonra İbnü'l-Hâcib'in *el-Kâfiye fi'n-Nahv* adlı eserinde getirmiş olduğu istişhâd âyetleri ile mukayesesi yapılacaktır. Bu meyanda her iki müellifin hayatı ve eserleri ile söz konusu kitaplarında yer alan Kur'ân âyetlerinin bir istişhâd unsuru olarak nasıl kullanıldığı, incelemeye tabi tutulacaktır.

Böyle bir çalışmayı hazırlamamda fikri hazırlığımı sağlayan, tez konusunun tespitinde ve çalışmalarımın her aşamasında katkı ve yönlendirmeleriyle bana yol gösteren kıymetli danışman hocam Prof. Dr. İBRAHİM YILMAZ'a teşekkürü bir borç bilirim.

GİRİŞ

I. ÇALIŞMANIN KONUSU VE PROBLEMİ

Bu çalışmanın konusu, Arap dilinde çok önemli bir değer olan Molla Halil'in *el-Kâfiyetü'l-Kübra* adlı eserinde gramer konularını açıklarken Kur'ân-ı Kerim'den yapmış olduğu istişhâdları tespit edip daha sonra İbnü'l-Hacib'in *el-Kâfiye* adlı eserindeki istişhad âyetleriyle muhayyesinin yapılmasıdır. Müellif mezkûr eserinde Arap şiiri, Hz. Peygamberin hadisleri gibi birçok faktörden yararlanarak şevahid getirmiştir. Ancak biz bu çalışmamızda kapsamı çok geniş olacağı için sınırlandırmaya giderek müellifin sadece Kur'an âyetleri ile yapmış olduğu istişhadları ele almayı uygun gördük.

Bu araştırmamızda mezkûr eser özelinde Arap dili çalışmalarında kullanılan istişhâd yönteminde Kur'ân âyetlerinin değerine dikkat çekilmiş olacaktır. Buna ek olarak Kur'ân âyetlerinin Arap edebiyatına olan katkısı üzerinde durularak istişhâd öğelerinden olan Kur'an-ı Kerim âyetleri şevahid olmaları bakımından araştırılmaya tâbi tutulmuştur.

II. ÇALIŞMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Dil bilimci ve nahivci Molla Halil Es-Si'irdî yıllarca Doğu Medreselerinde müderrislik yapmış ve Arap Dili başta olmak üzere İslami İlimlerin birçok alanında eser kaleme almış bir kişidir. Özellikle Arap Dili ve Belagatı ile alakalı yazmış olduğu eserler medreselerde temel kaynak olarak okutulup ezberletilmiştir. Bu çalışmadaki amacımız müellifin Arap Dili grameri üzerine yazmış olduğu *el-Kâfiyetü'l Kübrâ fi'n-Nahv* adlı eserinde Kur'ân âyetleri ile yapmış olduğu istişhâdları tespit edip incelemeye tabi tutarak İbnü'l-Hâcib'in *el Kâfiye* adlı eserindeki şahit âyetlerle karşılaştırılması yapmaktır

Molla Halil ve İbnü'l-Hâcib'in mezkûr eserlerinde Kurân âyetleri ile yapmış oldukları şevahitlerinin tespiti ve incelenmesi yapılmamış olması bu çalışmanın önemini ortaya koymaktadır.

III. ÇALIŞMANIN YÖNTEMİ

Çalışmamız toplamda üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde Molla Halil Es-Si'irdî'nin ve İbnü'l-Hacib'in doğumu, nesebi, hayatı, eğitimi, ilmi kişiliği hocaları ve talebelerinden bahsedilmektedir. Devamında ise kaleme almış oldukları eserlerden ve muhtevalarından bahsedilmektedir.

İkinci bölümde ise Arap Dilinde istişhâd kavramının muhtevası ve unsurlarına değinilmektedir. Bu meyanda önce mezkûr kavramın sözlük ve terim anlamları açıklandıktan sonra tarih içinde ortaya çıkışı ve seyri ortaya konmuştur. Son olarak istişhâdın amillerinden olan Kur'an-ı Kerim, Hadis-i Şerif, Arap şiiri ve nesir türü kaynaklık bakımından neyi ifade ettiği, hangi durumlarda şevahid olarak ele alındıkları ve hangi şartlarda başvuru kaynağı oldukları tahlil edilerek ortaya konmuştur.

Çalışmanın omurgasını oluşturan üçüncü bölümünde ise Molla Halil'in *el-Kâfiyetü'l Kübrâ* adlı eseri nahiv ilmi açısından incelenmiş ve müellifin bir gramer kaidelerini açıklarken Kur'an âyetlerinden yapmış olduğu istişhâdlar tespit edilmiştir. Daha sonra aynı konuda dil bilimci İbnü'l-Hacib'in *el-Kâfiye* adlı eserinde hangi âyetleri şahit olarak getirdiği tayin edilerek aralarında ortak ve farklı yönler ortaya konmuştur. Bu meyanda önce her iki müellifin nahvi konulardaki açıklamasına kısaca yer verilmiş akabinde de istişhâd olarak getirdikleri âyetler tespit edilerek bu şevahidler tahlil edilmiştir.

IV. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI

Çalışmamız üç bölümden müteşekkil olduğu için kaynakların da bu üç bölüm kaynakları şeklinde sınıflandırılması uygun görülmüştür. Araştırmada klasik ve muasır eserlere başvurulmakla birlikte daha çok konuyla alakalı yapılmış olan akademik çalışmalara yer verilmiştir. Ayrıca ilgili makalelerde kaynak olarak kullanılmıştır.

Birinci bölümü için esas alınan ana kaynaklar, her iki müellifin hayatını ele alan klasik ve muâsır biyografik eserlerdir. İsmail Paşa el-Bağdadi (1839-1920)'nin *Hediyetu'l-Ârifin Esmâu'l-Müellifin ve Âsârü'l-Musannifin*, Ömer Rıza Kehhâle (1905-1987)'nin *Mu'cemu'l-Muellifin*, İbn Hallikân'ın *Vefeyâtü'l-a'yân* adlı eserleri klasik kaynak olarak kullanılmıştır. Bunun dışında ikincil kaynak olarak 4-6 Mayıs 2018

tarihinde Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde gerçekleşen Molla Halil es-Si'irdî isimli uluslararası sempozyumda sunulan bildirilerden oluşan Molla Halil es-Si'irdî Hayatı, Eserleri ve İlmi Kişiliği isimli iki ciltten oluşan kitap, Abdullah Özcan'ın Molla Halil es-Si'irdî'nin Basîretu'l-Kulûb fî Kelâmi Allâmi'l-Ğuyûb Adlı Tefsirinin Tahlili ve Tahkiki isimli doktora tezi, Mustafa Öncü'nün Molla Halil es-Siirdî'nin Basîretu'l-Kulûb fî Kelâmi Allâmi'l-Ğuyub Adlı Eserinin Arap Dili Açısından İncelenmesi isimli doktora tezi, Serkan Tekin'in XVIII-XX. Asırlarda Siirt Bölgesinde Yapılan Kalam Çalışmaları isimli yüksek lisans tezi, Ömer Pakiş'in Molla Halil es-Si'irdî ve Tefsirdeki Metodu adlı yüksek lisans tezi, Jadalla Hasan'ın Molla Halil es-Si'irdî'nin “Usûlü Hadisi'l-Ezher mine'l-Muhtasar ve Şerhihi li-İbn Hacer” İsimli Eserinin Tahkiki ve Metodu adlı yüksek lisans tezi, Abdul Khalek Alabdul Karim'in Molla Halil el-İs'irdî'nin Şerhu Dıyau Basîreti Kalbi'l-a'ruf fi't-Tecvîdi ve'r-Resmi ve Ferşi'l-Hurûf Adlı Eserinin Tahkik ve Değerlendirmesi adlı yüksek lisans tezi, Zakir Apuhan'ın Molla Halil es-Si'irdî'nin Nehcü'l-En'âm Adlı Eserinin Belâğat Açısından İncelenmesi adlı yüksek lisans tezi, Emine Atılhan, Molla Halil es-Siidî'nin Hayatı ve el-Kâfiye fi'n-Nahv ve's-Sarf İsimli Eseri ismiyle kaleme almış olduğu yüksek lisans tezi, Fuat Karabulut'un Molla Halil es-Si'irdî'nin Muhtasaru Şerhi's-Sudûr bi Şerhi Hali'l-Mevtâ ve'l-Kubûr'u ve Hadis İlmi Açısından Değerlendirilmesi adlı bildirisi, Adnan Memduhoğlu'nun el-Ma'fuvvat Adlı Eseri Çerçevesinde Molla Halil Si'irdî'nin Fıkıh Anlayışı adlı bildirisi, Fadıl Ayğan'ın Molla Halil es-Si'irdî'nin Kalam Yönteminin Eş'arî Kalam Sistemi Açısından Değerlendirilmesi -Te'sisu Ka'vîdi'l-Akaid Adlı Eseri Bağlamında Bir İnceleme- isimli bildirisi, M. Cüneyt Gökçe'nin Molla Halil es-Si'irdî ve İki Nehcü'l-En'âm'ı adıyla sunduğu bildirisi, Mustafa Keskin'in Molla Halil es-Si'irdî'nin el-Kâfiyetu'l-Kübrâ fi'n-Nahvi ve's-Sarf ve el-Kamusu's-Sânî fi'n-Nahvi ve's-Sarfı ve'l-Ma'ani Adlı Eserlerinin Arap Dili ve Edebiyatına Katkısı adlı bildirisi, Enes Erdim-İrfan Kaya'nı “Molla Halil es-Si'irdî'nin el-Kâmûsu's-Sânî Adlı Eserinde Arap Şiiri ile İstişadı isimli bildirisi, Edip Çağmar'ın Molla Halil'in Tercemetu Meşâhîri'n-Nahviyyîn ve'l-Luğaviyyîn Adlı Eseri Üzerine Bir İnceleme ismiyle sunduğu bildirisi, Ferzende İdiz'in Molla Halil Si'irdî'nin Bazı Tasavvufî Görüşleri: “Minhâcü's-Sünne” Adlı Eseri Bağlamında isimli bildirisi, Mehmet Emin Bener'in Molla Halil el-İs'irdî'nin “Beyân-u Şurûti'l-Halve ve Âdâbihâ” Adlı Eseri Çerçevesinde Halvet ile İlgili Görüşleri adlı bildirisi, Adnan Memduhoğlu, Molla Halil es-Siirdî'nin Hayatı ve Eserleri Hakkında Bazı Mülahazalar adlı makalesi ve

M. Edip Çağmar'ın Molla Halil el-İs'irdî'nin Risâletun fî İlmi't-Tecvid Adlı Eseri ismiyle yazdığı makalesidir.

İkinci bölümde istişhâdın tarihi seyri ve unsurlarını incelenirken başvuru kaynaklar; Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî'nin Kitabü'l-Ayn'ı, Celâlüddîn es-Süyûtî, el-İktirâh fî Uşûli'n-Nahv'i Muhammed Semîr Necîb el-Lebdî'nin Mu'cemu'l-Mustâlahâti'n-Nahviyye ve's-Sarfiyye eserine, Mehmet Hadin Tutkal'ın İbn Hişâm'ın Şerh-u Katri'n-Nedâ ve Belli's-Sadâ'da İstişhâd Ettiği Ayetler isimli yüksek lisans tezi, Sümeyye Yağan Doğan'ın Ebu Hayyan el-Endelûsî'ye Göre Arap Dilinde Şiirle İstişhâd adlı yüksek lisans tezi, Kasım Yaşar'ın Zemahşeri'nin el-Mufassal fî San'ati'l-İ'râb Adlı Eserinde İstişhâd Ettiği Âyetler adlı yüksek lisan tezi, M. Vecih Uzunoğlu, el-Bahru'l-Muhît'in Filolojik Açıdan İncelenmesi adlı doktora tezi, Ramazan Bezci'nin İbn Mâlik ve Nahiv Metodunda Hadisle İstişhâdın Yeri adlı tezi, İbrahim Geyik'in , İbn Hişâm'ın Şerhu-Şuzûri'z-Zeheb Adlı Eserinde İstişhâd Ettiği Ayetler adlı yüksek lisans tezi, İbrahim Toprak'ın Zemahşerî'nin el-Mufassal fî Sınâ 'ati'l-İ-râb İsimli Eserinde Kur'an-ı Kerim Ayetleriyle İstişhâd Yöntemi adlı yüksek lisans tezi, Emin Cengiz'in Endülüs Tefsirinde Filolojik Yaklaşımlar adlı makalesi, Mehmet Reşit Özbalıkçı'nın "Arap Dilinde İlk İstişhâd adlı makalesi, Hüseyin Tural'ın Arap Dilinde Şiir ve Hadisle İstişhâd Meselesi adlı makalesidir.

Üçüncü bölümde ise Muhammed b. Abdurrahim el-Meylani'nin Şerhû'l-Muğnî fi'n-Nahv, Molla Yunus Ertatani'nin ez-Zurûf ve't-Terbîb adlı eserlerinin yanı sıra araştırmamızın asıl konusunu teşkil eden el-Kâfiyetü'l- Kübrâ fi'n-Nahv ve el-Kâfiye fi'n-Nahv adlı eserler temel başvuru kaynağı olmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

MOLLA HALİL ES-Sİ'İRDÎ DOĞUMU VE HAYATI

1.1. MOLLA HALİL ES-Sİ'İRDÎ DOĞUMU VE HAYATI

Tam adı Halil b. Molla Hüseyin b. Molla Halid olan müellifin doğum yeri Bitlis'e bağlı Hizan ilçesinin Süttaş (Gulpik) köyü olduğu aktarılmıştır. Molla Halil'in bu köyde doğduğu ile ilgili bilgiler tamamen dilden dola dolaşan bilgilerdir. Bu konuda herhangi bir kaynağa rastlanılmamıştır.¹

Molla Halil'in biyografisini ele alan eserler incelendiğinde ise doğum tarihi ile ilgili farklı görüşlerin bulunduğu ifade edilebilir. Örneğin; Bağdatlı İsmail Paşa, ez-Ziriklî ve Kehhâle; Molla Halil'in doğum yılı olarak 1167/1753-54 tarihini verirken, Ömer Atalay; *Sürt Tarihi* adlı eserinde 1159/1746-47 tarihini kaydetmektedir.²

Molla Halil'in hayatı hakkında torunu Şeyh Abdülkahr ez-Zokaydî'nin (v.1324/1903) kaleme aldığı kısa risalesinde dedesi hakkında doğum tarihinin h. 1164 yılı olduğu ifade etmiştir.³ Miladi takvime göre bu tarih 1750-51 yıllarına tekabül etmektedir.

Bu görüşün doğruya en yakın olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim Molla Halil'in İslam Akaidi'ndeki yeri ve *Nehcü'l-Enâm* Adlı Eserindeki Yöntemi konusunda yaptığı çalışmada Ali Nebi ed-Desûki de aynı minvalde görüş serdetmiştir.⁴

¹ Abdullah Özcan, M. Macit Sevgili, "Molla Halil es-Si'irdî'nin Biyografisi", M. Macit Sevgili vd. (ed.), *Molla Halil es Si'irdî Hayatı Eserleri ve İlmî Kişiliği*, (1/21-22), Beyan Yayınları, İstanbul 2019.

² Özcan ve Sevgili, I, 22.

³ Abdullah Özcan, *Molla Halil es-Si'irdî'nin Basîretü'l-Kulûb fî Kelâmi Allâmi'l-Ğuyûb Adlı Tefsirinin Tahlîli ve Tahkiki*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van 2018, 9.

⁴ Adnan Memduhoğlu, "Molla Halil es-Siirdî'nin Hayatı ve Eserleri Hakkında Bazı Mülâhazalar", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (14), 2019, 610.

1.2.1. Nesebi

Müellifin babasının adı Molla Hüseyin,⁵ dedesinin adı Molla Halid el-Kûlatî'dir. Molla Halil b. Molla Hüseyin b. Molla Halid el-Hizânî Siirdî'nin soyu, Şeyh Musa b. Mâhîn ez-Zûlî (Sultan Şeyhmus) üzerinden Hz. Ömer'e ulaşır.⁶ Bundan mütevellit kendisine "el-Ömerî" de denmiştir. Ancak son dönemde yapılan çalışmalarda Ömerî nisbesinin bir yanlış anlama sonucunda kaynaklarda yer almış olabileceği yönünde de görüşler yer almıştır.⁷

Bazı kaynaklarda müellif El-İs'irdî nisbesiyle geçerken⁸ birçok kaynakta Es-Si'irdî şeklinde geçmektedir.⁹ Molla Halil, doğduğu yere nispeten "el-Hizânî, el-Kûlatî ve el-Gulpikî", eğitim aldığı, hocalık yaptığı ve ilmî faaliyetlerinin çoğunu gerçekleştirdiği yere nispetle ise "Siirdî" olarak anılmıştır.¹⁰ Buna ek olarak itikâdî mezhebi Eş'arî olduğu için "el-Eş'arî", ameli mezhebi açısından Şafi' mezhebine mensup olduğu için "eş-Şâfi'i" olarak da kendisinden bahsedilmiştir.¹¹

Molla Halil, medrese geleneğinde "eş-Şevkî", "Allâme", "Üstâzu'l-kull fi'l-kull" ve "Seyda" gibi lakaplarla da bilinmektedir.¹²

1.2.2. Eğitimi

Molla Halil'in ilmi hayatıyla alakalı kaynaklarda geçen bilgilere baktığımızda onun tek bir medreseden değil birçok medreseden ilim tahsil ettiğini ve muhtelif hocaların rahle-i tedrisinden geçtiğini müşahade etmekteyiz. Doğu ve güneydoğuda bulunan medreselerin hemen hemen hepsinde ilim tahsil etmiştir. Bölgenin büyük âlimlerinden

⁵ İsmail Paşa Muhammed Emin el-Bağdâdî, *Hediyyetu'l-Arifin Esmâü'l Müellifin ve Asaru'l-Musannifin I-II*, Daru İhyai't-Türasi'l-Arabi, Beyrût 1951, I 357.

⁶ Özcan ve Sevgili, I, 22.

⁷ Mustafa Öncü, *Molla Halil es-Siirdî'nin Basîretü'l-Kulûb fi Kelâmi Allâmi'l-Ğuyub Adlı Eserinin Arap Dili Açısından İncelenmesi*, (Doktora Tezi), Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır 2013, 20.

⁸ Ömer Rıza Kehhale, *Mu'cemu'l-Muellifin Terâcîmu Musannifi'l-Kütübi'l-Arabiyye I-IV*, (1. Baskı), Muessesetu'r-Risale, Beyrut, I, 683.

⁹ Memduhoğlu, "Molla Halil es-Siirdî'nin Hayatı ve Eserleri Hakkında Bazı Mülâhazalar", 610.

¹⁰ Serkan Tekin, *XVIII-XX. Asırlarda Sirt Bölgesinde Yapılan Kelam Çalışmaları*, (Yüksek Lisans Tezi), Sabahattin Zaim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2017, 22.

¹¹ Özcan ve Sevgili, I, 22.

¹² Özcan ve Sevgili, I, 22.

ders alan Molla Halil'in birçok ilim dalına vukufiyeti oluşmuştur. Küçük yaşta babasıyla beraber ziyaret ettiği “*Mârifetnâme*” sahibi İbrahim Hakkı Hazretlerinin dikkatini çekmiş ve onun duasını almıştır.¹³ Eğitim hayatı ilk olarak Hizan'da babasının yanında başlamış ve dini bilgileri ilk olarak babası Molla Hüseyin'den almıştır.¹⁴ Sonra sırasıyla Bitlis, Siirt, Gevaş, Bahçesaray, Şirvan, Hoşap, Cizre'de devam etmiş ve nihayetinde de Irak'ın İmadiye bölgesinde son bulmuştur.¹⁵

Babası Molla Hüseyin, oğlunun yeteneklerinin farkında olduğu için onu bu yoldan hiçbir zaman ayırmamış ve bu meyanda ne gerekiyorsa yerine getirmiştir. Bu sebebe binaen oğlunu Gulpik'te bulunan ve kendisinin de hocası olan Molla Hüseyin el-Karesuvi'nin yanına eğitim alması için götürmüştür. Müellif burada yaklaşık bir yıl Kur'an eğitimi almıştır.¹⁶ Kur'ân-ı Kerim eğitimini tamamladıktan sonra onu Hizan'da bulunan Molla Abdurrahman el-Belekî'nin yanına götürmüş ve burada müellif Şâfiî fıkhi kitaplarını okumuştur.¹⁷ Daha sonra Bitlis'te bulunan Molla Ramazan el-Hazvîni ve Molla Muhammed el-Hâfız'dan sarf dersleri almıştır.¹⁸ Müellifin ilim tedrisatı Hoşap'ta Molla Hasan el-Hoşâbî'nin yanında “*Şerhu's-Şemsiyye*” ve Cizre'de Şeyh Ferec'in yanında “*Şerhu Akâidi'n-Neseft*” kitaplarını okuyarak devam etmiştir.¹⁹ Bilahare Bitlis'te bir miktar sarf dersi alan Molla Halil, bir müddet Siirt'in Tillo (Aydınlar) kasabasında bulunan halasının beyi Molla Ahmed el-Hafızdan da ders almıştır. Yine Siirt'e bağlı Halenze köyünde Molla Mahmud'un yanında “*Mesabih*” kitabını okumuş, Van'a bağlı Vestan kasabasına giderek bir müddet daha sarf ilmini tahsil etmiştir.²⁰

Müellif daha sonra Van'ın Müküs (Bahçesaray) kasabasında Molla Muhammed b. Ahmed el-Kevsani'den Molla İsa el-Beyrutî'nin “*Terkib*” isimli eserini “*Şerhu'l*

¹³ Memduhoğlu, “Molla Halil es-Siirdî'nin Hayatı ve Eserleri Hakkında Bazı Mülâhazalar”, 612.

¹⁴ Ömer Pakiş, *Molla Halil es-Si'irdî ve Tefsirdeki Metodu*, (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1996, 7.

¹⁵ Özcan ve Sevgili, I, 23.

¹⁶ Pakiş, *Molla Halil es-Si'irdî ve Tefsirdeki Metodu*, 8.

¹⁷ Jadalla Hasan, *Molla Halil es-Si'irdî'nin “Usûlü Hadisi'l-Ezher mine'l-Muhtasar ve Şerhihi li-İbn Hacer” İsimli Eserinin Tahkiki ve Metodu*, (Yüksek Lisans Tezi), Siirt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siirt 2019, 9.

¹⁸ Abdul Khalek Alabdul Karim, *Molla Halil el-İs'irdî'nin Şerhu Dıyau Basireti Kalbi'l-a'ruf fi't-Tecvidi ve'r-Resmi ve Ferşi'l-Hurûf Adlı Eserinin Tahkik ve Değerlendirmesi*, (Yüksek Lisans Tezi), Bingöl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bingöl 2020, 11-12.

¹⁹ Pakiş, 8. ENSTİTİNÜN KAYNAK YÖNTEMİNE BAKILMALI. ESER İSMİ YAZILMIYOR MU?

²⁰ Pakiş, 8.

Muğni'yi "Hüsamkatı 'yi" ve bir miktar da kıraat ilmi okumuştur. Tekrar Hizan'a dönen Es-Si'irdî, Molla Abdulhadi el-Arvasi'den mantık ilminden *Mukaddimat'ın* tamamını Hoşab'ta hocası Molla Hüseyin el-Hoşabi'den "*Şerhu 'ş-Şemsiye*" ve haşiyelerini kıraat etmiştir. Buradan Cizye'ye giden müellif, "*Şerhu Akaidi'n-Nesefi*" ve haşiyelerini okuduktan sonra Hoşab'a dönerek Molla Halil el-Bizeni, Molla Abdusselam ve Molla İsmail'den "*Muhtasaru'l-Ma'ani'yi*" ve Molla Hasan'ın yanında da "*Yusuf ve Zuleyha 'yi*" okumuştur.²¹

Molla Halil, güneydoğudaki seçkin âlimlerden gerekli eğitimi aldıktan sonra ilmi birikimini arttırmak amacıyla, Irak'ın Duhok şehrine bağlı İmâdiye kasabasında bulunan "Kubbehân Medresesine" gitmiştir. Orada dönemin İmâdiye Müftüsü olan Molla Mahmud Behdî'nin yanında Mantık ve Felsefe derslerinin yanı sıra fıkıh usûlü kitabı olan "*Minhâcu'l-Usûl*" adlı eseri okuyup nihayetinde icazet almıştır.²²

1.2.3. Vefatı

Hayatının tamamını ilim öğrenmek ve öğretmekle geçiren Es-Si'irdî'nin vefat tarihiyle alakalı olarak da farklı rivayetler bulunmaktadır. Kaynakların çoğuna göre h.1259 yılında Siirt'te vefat etmiştir.²³ Siirt'in eski müftüsü Ömer Atalay "*Siirt Tarihi*" kitabında Molla Halil'in 1255/1839 yılında vefat ettiğini ifade etse de Molla Halil'in torunu Şeyh Abdulkahhâr ez-Zokaydî, Bağdatlı İsmail Paşa, ez-Ziriklî ve Kehhâle vefat tarihinin h. 1259 yılı olduğu görüşündedirler.²⁴

Molla Halil'in, ilim tahsili, müderrislik ve kitap te'lifi ile geçen mübarek hayatı 96 yıl sonunda son bulmuştur. Mezarı Siirt'in Ulus mahallesinde olarak bilinen Şeyh Süleyman mezarlığındadır. Gösterişten uzak kabrinin çevresinde evladları ve ehfadlarının da mezarları bulunmaktadır.²⁵

²¹ Pakiç, 8.

²² Özcan ve Sevgili, I, 26.

²³ Memduhoğlu, *Molla Halil es-Siirdî'nin Hayatı ve Eserleri Hakkında Bazı Mülâhazalar*, 612.

²⁴ Zakir Apuhan, *Molla Halil es-Si'irdî'nin Nehcü'l-En'âm Adlı Eserinin Belâğat Açısından İncelenmesi*, (Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep, 2022, 7.

²⁵ Özcan, 14.

1.2.4. İlmî Kişiliği

Müellif Es-Si'irdî küçüklüğünden itibaren ilim öğrenmeye başlamış ve doğu ve güneydoğuda bulunan medreselerin hemen hemen tamamında ilimle temayüz etmiş hocaların rahle-i tedrisatından geçmiştir.

Molla Halil, ilmî karakteri, yetiştirdiği talebeleri ve telif ettiği kitaplarla, zamanının büyük âlimlerinden olmuştur. Yaşadığı dönemin meşakkatlerine rağmen ilim öğrenmek için bölgenin en önde gelen medreselerine gitmiş ve oradaki güzide hocalardan çeşitli alanlarda eğitim görmüştür. Genç yaşında ilim için, ilmin istikbali ve kaybolmaması için onu kaleme almanın ne kadar önemli olduğunun farkına varmış ve maddi-manevi imkânsızlıklarla birlikte birçok eser telif etmiştir.²⁶

Es-Si'irdî, dinî ilimlerin birçoğunda eser telif eden ve yazdığı eserlerin tamamında sünnî geleneğini takip eden bir Osmanlı âlimidir. O, eserlerinin çoğunu nesir ile yazsa da manzum olarak kaleme aldığı eserleri de mevcuttur.²⁷

1.2.5. Hocaları

Molla Halil'in ilim yönünden kazanmış olduğu olgunluğun büyük çoğunluğunda hocalarının payı azımsanamayacak kadar çoktur. Ancak bu konuda çok fazla bilgi bulunmamakla birlikte mevcut kaynaklarda geçen doğu bölgesindeki medreselerde kendisine ders veren hocalar sırasıyla şu şekildedir.

1-Sofi Huseyn el- Karesuvî

Adından da anlaşılacağı üzere daha önce köy olan fakat şimdilerde Hizan'a bağlı bir mahalle olan Karasu (Qeresü) köyünde dünyaya gelmiştir.²⁸ Muhtelif kaynaklarda Molla Halil in, bu hocasından Hizan'da bulunan Meydan Medresesinde Kur'ân ve tecvit ilmi okuduğu da kaydedilmiştir.²⁹ Şeyh Abdulkahhar'ın aktardığı bilgi de bunu

²⁶ Pakiş, 15-16.

²⁷ Apuhan, *Molla Halil es-Si'irdî'nin Nehcü'l-En'âm Adlı Eserinin Belâğat Açısından İncelenmesi*, 8.

²⁸ Özcan ve Sevgili, I, 30.

²⁹ Hasan Çiçek, "Bir Mekân Hizan: İlim ve Âlim Havzası" *Müsbet Hareket Sayısı* (1), 2016, 189-197, 195.

doğrulamakta olup Gulpik'te ikamet ettiği yıllarda Molla Halil'e Kur'ân-ı Kerim dersi verdiğini aktarmıştır.³⁰ Müellif bir yıl içerisinde hafızlığını da tamamlamıştır.³¹

2- Molla Abdurrahman el-Belakî

Kendisi hakkında çok fazla malumat olmamakla birlikte kimi kaynaklarda müellifin el-Belaki'den Şâfiî mezhebini konu edinen “*el-Envâr'ı*” ve Hafız Şirazî'nin “*Divan'ını*” okuduğu zikredilmektedir.³²

3-Molla Ramazan el-Hazvinî

Molla Halil Bitlis'teki bu hocasının yanında sarf ve nahiv dersi almıştır.³³

4-Molla Muhammed el-Hâfız

Molla Halil, Siirt'in Tillo ilçesine babasıyla birlikte geldiği dönemde bu hocanın yanında tasrif kitabına başlamış fakat bitirme imkânı bulamamıştır. Bu zat Es-Si'irdî'nin halasının kocasıdır.³⁴

5-Molla Mahmud el-Halenzî

Günümüzde Siirt merkeze bağlı bir mahalle olan Halenze (Bağtepe) köyünde müellife bir kış mevsimi ders vermiştir.³⁵

6-Molla Muhammed b. Molla Ahmed el-Kevnâsî

Molla Halil Bahçesaray diğer bir adı Miks olan bu beldede bu zattan ders almıştır.³⁶ Bu hocasından “*Şerhü'l-Muğnî*”, “*Hüsâmkâtî*” ve Kıraat dersi almış³⁷ ve Molla İsa el-Beyrutî'nin “*Terkib*” isimli eserini okumuştur.³⁸

³⁰ Özcan ve Sevgili, I, 30.

³¹ Tekin, 23.

³² Karakaya, 19.

³³ Pakiş, 8.

³⁴ Özcan ve Sevgili, I, 31.

³⁵ Özcan, 17.

³⁶ Özcan ve Sevgili, I, 31.

³⁷ Memduhoğlu, *Molla Halil es-Siirdî'nin Hayatı ve Eserleri Hakkında Bazı Mülahazalar*, 612.

³⁸ Pakiş, 8.

7-Molla Abdulhadi el-Arvâsi

Arvasiler olarak tanınan ve ilim ehli olmaları ile meşhur olan bu aileye mensup olan bu zat müellife eski Hizanda bulunan ve Meydan Medresesi olarak bilinen medresede ders vermiştir. Bu zat Gavs-ı Hizân namıyla şöhret kazanmış olan Sıbgatullah el-Arvâsi'nin amcazâdesi şeyh Abdulcelil Arvâsi'nin oğludur.³⁹ Bu hocasından mantık ilminden “*Mukaddimat'ın*” tamamını okumuştur.⁴⁰

8-Molla Hasan el-Hoşebî

Adından da anlaşılacağı üzere bu zat Van'ın Gürpınar ilçesine bağlı Hoşap kasabasından olup Molla Halil'e burada bulunan medresede ders vermiştir.⁴¹ Bu hocasından “*Şerhu 'ş-Şemsiye*” ve haşiyelerini kıraat etmiştir.⁴²

9-Molla Abdusselam el-Pizanî

Molla Halil'e Hoşap'ta ders vermiştir ve nisbesi dışında hakkında bilgi bulunmamaktadır.⁴³

10- Şeyh Ferec / Şeyh Ferruh

Molla Halil bu zattan Cizre'de ders almıştır. “*Şerhu Akaidi'n-Nesefti*” ve *haşiyelerini* okumuştur.⁴⁴

11-Molla İsmail et-Tîsenî

Müellife Hoşap'ta ders veren hocalarından biridir. Yine bu hocası hakkında da bir bilgi bulunmamaktadır.⁴⁵

12-Molla Mahmud b. İbrahim el-İ'madî el-Behdînî

Behdinân/Bâdinân mirlerinden I. İsmâil Paşa döneminde yaşamış olan bu zatın tam adı “Ebû Ubeydullâh Mahmûd b. İbrâhîm b. Mahmûd el-Behdînî” dir. Günümüzde Kuzey Irak bölgesi sınırlarında yer alan Duhok-İmadîye'de bulunan Kubbehân Medresesinin en gözde müderrislerinden biridir. İlmî icâzetini Musul'lu Şeyh Sâlih'ten almıştır.

³⁹ Özcan ve Sevgili, I, 31.

⁴⁰ Pakiç, 8.

⁴¹ Özcan, 18.

⁴² Pakiç, 8.

⁴³ Özcan, 18.

⁴⁴ Pakiç, 8.

⁴⁵ Özcan, 18.

Şâfi'î fukahâsındandır ve çok iyi bir müfessirdir. Fâtîha suresinin tefsirini yaptığı orta hacimli noktasız (mühmel) bir ciltlik bir tefsir kitabı vardır. Dedesi Molla Halil'in biyografisini yazdığı kısa risâlesinde Şeyh Abdulkahhâr, Molla Mahmûd'u "İmâdiyye müftüsü" ve "âlimlerin reisi" (reîsu'l-ulemâ) lakabıyla zikretmiş ve "fâzıl", "kâmil", "âlim", "âmil" bir zât gibi vasıflarla tavsif etmiştir. Şeyh Abdulkahhâr'ın zikrettiği kadarıyla dedesi Es-Si'irdî, Molla Mahmud el-Behdîni'de hikmet ilmi eserlerini ve Minhâcu'l-Usûl adlı eseri okuduktan sonra icâzet almıştır. Molla Mahmûd, İmâdiyye'de fetvâ faaliyetlerinin başında bulunması sebebiyle "İmâdiyye müftüsü" olarak anılmıştır. Aslında Molla Mahmud ailesi, "müftü ailesi" olarak tanınır. Söz konusu aileden sırasıyla şu isimler, Kubbehân Medresesinde müderrislik yapmışlardır.

- 1- Molla Mahmud el-Behûsî el-İmâdî,
- 2- oğlu Molla Mahmûd el-İmâdî (Molla Halil'e icâzet veren hocasıdır),
- 3- oğlu Şeyh Ubeydullâh Efendi,
- 4- oğlu Molla Es'ad Efendi,
- 5- oğlu Molla Ubeydullâh Efendi,
- 6- oğlu Molla Muhammed Şükrî Efendi,
- 7- oğlu Molla Muhammed Efendi.

Özellikle Molla Muhammed Şükrî Efendi, bu medresede ders vererek birçok önemli İslam âliminin yetişmesinde öncülük etmiş olan isimlerdir.⁴⁶

1.2.6. Talebeleri

Molla Halil'in vefat ettiği yıl kaynaklarda net olarak belirtilmese de bereketli ve ilimle geçen ömrünün 96 yaşında son bulduğu bilinmektedir.

Müellifin tedrisat sürecinin son 35 yıllık dilimini, şeyh Abdulkahhar'ın risalesinde açıkça anlatılmaktadır.⁴⁷ Buna göre Molla Halil, Bitlis-Hizan'da bulunan Meydan Medresesi'nde 5 yıl, ardından Siirt'in merkezinde bulunan el-Fahriyye (ya da Mahmudiye) medresesinde de 30 yıl hocalık yapmıştır. Bir taraftan kendi çocukları başta

⁴⁶ Özcan ve Sevgili, I, 32.

⁴⁷ Zakir Apuhan, 13.

olmak üzere öğrenci yetiştirirken diğer taraftan eserler telif etmiştir.⁴⁸ Molla Halil'in kaynaklarda geçtiği üzere Siirt'te okuttuğu talebelerin isimleri şu şekildedir.

1.2.7. Şeyh Abdulkahhar'ın Zikrettiği Talebeleri

1- Molla Yahya b. Halid b. Huseyn el-Mızûrî

Molla Halil İmadiye'de tahsilini bitirdikten sonra kuvvetle muhtemel Cizre'ye gidip bir süre müderrislik yapmıştır. Tekrar İmadiye'ye dönmüş ve bu ikinci gelişinde Molla Yahya'ya ders vermiştir.

Hem doğumu hem de vefatı ile alakalı ihtilaflar bulunmakla beraber kaynaklarda genellikle 1185 yılında Irak'ın Duhok iline bağlı Balte köyünde doğduğu şeklinde geçmektedir. Tarihçiler Bağdat'ta vefat ettiği hususunda müttelik olmakla birlikte tarih olarak 1240- 1255 arasında farklı tarihler zikretmişlerdir. Babasının alim olması hasebiyle ilmi bir çevrede büyümüş ve ilme meraklı olmasında babasının büyük bir payı olmuştur. Çevresinde bulunan birçok alimden ders alma şansını haiz olmuş olup Molla Mahmud el-Bedhini'den icazet almıştır.⁴⁹ Kubbehan Medresesi'nde müderrislik yapan müelîf, son dönem müfessirlerinden “*Ruhu'l-Me'ani*” tefsirinin sahibi el-Âlusi başta olmak üzere birçok alim yetiştirmiştir. Çoğu şerh ve haşiye olmak üzere altı eseri bulunmaktadır. İbn Hacer el-Heytemî'nin “*Tuhfetu'l-Muhtâc*” adlı eserine yazdığı haşiye bunlardan birisidir.⁵⁰

2- Molla Mustafa

Molla Halil'in en büyük oğludur. Babası gibi o da büyük alim olmuştur. Cizre'de dönemin Cizre beyi olan Bedirhan Bey sarayına kadar yükselmiş ve onun medresesinde

⁴⁸ Ömer Pakiş, 9.

⁴⁹ Najeeb Hasan Yaseen, *Molla Yahya el-Muzuri'nin Şerhu'l Minhac Üzerindeki Tuhfetu'l Minhac Haşiyesinin Tahkiki*, (Yüksek Lisans Tezi), Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep 2019, 9-12.

⁵⁰ Apuhan, 14.

hocalık yapmıştır.⁵¹ Siirt'te de müftülük yapmıştır. Cidde'de medfun olup Molla Halil'in en çok icazet veren talebelerinden biridir.⁵²

3- Molla Abdullah

Molla Abdullah; Said-i Nursi'ye ders veren âlim Molla Fethullah'ın dedesidir.⁵³ Molla Halil'in dört oğlundan birisidir ve yine o da babasının yanında medfundur. Molla Halil'in “*Nehcu'l-Enâm*” adlı eserine “*Sa'du'l-İslâm*” adında bir şerh yazan Molla Ömer, bu zatın oğludur.⁵⁴

4- Molla Muhammed b. Molla Arab es-Si'irdî

Siirtli bir âlimdir. Rivayetlere göre Molla Muhammed, istiareye dair on beş varaktan oluşan bir risale kaleme almıştır.⁵⁵

5- Molla Mustafa el-Bedevî

Siirt'e bağlı Bağtepe köyündendir.⁵⁶

6- Molla Ali el-Halenî

Siirt'e bağlı Halenze köyündendir.⁵⁷

7- Şeyh Hamid et-Tillovî

Bu zat ile alakalı olarak Abdullah Özcan bir malumata ulaşamadıklarını belirlemekle birlikte Tillo hakkında malumat sahibi medrese hocaları ile yaptığı görüşmeler neticesinde Şeyh İsmail Fakirullah'ın torunu Şeyh Mustafa'nın oğlu olabileceğini söylemiştir.⁵⁸

⁵¹ Emine Atılhan, *Molla Halil es-Siidi'nin Hayatı ve el-Kâfiye fi'n-Nahv ve's-Sarf İsimli Eseri*, (Yüksek Lisans Tezi), Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adıyaman 2022. 11.

⁵² Özcan, *Molla Halil es-Si'irdî'nin Basiretu'l Kulûb fi Kelâmi Allâmi'l Ğuyûb Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili Bakara-İsra*, 21.)

⁵³ Öncü, 23.

⁵⁴ Özcan, 22.

⁵⁵ Özcan, 22.

⁵⁶ Özcan, 22.

⁵⁷ Özcan, 22.

⁵⁸ Özcan, 22.

8- Şeyh Hasan et-Tillovî

Abdullah Özcan yine medrese hocaları ile yaptıkları görüşmeler neticesinde bu zatın şeyh İsmail Fakirullah'ın torunu olan ve Hasan el-Kadi diye bilinen Hasan b. Hacı Ali b. Molla Bekir b. Şeyh Mustafa olabileceği üzerinde durmuştur.⁵⁹

9- Molla Hamid el-Hazrinî

Hakkında malumat bulunmamaktadır.⁶⁰

10- Molla Halid es-Sılhî

Hakkında bilgi bulunmamakla birlikte Siirt-Baykan'a bağlı Veyselkarani (Ziyaret) beldesi yakınlarında bulunan Sılhi (Karakaya) köyünden olması ihtimali üzerinde durulmuştur.⁶¹

11-Molla Zade el-Eruhî

Şeyh Abdulkahhar'ın kaydettiğine göre Siirt'in Eruh ilçesindedir.⁶²

12- Molla Hamid en-Nivilî

Molla Halil'in en çok talebe yetiştirip icazet veren öğrencilerindedir. Kabri Eruh'a bağlı Tanze (Kavaközü) köyünde bulunmaktadır. Müellif Tanze'de bulunan Mir Nasır medresesinde müderrislik yapmıştır.⁶³

13- Molla Ebubekir es-Suhrî

Hakkında malumat bulunmamaktadır.⁶⁴

1.2.8. Diğer Kaynaklarda Zikredilen Talebeleri

Daha önce de zikrettiğimiz üzere şeyh Molla Halil uzun yıllar ders vermesi hasebiyle birçok öğrenci yetiştirmiştir. Nitekim öğrencileri sadece torunu Şeyh

---

⁵⁹ Özcan, 23.

⁶⁰ Özcan, 23.

⁶¹ Özcan, 23.

⁶² Özcan, 23.

⁶³ Özcan, 23.

⁶⁴ Özcan, 23

Abdulkahhar'ın risalesinde zikrettiği kadar değil, bilakis başka kaynaklarda da öğrencilerinin ismi geçmektedir. Şimdi bu kimselere kısaca değineceğiz.

1- Molla Hasan el-Ehvedî el-Ensârî

Molla Hasan, Molla Mustafa ve Molla Hamid gibi doğu bölgesindeki medreselerin icazet silsilesinde adı en çok geçen zatlardan biridir ve Muş müftülüğü de yapmıştır.⁶⁵

2- Şeyh Muhammed el-Hazin el-Fersâfî

Şeyhu'l-Hazîn lakabıyla meşhur olan müellif Siirt'in Tillo ilçesine bağlı Fersah köyünde dünyaya gelmiştir. Molla Halil'in eğitim verdiği Hamid Ağa medresesinde 8 yaşında ders almaya başlamış ve Es-Si'irdî'nin ders halkasına katılmıştır. Bu süre 14 yıl sürmüştür. Müellif daha sonra Irak'a gidip Nakşi tarikatında halifelik almıştır.⁶⁶

3- Şeyh Hamid el-Mardinî

Siirt'te Molla Halil'den ilim tahsil ederek ondan icazet almıştır.⁶⁷

4- Molla Abdurrahman el-Melekendî

Molla Abdurrahman, Es-Si'irdî'nin hem akrabası hem de mucazıdır. Şeyh Fethullah Verkanisi gibi büyük şahsiyetlerin yetişmesinde büyük payı olmuştur.⁶⁸

1.2.9. Eserleri

Müellif tüm maddi olumsuzluklara rağmen medrese faaliyetlerine fasıla vermemiş bilakis çalışmalarına istikrarla devam etmiştir. Bununla birlikte ikamet ettiği bölgedeki ulemanın tam tersi nitelikte İslami ilimlerin çoğunda eser bırakmıştır. Bu nokta Molla Halil'in ilimdeki üstün deneyimini ve diğer ulemadan kendisini daha çok ön plana çıkaran karakterini ortaya koymaktadır.

Müellif tek bir eseri hariç tüm kitaplarını Arapça ile yazmıştır. Bazı eserlerini genel halk düzeyindeki kimselerin anlayacağı şeklinde yazarken bazılarında ise ilim ehlinin

⁶⁵ Özcan, 24

⁶⁶ Özcan, 24

⁶⁷ Özcan, 25

⁶⁸ Özcan, 25

anlayacağı derinlikte yazmıştır. Genellikle de medrese müfredatında yer alan derslerle alakalı kitaplar telif etmiştir ki günümüzde de medreselerde bu kitaplar hâlâ ders kitabı olarak okutulmaktadır.⁶⁹

Molla Halil'in eserleri hususunda Adnan Özcan şu üç hususa değinir.

Bunlardan ilki; müellifin eserlerinin bazısı sadece ismen tanınmakta ve eserin kendilerine şu ana kadar ulaşılammıştır. Ulaşılabilen eserlerin diğer bir kısmı da mahdut olarak mevcut olup baskısı ve tahkiki halen yapılmamıştır.

İkinci husus; Ömer Pakiş'in yüksek lisans tezinde bahsettiği üzere müellifin eserlerinin birçoğu layık olduğu itibarı görmemiş ve bazı eserleri ulusal kütüphanelerde dahi yer almamıştır. Özcan, bunun nedeninin müellifin ilimle meşgul olduğu bölgeyi çok fazla terk etmemiş olmasına ve buna ek olarak ailesinin ehli ilim olmaları hasebiyle bu eşsiz eserleri kendilerine ait özel kütüphanede muhafaza etmesi sebebiyle olabileceğini dile getirmiştir.

Üçüncü husus; Molla Halil'in telif ettiği eserlerin sayısı hakkında farklı sayılar verilmektedir. Ömer Pakiş bu sayıyı yirmi olarak verirken, Ali Nebi Salih otuz beş olarak saymaktadır. Hamit Sevgili ve Macit Sevgili yaptıkları çalışmalarla eserlerin bazılarına daha ulaşmıştır. Netice olarak ise bu sayı kırk küsüre kadar çıkmıştır.⁷⁰

1.2.9.1. Tefsir ve Kur'an İlimlerine Dair Eserleri

1-Basîretu'l-Kulûb fî Kelâmi Allâmi'l-Ğuyûb

Molla Halil bu eserini isimlendirirken kalplerin gözü manasındaki *Basîretu'l-Kulûb* tamlamasını kullanarak izafet-i maneviyye yapmıştır ve bu tamlama ile Allah kelamının muradını anlamak isteyenlere mezkûr eserin kalp gözü olacağını vurgulamaktadır.⁷¹

Eser, 373 varaktan oluşmaktadır rik'a yazı tipi kullanılarak yazılan eserde sûre adları ve ayetler kırmızı mürekkeple yazılırken tefsir bölümü kahverengi mürekkeple yazılmıştır. Eserin kenarları haşiye ve ta'lik doludur.⁷²

⁶⁹ Memduhoğlu, *Molla Halil es-Siirdi'nin Hayatı ve Eserleri Hakkında Bazı Mülâhazalar*, 615-616.

⁷⁰ Özcan, 26-27

⁷¹ Öncü, 48.

⁷² Öncü, 48.

A'raf suresin başına kadar ana metnin etrafında boşluğu tamamen dolduracak şekilde haşiyeler bulunmaktadır. Bu haşiyeler A'râf suresinden sonra azalırken Nebe suresinden sonra artmakta ve İhlas suresi ile de baştaki yoğunluğa ulaşmaktadır. Molla Halil'in bu eseri ailesinde Sıbgatullah Sevgili tarafından 2011 yılında basılmıştır. Eser ilmi bir tahkike tutulmadan ve müellife ait haşiyeler baskıya dahil edilmeden istinsah edilmiştir.⁷³

2-Basîretu'l-Kulûb fî Kelâm-i Allami'l-Ğuyûb II

Molla Halil'in bu ikinci tefsirinin müellif nüshasına ulaşılmamıştır. Toplamda 154 varaktan oluşmaktadır. Her sayfada 23 satır bulunmaktadır. Sûre başlıkları ile âyet metinleri kırmızı, tefsir metni ise siyah mürekkep ile yazılmıştır. Rika hattı ile yazılan bu eserde müellif Beydavi tefsiri ve onun haşiyesi Şeyhzâde ile Isâmuddîn'den nakledilen haşiyeleri eserine almıştır.⁷⁴

İlk tefsirden daha fazla izahatlarda bulunan müellif; hadis, fıkıh, kelim, sebeb-i nüzûl ve siyer gibi ilimlerle ilgili birçok konuda geniş açıklamalarda bulunmuştur.⁷⁵ Hâkim görüş eserin Kehf suresine kadar olduğu yönünde olsa da Abdullah Özcan bu kanaate ihtiyatla yaklaşmak gerektiği üzerinde durur. Çünkü müellifin ailesinden olan Hamit Sevgili, yakın zamanda Molla Halil'in yeni eserlerine ulaşmış ve bunlar arasında Kehf suresinin tamamını ve Meryem suresinin 73. ayetine kadar olan kısmı içeren küçük çaplı tefsir de bulunmaktadır. Bu da mezkûr eserin iki cilt olabileceği yönündeki düşünceleri kuvvetlendirmektedir.⁷⁶

3-Diyâu Basîreti'l-Kalbi'l- Arûf fî't-Tecvîd ve'r-Resm ve Ferşi'l-Hurûf

Molla Halil'in bu eseri tecvid hakkında yazmıştır. Toplamda 1110 beyitten oluşan mezkûr eser manzum olarak kaleme alınmıştır. Eser üç bölümden oluşmaktadır; genel tecvit kuralları, Kur'ân'ın resmi hattı ve kıraat-i seb'a.

⁷³ Özcan, 70-71.

⁷⁴ Özcan, 71-72.

⁷⁵ Memduhoğlu, *Molla Halil es-Sirdî'nin Hayatı ve Eserleri Hakkında Bazı Mülâhazalar*, 618.

⁷⁶ Özcan, *Molla Halil es-Sirdî'nin Basîretu'l Kulûb fî Kelâmi Allâmi'l Ğuyûb Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili Bakara-İsra*, 72.

Müellif; kitapta tecvit ve önemi Kur'an-ı Kerim okumanın adabı ve resmi hattı gibi konular hakkında bilgiler verdikten sonra Mushaf sıralamasına göre surelerdeki kıraat imamlarının isimlerini zikreder.⁷⁷

4- Şerhu Diyâi Basîreti Kalbi'l-Arûf fi't-Tecvîd ve'r-Resmi ve Farsî'l-Hurûf

Yukarıda ismi geçen eserin şerhi olup mahduttur. 174 varaktan oluşan bu eserin her sayfasında 17 satır bulunmaktadır. Metin kısmı kırmızı, şerh kısmı ise siyah mürekkeple yazılmıştır.⁷⁸

5- Muhtasaru Şerhi'l-Emânî li'ş-Şatıbî limâ fhi mine'r-Rumûzât-î Mebnel Meani

Esere henüz ulaşılmamıştır. Müellif bu eserinde eş-Şatıbî'nin “*Hırzu'l-Emânî*” adlı eserine yazılan bir şerhi ihtisar etmiştir.⁷⁹

6- Risale i fi ilmit tecvid

Eserin hem başında hem de sonunda Es-Si'irdî'ye ait olduğu yazmaktadır. Manzûm olan bu mahdut eser, on beş sayfa olup kenarlarında Arapça bazı haşiyeler bulunmaktadır.⁸⁰

7-Tefsirul Besmeleti'ş-Şerife

Eserin ismi sadece Ömer Atalay'ın “*Siirt Tarihi*” Adlı eserinde geçmektedir. Müellifin, bahsi geçen her iki tefsirinde de besmelenin tefsirine hiç girmemiş olması onun bu konuda müstakil bir eser yazdığına delil teşkil etmektedir. Şeyh Abdulkahhar istinsah etmiş olduğu risalelerden birisinde besmele hamdele ve salveleyi şerh etmektedir ve bunu da dedesine ait bir müsveddeden aldığını ifade etmektedir. Kuvvetle muhtemel Ömer Atalay'ın zikrettiği bu risaledir. Bu risale, her sayfasında 23 satır olan 3 varaktan müteşekkildir ve besmelenin gerekliliğinden bahsetmektedir.⁸¹

⁷⁷ Memduhoğlu, *Molla Halil es-Siirdî'nin Hayatı ve Eserleri Hakkında Bazı Mülâhazalar*, 618.

⁷⁸ Memduhoğlu, *Molla Halil es-Siirdî'nin Hayatı ve Eserleri Hakkında Bazı Mülâhazalar*, 619.

⁷⁹ Özcan, 29.

⁸⁰ M. Edip Çağmar, “Molla Halil el-İs'irdî'nin Risâletun fi İlmi't-Tecvid Adlı Eseri”, *Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, 2, 2009, 155.

⁸¹ Özcan, 30.

1.2.9.2. Hadis ve Hadis Usulüne Dair Kaleme Aldığı Eserler

1. *Hadîsu 'l-Âyâtî'l-Lefî Tezharu Kable Hurûci İsa ve 'l-Mehdî/Risâletu 'l-Mehdî*

6 sayfadan müteşekkil olan ve her sayfasında 21-27 arası satır bulunan kitabın elimizdeki mahdut nüshası, müellifin bizzat kendi el yazısı ile yazılmıştır. Eserde Hz. İsa'nın nüzulünden önceki kıyamet alametlerinden, Hz. İsa'nın yeryüzüne inmesinden ve sura üfleme hadisesinden bahsetmektedir.⁸²

2-*Usûlu Hadîsi 'l-Ezher min Muhtasar ve Şerhihi li'İbni Hacer*

Eserin el yazması şeklinde iki nüshası mevcuttur. Birincisi 2017 yılında bulunan ve müellif hattı olan eserdir ki bu da 15 varaktan oluşmaktadır ve her sayfasında 16 satır bulunmaktadır. İkinci nüsha ise şeyh Cüneyd'in el yazısıdır. Bu nüshanın her sayfasında 13-14 satır bulunur ve toplamda 22 varaktan oluşmaktadır.⁸³

3-*Muhtasaru Şerhi's-Sudûr fi Şerhi 'l-Mevti ve Ahvali 'l-Kubûr*

Suyûti (ö.911/1505)'nin “*Şerhu 's-Sudur bi-Şerhi 'l-Halil- Müteveffâ (el-Mevta) fi 'l-Kubûr*” adlı eseri üzerine yazılmış muhtasar bir eserdir. Müellif girişte Suyûti'nin bu eserinin önemine ve seçme nedenine değinerek mezkûr eserin kabir ehli hakkındaki hadisleri rivayet derç eden en önemli eser olduğunu dile getirmektedir.

Mahdut olarak 51 varak olan eserde müellif önce merfu sonra mevkuf hadisleri en sonda da âsârı verme prensibine bağlı olarak Suyûti'nin eserindeki rivayetlerde takdim-tehirde bulunur. Ayrıca Suyût'nin eseri okunurken hadislerin baş tarafında yer alan ve akıcılığı engelleyen tahriç ve ravi bölümleri okuyucuya kolaylık sağlaması için çıkarılmıştır.⁸⁴

⁸² Özcan, 31.

⁸³ Özcan, 31.

⁸⁴ Fuat Karabulut, “Molla Halil es-Si'irdî'nin Muhtasaru Şerhi's-Sudûr bi Şerhi Hali'l-Mevtâ ve 'l-Kubûr'u ve Hadis İlmi Açısından Değerlendirilmesi”, (Macit Sevgili Haz.), *Molla Halil es-Si'irdî Hayatı, Eserleri ve İlmi Kişiliği I* 521-535, Beyan Yayınları, İstanbul 219.

4- *Tabakatu 'r-Ricâl*

Molla Halil'e ait olduğu söylenen bu esere herhangi bir kütüphanede rastlanmamıştır. Adından yola çıkılarak hadis isnadındaki ravilerle alakalı bir tabakat kitabı olduğu tahmin edilmektedir.⁸⁵

1.2.9.3. Fıkıh ve Fıkıh Usulüne Dâir Eserleri

1-*Kitâb fi't-Talâk 'inde'l-Ekrâd*

Esere ulaşamamakla birlikte adından anlaşılacağı üzere Kürtlerde mevcut olan boşanma şekillerinden bahsetmektedir.⁸⁶

2- *Risâle Sağîre fi'l-Ma'fuvvâ*

Müellif bu eseri yazış amacı olarak bazı alimlerin necaset konusunda titiz davranırken diğer bir kısmının da tam aksi şekilde davranmasını zikreder. Molla Halil halka yönelik kaleme aldığı bu eserde onların günlük hayatta karşılaşılabilecekleri konulara dair meseleleri ele almıştır. İlk nüsha 8-13 satırın bulunduğu 8 varaktan oluşmaktadır ve eser üzerine yapılan dört şerh bulunmaktadır.⁸⁷

3-*Mecme'u'l-Mesâil*

Molla Halil'in bu eseri risale şeklinde olup İmâm-ı A'zam Ebû Hanife ve İmâm Şâfîî arasındaki ibadet, muamelât ve ukûbât gibi konulardaki ihtilafları derlemiştir. Tahkikli nüshada Ebu Hanife ve İmâm Şâfîî arasındaki 257 ihtilaflı meselenin ele alındığı kaydedilmektedir.⁸⁸

4- *Menâkibu Eimmeti'l-Mezâhibi'l-Erba'a*

Molla Halil'in 2017 yılında bulunan eserlerinden birisidir. Bu nüsha, müellif nüshasıdır ve her sayfada 28-29 satır bulunmaktadır. Toplamda 6 varaktan oluşmaktadır. Eserde Molla Halil dört fıkıh mezhebi imamlarının menkıbelerinden, hocalarından ve

⁸⁵ Emine Atılhan, 17.

⁸⁶ Özcan, 32.

⁸⁷ Adnan Memduhoğlu, "el-Ma'fuvvat Adlı Eseri Çerçevesinde Molla Halil Si'irdî'nin Fıkıh Anlayışı", (M. Macit Sevgili Haz.), *Molla Halil es-Si'irdî Hayatı, Eserleri ve İlmi Kişiliği* 783-791, Beyan Yayınları, İstanbul 219.

⁸⁸ Özcan, 33-34.

talebelerinden bahsetmektedir. Devamında da her asırda bir mücedditin geleceği hadisine yer vererek hicri yedinci asra kadar olan mücedditlerin isimlerini sıralar.⁸⁹

5- *Mulahhasu'l-Kavâti 've'-Zevâcir Fîmâ Tekellemû 'ale'-Sağair ve'l-Kebâir*

Şeyh Abdulkahhar risalesinde bu eseri zikretmekle birlikte henüz ulaşılmamıştır. Abdullah Özcan bu eserin İbn Hacer el-Heytemî'ye ait olan iki kitabın muhtasarı olabileceği üzerinde durmuştur.⁹⁰

6-*Risale fi'n Nezr*

Müellif bizzat kendisi bu kitaba isim vermemiştir, konusu ile irtibatlı olarak bu isimle şöhret kazanmıştır. İki nüshası bulunmaktadır. Birincisi her sayfasında 17 satır bulunan 4 varaktan oluşmaktadır. Yine ikinci nüsha da aynı şekilde 4 varaktan oluşmaktadır.⁹¹

7- *Risâletu Usûlu'l-Fikhî's-Şafiî*

Molla Halil'in Şâfiî fikhına dair yazdığı 90 varaklık yazma bir eserdir. Kitap bir mukaddime ve yedi baktan meydana gelmektedir.⁹² Toplamda üç nüshası bulunmaktadır.⁹³

Birincisi bizzat Molla Halil'in el yazması nüshasıdır. Bu nüshanın şöyle bir özelliği vardır; müellife ait haşiyeler yer alır ve her sayfasında 16 satır olmak üzere 43 sayfadan oluşmaktadır. İkinci nüsha, Abdulhamid ed-Deravudî tarafından müellifin torunu şeyh Abdulkahhar için yazılmıştır. Yaklaşık 90 varaktan oluşan bu nüshada her sayfada 15 satır bulunmaktadır ve kenarlarında bazı haşiyeler yer almaktadır. Üçüncü nüsha ise müellifin torununun torunu şeyh Cüneyd'in hattıdır. Bu nüsha ise 70 varaktır ve her sayfasında 13 satır bulunmaktadır.⁹⁴

---

⁸⁹ Özcan, 34.

⁹⁰ Özcan, 35.

⁹¹ Özcan, 35.

⁹² Pakiç, 24.

⁹³ Apuhan, 22.

⁹⁴ Özcan, 36.

8- *Zubdetu mâ fi'l-fetâva'l-hadîsiyye fi'l-ecvibe ve'l-i'tinâ bi nahvi'l-fedl ve't-tefdîl ve umûr leyse li ehad anha ğinâ*

Şeyh Abdulkahhar'ın zikrettiği 27 eserden birisi olmakla birlikte henüz kendisine ulaşılmış değildir. Ancak İbni Hacer el-Heytemî'nin “*el-Fetâve'l Hadîsiyye*” adlı eserin bir ihtisarı olması muhtemeldir.⁹⁵

1.2.9.4. Kelâm ve Akaid Alanına Dair Kaleme Aldığı Eserler

1-*Te'sisu'l-Kavâidi'l-Akâid alâ mâ Seneha min ehli'z-Zâhir ve'l-Bâtun mine'l-Avâid*

İki yazma nüshası mevcut olup ve bunlar tahkik edilmiştir. Müellif eserin mukaddimesinde Ömer en-Nesefî'nin akaidine bağlı kalacağını dile getirmiştir. Akabinde kelam ilminin meşruiyeti tartışarak 73 fırka rivayetini zikrederek İslam mezheplerinin sayısı ve Mutezile hakkında görüşlere yer verir. Genel anlamda eserde hudûs delilinden hareketle Allah'ın varlığına ulaşma konusu işlenir.⁹⁶

2-*Nehcu'l-Enâm (Arapça-Kürtçe)*

Es-Si'irdî'nin mezkûr eseri doğu ve güneydoğu medreselerinde ders kitabı olarak okutulmaktadır. Arapça ve Kürtçe olarak iki farklı dilde aynı isimle telif ettiği bu eser müellifin en temel eserlerinden birisidir.

Kürtçe olarak yazılan eser, 271 beyitten meydana gelmiş olup 22 bölüme ayrılmıştır. Müellif birinci bölümde farz-ı ayn'ları; son bölümde ise namaz âdâbını işlemektedir

Arapça olarak manzum telif edilen eser; akaid, siyer, ahlak, adab ve tasavvuf gibi konuları ihtiva etmektedir. 18 sayfa 325 beyitten müteşekkildir. Bu eser kelam derslerinde okutulmak üzere düzenlenerek M. Cüneyt Gökçe tarafından yayımlanmıştır.⁹⁷

⁹⁵ Memduhoğlu, *Molla Halil es-Siirdî'nin Hayatı ve Eserleri Hakkında Bazı Mülâhazalar*, 623.

⁹⁶ Fadıl Aygün, “Molla Halil es-Si'irdî'nin Kelam Yönteminin Eş'arî Kelam Sistemi Açısından Değerlendirilmesi -Te'sisu Ka'vîdi'l-Akaid Adlı Eseri Bağlamında Bir İnceleme-”, M. Macit Sevgili (Haz.), *Molla Halil es-Si'irdî Hayatı, Eserleri ve İlmi Kişiliği II* (27-41), Beyan Yayınları, İstanbul 219.

⁹⁷ M. Cüneyt Gökçe, “Molla Halil es-Si'irdî ve İki Nehcü'l-En'âm'ı”, M. Macit Sevgili (Haz.), *Molla Halil es-Si'irdî Hayatı, Eserleri ve İlmi Kişiliği II* (87-99), Beyan Yayınları, İstanbul 219.

3-Mulahhasu'l-Kavâti ve'z-Zevacir fî ma Tekellemü ala's-Sâğair ve'l-Kebâir

Molla Halil'in "*Mürtekeb-i Kebâir*" olarak bilinen büyük günah işleyenlerin ahiretteki durumunun ne olacağı konusunda ilgili bir eserdir. İbn Hacer el-Heytemî (ö.974/1567)'nin "*ez-Zevâcir an İktirâfi'l-Kebâir ile el-İ'lam bi- Kavâti'l-İslâm*" adlı eserlerinin özeti olduğu söylenen bu eserin Es- Si'irdî'ye ait olduğundan bahsedilmektedir; ancak eserin hiçbir nüshasına ulaşılamamıştır.

4. Risale fî Akîdeti cevhereti'l-İslâm

İsminden de anlaşılacağı üzere eserin akaidle ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Ancak esere henüz ulaşılmış değildir. Eserin ismini Ali Nebi Salih ed-Doskî zikretmektedir ve Molla Halil'e ait olmaması da muhtemeldir.⁹⁸

5. Risâlefi'l-Firaki's-Selâs ve's-Seb'in

Üstte de bahsi geçtiği üzere Molla Halil "*Te'sîsu kavâidi'l-akâid*" adlı eserinde 73 fırka rivayetinden bahsetmiştir. İşte bu eser o rivayetin açıklaması mahiyetinde bir haşiyedir. Müellif nüshası 2 varaktır. Diğer nüshası ise 1,5 varaktır. Eserde rivayete dayalı olarak 73 fırkayı irdeler ve sonunda da geniş malumat için Şehristani'nin *el-Milel ve'n-nihal* adlı eserine atıfta bulunur.⁹⁹

1.2.9.5. Arap Dili ve Belâgatına Dair Kaleme Aldığı Eserler

1.el-Kâfiye fî'n-Nahv ve's-Sarf (el-Kafiyetü'l-Kübra fî'n-Nahvi)

Tezimizin de ana konusunu içeren bu eser, uzun süre Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak okutulan İbnü'l-Hâcib'in "*el-Kafiye*" adlı eserine konu ve tertip olarak büyük benzerlik göstermektedir. Eserin telifinden sonra doğu ve güneydoğu medreselerinde *Kafiye* yerine ders kitabı olarak okutulmaya başlanmıştır. Müellif gayet açık ve anlaşılır bir dil kullanarak klasik nahiv kitaplarından farklı olarak ekstra şerh ve açıklamalarda bulunmuştur. Yaptığı birçok tanımdan sonra konuyla alakalı örnek vererek

⁹⁸ Özcan, 59.

⁹⁹ Özcan, 39.

konunun anlaşılmasını teyit etmiştir. Ayrıca metin aralarına konuya örnek teşkil edebilecek bazı beyitler koymuştur.¹⁰⁰

Müellif bu eserinde parçadan bütüne metodunu takip etmiştir. Şöyle ki konuyu açıklamadan önce ilgili mevzuyla alakalı temel kavramları açıkladıktan sonra konuyu detaylandırmıştır. Ayrıca gerek görmediği yerlerde gereksiz ayrıntılara girmemiştir. Eserin en önemli özelliklerinden birisi ne tam olarak özet ne de şerh olması. Sarf ve nahve dair birçok bilgiyi kitabın hacmini kabartmadan sunmuştur.¹⁰¹ Müellif bazı yerlerde kaideleri vezinli bir şekilde bir araya getirerek o kaidelerin derli toplu olmasına ve öğrenci tarafından daha kolay ezberlenmesine imkân sağlamıştır.

2. *el-Kâmûsu's-Sânî fi's-Sarf ve'n-Nahv ve'l-Me'âni*

Eser 2012 yılında tabedilmiştir. Mukaddimede müellif sarf ve nahiv ilminin önemine değinerek kapsamı itibariyle bu alanda başat eser olarak İbnu'l-Hâcib'in "*el-Kâfiye*" ve "*eş-Şâfiyesini*" zikreder. Ancak bu iki eserin ilim talebeleri için açıklanmaya ve anlaşılır kılınmaya muhtaç yönlerinin olduğunu bu sebeple de bu iki esere dair bazı açıklamalar yapma gereği duyduğunu söylemiştir.¹⁰²

Eserin iki mahdut nüshası bulunmaktadır. Bunlardan ilki bizzat müellifin kendi hattı olup 330 varaktan müteşekkildir. İki cilt olan ikinci nüshanın ilk cildi 197, ikinci cildi ise 164 varaktır. Bahsi geçen bu eser son üç asırda medrese geleneği içerisinde eğitimi verilen klasik içerik ve metotla yazılan en kapsayıcı eserlerin başında gelir.¹⁰³

3. *el-Manzûmetu'z-Zümrüdiyyetü Nazmu Telhisi'l-Miftah Mecniyye*

Müellifin telif ettiği bu eser Hatib Dımeşkî (ö.739/1338)'nin belâğat ile ilgili olan "*Telhisu'l-Miftâh Fi'l Me'âni ve'l-Beyan*" adlı eseri manzum hale getirerek yazdığı bir kitaptır. Toplamda 295 beyitten oluşmaktadır.¹⁰⁴

¹⁰⁰ Mustafa Keskin, "Molla Halil es-Si'irdî'nin el-Kâfiyetü'l-Kübrâ fi'n-Nahvi ve's-Sarf ve el-Kamusu's-Sânî fi'n-Nahvi ve's-Sarf ve'l-Ma'âni Adlı Eserlerinin Arap Dili ve Edebiyatına Katkısı, M. Macit Sevgili (Haz.), *Molla Halil es-Si'irdî Hayatı, Eserleri ve İlmi Kişiliği II* (510-520), Beyan Yayınları, İstanbul 219.

¹⁰¹ Atılhan, 15.

¹⁰² Enes Erdim-İrfan Kaya, "Molla Halil es-Si'irdî'nin el-Kâmûsu's-Sânî Adlı Eserinde Arap Şiiri ile İstişhadı, M. Macit Sevgili (Haz.), *Molla Halil es-Si'irdî Hayatı, Eserleri ve İlmi Kişiliği II* (603-610), Beyan Yayınları, İstanbul 219.

¹⁰³ Özcan, 46.

¹⁰⁴ Özcan, 47.

4. *Tavdîhu İstiâreti Ebi'l-Kâsım es-Semerkindî el-Humâm bi Ziyâdeti İrâde ve Tebdîli'l-Kelimât Yektedîhi'l-Makâm*

Müellif eserin ismini bizzat bu şekilde zikretmemiş olup Şeyh Abdulkahhar bu şekilde tesmiye etmiştir. Başka kaynaklarda “*Risâletun fi'l-mecâz ve'l-istiara*” şeklinde de geçmektedir.¹⁰⁵ Muhammed b. Ebubekir es-Semerkindî el-Leysî (888/1482)'nin “*el-Feride fi'l-İsti'areti ve'l-Mecaz*” adlı eserinin kısmen telhis edilmiş halidir. İstiarenin bölümlerinden bahseden bu eser üç bölümden oluşmaktadır. Mahdut nüsha her sayfasında 13 satır olmak üzere 5 varaktan oluşmaktadır.¹⁰⁶

5. *er-Risâletu'l-Adudiyetu'l-Vad'iyye Bima Yuvaddahu Minhu'l-Meram bi'l-Kullîyye*

Eser va'd ilmi hakkında olup onun konularını ve temel kavramlarını kısa ve öz bir şekilde açıklamaktadır. Elimizde bulunan ve Muhammed Emin el-Lutfî el-Basyâtî tarafından yazılmış olan mahdut nüshasının her sayfasında 13 satır bulunmakta ve 3 varaktan oluşmaktadır.¹⁰⁷

6. *Usûlu Muğni'l-Lebîb el-Hâcc min Cem 'i Cevâmi'et-Tâc*

Şeyh Abdulkahhar, eseri zikretmekle birlikte henüz kendisine ulaşılmış değil. Ayrıca eserin muhtevası hakkında da bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak “*Muğni'l-Lebîb*” ifadesinin İbn Hişam'ın *Muğni'l-Lebîb'ine*; “Cem-i Cevâmi” ifadesinin de Tâcuddin es-Subkî'nin “*Cem'u'l-Cevami*” adlı eserine işaret olduğu söylenebilir.¹⁰⁸

7. *Manzûme fi İlmi Âdâbi'l-Bahsi ve'l-Münâzara*

Kaynaklarda muhtelif isimlerle de zikredilen bu eser münazara ve cedel ilmi hakkındadır. Eser 11 sayfalık 103 beyitlik manzum bir risaledir. Mukaddimedede müellif *habiyye* ismiyle zikretmektedir. Eser 1994 yılında basılmış ve hali hazırda bazı medreselerde okutulan kitaplar arasında yer almaktadır.¹⁰⁹

¹⁰⁵ Özcan, 48.

¹⁰⁶ Memduhoğlu, *Molla Halil es-Siirdî'nin Hayatı ve Eserleri Hakkında Bazı Mülâhazalar*, 630.

¹⁰⁷ Memduhoğlu, 630.

¹⁰⁸ Özcan, 51.

¹⁰⁹ Memduhoğlu, *Molla Halil es-Siirdî'nin Hayatı ve Eserleri Hakkında Bazı Mülâhazalar*, 631.

8. *Tercemetu Meşâhiri'n-Nahviyyîn ve'l-Luğaviyyîn*

Mahdut olan bu eser 36 varaktan oluşmaktadır ve iki nüshası bulunmaktadır. Her iki nüshada da eserin Molla Halil'e ait olduğunu ifade eden bir not bulunmamaktadır. Ancak ona aidiyetini gösteren deliller bulunmaktadır. Yaklaşık olarak her sayfada 17-18 satır mevcuttur. Muhteva olarak Taşköprülüzâde'nin "*Miftâhu's-Se'âde*" adlı eserinin özeti mahiyetindedir. Müellif eserde nahiv, sarf, belağat, lügat gibi ilimler ve o ilimlerde kitap telif etmiş alimlerden ve eserlerinden bahsetmektedir. Bir ilimden bahsederken önce o ilmin tanımı, amacı, prensipleri ve konusu kısa ve öz bir şekilde bahsedilmektedir. Bundan sonra da o ilimle alakalı yazılmış eserlerden bahsedilmektedir. Müellif bu eserleri; muhtasar, mütavassıt ve mebsût olarak üç başlık altında incelemektedir. Ayrıca bahsi geçen eserlerle alakalı şerh ve haşiyelerde zikredilmektedir. Çoğu zaman eserlerin ismi geçerken müellifleri hakkında da bilgiler verilmektedir.¹¹⁰

1.2.9.6. Tasavvuf Alanında Kaleme Aldığı Eserler

1. *Minhâcu's-Sünneti's-Seniyye fî Adabi Sulûki's-Sufiyye*

Molla Halil bu eseri manzum olarak yazmıştır. 101 sayfadan ibaret olup ilk ve son sayfaları hariç her sayfada 12 beyit bulunmaktadır. İlk sayfada 11 son sayfada 8 beyit bulunmaktadır ve toplamda eserdeki beyit sayısı 207'dir. Eserin muhtevasında; sâlik, nefsin makâmı, mürşîdin durumu, dünya hâli, Allah'ın evsâfi, mâsivânın terki, ölmeden önce ölmek, halk ile beraber olmak gibi tasavvufi konulara değinmektedir.¹¹¹

2. *Nebzetu Mevahibi'l-Leduniyye fî's-Şetahât ve'l-Vahdeti'z-Zatiyye*

Eserin ismi muhtelif kaynaklarda farklı zikredilse de müellifin torunu Şeyh Abdulkahhar ismini bu şekilde zikretmiştir. Elimizde tek nüsha bulunmaktadır ki o da bizzat müellifin kendi nüshasıdır. 3 varaktan oluşan eserin her sayfasında 30-32 satır bulunmaktadır. Müellif bu eserinde, çeşitli sûfi zatların vahdet-i vücud ile ilgili görüşleri

¹¹⁰ Edip Çağmar, "Molla Halil'in Tercemetu Meşâhiri'n-Nahviyyîn ve'l-Luğaviyyîn Adlı Eseri Üzerine Bir İnceleme, M. Macit Sevgili (Haz.), *Molla Halil es-Si'irdî Hayatı, Eserleri ve İlmi Kişiliği II* (497-510), Beyan Yayınları, İstanbul 219.

¹¹¹ Ferzende İdiz, "Molla Halil Si'irdî'nin Bazı Tasavvufi Görüşleri: "Minhâcü's-Sünne" Adlı Eseri Bağlamında, M. Macit Sevgili (Haz.), *Molla Halil es-Si'irdî Hayatı, Eserleri ve İlmi Kişiliği II* (417-434), Beyan Yayınları, İstanbul 219.

ile yine bazı sûfî zatlardan sadır olan şatahâtın nasıl anlaşılması gerektiği konusu üzerinde durmaktadır.¹¹²

3. *Risâle fî Beyâni Şurûti'l-Halve ve Âdâbihâ*

Esere 2017 yılında ulaşılmıştır. Eserin tek nüshası mevcut olup o da müellif nüshasıdır. Her sayfada 24 satır bulunmakla birlikte toplamda eser 8 varaktan oluşmaktadır.¹¹³ Risalede; müridin halvete girmeden önce yapması gereken hususlar, halvete girilecek mekânın özellikleri, müridin halvet esnasında yapacağı ibadetler, halvet esnasında uyulması gereken âdâb ile halvet esnasında müridin kalbine gelen havâtır ve bunlardan kurtulma yolları konuları işlenmiştir.¹¹⁴

1.2.9.7. Diğer İlimlerde Kaleme Aldığı Eserler

- 1- Divânu Şi 'r bi'l-Kurîyye ve'l-'Arabîyye
- 2- Ezhâru'l-Ğusûn min Makûlâti Erbâbi'l-Funûn vemâ li't-Tâlib fihi Min Karri'l-'Ûyûn
- 3- Mahsûlu'l-Mevâhibi'l-Ehadiyye fi'l-Hasâis ve's-Şemâili'l-Ahmediyye
- 4- Manzûma fi'l-Âdâb Tehdi't-Tâlib ilâ Tarîki's-Savâb/el-Habiyye fi Kava'idi'l-Bahs
- 5- Manzûme fî Mevlidi Hayri'l-Beriyye
- 6- Muhtasaru'l-Min Ehi'l-Mekkîyye fî Şerhi'l -Kasîdeti'l-Hemziyye
- 7- Risâle fî Vazâif A'dâi Cismi'l-İnsân
- 8- Telmîhu'l-İsâğocî bi Ziyâde Telûhu 'ale'l-Multecî¹¹⁵

¹¹² Özcan, 43.

¹¹³ Özcan, 43.

¹¹⁴ Mehmet Emin Bener, "Molla Halil el-İs'irdî'nin "Beyân-u Şurûti'l-Halve ve Âdâbihâ" Adlı Eseri Çerçevesinde Halvet ile İlgili Görüşleri, M. Macit Sevgili (Haz.), *Molla Halil es-Si'irdî Hayatı, Eserleri ve İlmi Kişiliği II* (417-434), Beyan Yayınları, İstanbul 219

¹¹⁵ Özcan, 52-58.

1.2.9.8. Müellife Nispet Edilen Eserler

- 1- Menâkibu's-Şeyh Ahmed er-Reşîdî
- 2- Risâle fi ' Alâmâti's-Sa'e
- 3- Risâle fi'l-Va'z ve'l-İrşâd
- 4- e-l'Risâletu-Âdâbîyye
- 5- er- Risâletu's- Seyyidiyye fi Âdâbi'l- Bahs
- 6- Urcûze lî Beyâni'l-'Ulûm ve Te'ârîfihâ ve Ğayâtihâ¹¹⁶

1.3. EBÛ AMR İBNÜ'L-HÂCİB'İN DOĞUMU VE HAYATI

Tam adı Ebû Amr Cemaleddin Osmân b. Ömer b. Ebî Bekir b. Yunus ed-Düveynî el-Mısırî el-Mâlîki olan ve İbnü'l-Hâcib künyesiyle meşhur olan müellif h. 570 (1175) yılının sonunda Mısır'ın Yukarı Sâid bölgesinde yer alan Kûs'a bağlı İsnâ kasabasında doğmuştur. ¹¹⁷ Bu künye, babasının Salâhaddîn el-Eyyûbî'nin dayısının oğlu olan Kûs Emîri İzzeddin Mûsek es-Salâhî'nin hâcibi olması nedeniyle kendisine verilmiştir. ¹¹⁸ Bir rivayette İbnü'l-Hâcib'in babasının hâcib olmayıp devlet erkanı ile arasının iyi olmasına bağlı olarak küçük yaşta yetim kalan oğlunun hâciblerden birisi tarafından sahiplenildiği ve buna bağlı olarak da İbnü'l-Hâcib olarak isimlendirildiği yer almıştır. Ancak Ca'fer b. Sa'leb el-Üdfüvî bu rivayeti zikrettikten sonra doğru olmadığını dile getirmiştir.¹¹⁹

1.3.1. Eğitimi

Çocukluğunun ilk yıllarını İsnâ'da geçiren müellif, eğitimine babası ile gittiği Kahire'de başlamıştır. Dönemin geleneğine bağlı olarak ilk eğitimine Kur'an-ı Kerim ile başlayıp hıfzetmiştir. Daha sonra ise Mâlîkî fikhî, kıraatler ve Arapça üzerinde eğitimine devam etmiştir.¹²⁰

¹¹⁶ Özcan, 58-61.

¹¹⁷ Şemsüddin Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr b. Hallikân, *Vefeyâtu'l-a'yân ve enbâu ebnâi'z-zamân*, Tahkik: İhsan b. Abbas, Beyrut 1970, III, 248.

¹¹⁸ İbn Hallikân, 248.

¹¹⁹ Nurettin Küçük, *İbnü'l-Hâcib'in İcmâ Anlayışı*, (Yüksek Lisans Tezi), Hakkâri Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Hakkari 2023, 8.

¹²⁰ İbn Hallikân, 248.

İbnü'l-Hâcib, burada Muhammed b. Ömer el-Bennâ'dan dil ve edebiyat dersleri aldı. Kasım b. Fîrruh eş-Şâtîbî'den *et-Teysir*" ve "*eş-Şâtîbiyye 'yi Ebü'l Fazl Bahâddin Muhammed b. Yûsuf el-Gaznevî'den el-Mübhic fi'l-Kırâati's-Seman, Kırâati'l-A'meş ve İhtiyârı Halef ve'l-Yezîdî* adlı eserleri okumuştur.¹²¹ Ebu'l-Kâsım Hibetullâh el-Bûsirî, Ebû Tâhir İsmail b. Salih b. Yasin, Ebû Muhammed İbn Asâkir ve Fatıma bint Sa'd el-Hayr'dan hadis ilmini¹²² el-Enbârî'den ise Mâlikî mezhebiyle ilgili fıkıh derslerini almıştır.¹²³ Ebü'l-Cûd Gıyâs b. Fâris el-Lahmî'den de kırâat-i seb'ayı okumuştur.¹²⁴ Aynı zamanda Âmidî'den mantık ve usûl ilmini almıştır.¹²⁵

İbnü'l-Hâcib, tahsilini tamamladıktan sonra 609 yılında Fâzılıyye Medresesi'nde ders okutmaya başladı. Daha sonra Dımaşk'a gitmek üzere Kahire'den ayrıldı. Birkaç ay Kudüs'te kalıp 617'de (1220) yılında Dımaşk'a ulaştı. Emeviyye Camii'nde Mâlikî mezhebine tahsis edilen zâviyede ders vermeye başladı.¹²⁶

İbnü'l-Hâcib, Haçlılarla savaşmaktan çekinen ve onlarla barış yoluna giden Şam Emiri, es-Sâlih İsmâil b. Ebi'l-Ceyş'e karşı çıkan arkadaşı Şeyh İzzü'd-Din Ebû Muhammed Abdül-Aziz b. Abdü's-Selâm'a destek vermesi sebebiyle arkadaşı ile Emir Ebi'l-Ceyş tarafından Şam'dan çıkarılmıştır. İbnü'l-Hâcib'in Şeyh İzzü'd-Din'e muhabbeti o kadar fazla idi ki o zât hapse atıldığı zaman onunla hapse girmiştir. 638 yılında hapisten çıktıktan sonra Şam'dan ayrılıp Kahire'ye yerleşmiştir.¹²⁷

1.3.2. Vefatı

Kahire'ye döndükten sonra İskenderiye'ye yerleşen müellif, çok fazla yaşamadan 26 Şevval 646 yılında ikamet ettiği İskenderiye'de vefat etmiştir.¹²⁸ Bâbülbahr'in dışında

¹²¹ Hulusi Kılıç, "İbnü'l-Hâcib", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 2000, XXI, 55-58.

¹²² İsmail Karahan, *İbnü'l-Hâcib ve el-Kâfiye Adlı Eseri*, (Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2011, 13.

¹²³ Celâlüddin Abdurrahmân es-Süyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât fi tabakâti'l-lüğaviyyîn ve'n-nühât*, Tahkik: Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhîm, Beyrut, II, 134.

¹²⁴ Azar Abbasov, *İbnü'l-Hâcib'in Usul Düşüncesi ve Muhtasarı'l-Müntehâ Ekseninde Oluşan Şerh Geleneği*, (Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2023, 16.

¹²⁵ Küçük, 9.

¹²⁶ Kılıç, *İbnü'l-Hâcib*, 55-57.

¹²⁷ Karahan, 14.

¹²⁸ İbn. Hallikân, 250.

İbn Ebû Şâme'nin türbesi yakınına defnedildi. Mezarı günümüzde Ebü'l-Abbas el-Mürsî Mescidi'nin alt katındadır.¹²⁹

1.3.3. Hocaları

Farklı ilim dallarıyla ilgilenen İbnü'l-Hâcib bu anlamda muhtelif hocalardan dersler almıştır. Özellikle yaşadığı asırda büyük alimlerin yaşamış olması ilmi yönden kendisine büyük avantaj sağlamış ve bu hocaların rahle-i tedrisatından geçmesini sağlamıştır.

1. Ebû Muhammed, Kâsım b. Firruh b. Ebi'l-Kâsım eş-Şâtıbî (ö. 590/1194)

Tefsir ve hadis alanında da yetkinliği bulunmakla birlikte asıl öne çıktığı alan Arapça nahiv ve kırâat olmuştur. Kırâat ilmiyle alakalı olarak yazmış olduğu yüz yetmiş iki beyitlik kasidesi "*Herzü'l-Emânî*" günümüze kadar kaynak eser olarak kabul edilmiştir.¹³⁰ Müellif kendisinden Teysir ve Hadis dersleri almıştır.

2. Muhammed b. Yusuf b. Ali Ebû'l-Fadl el-Gaznevî el-Hanefî (h. 522)

Henüz küçük yaşta Ebû Bekir Kadı el-Mâristanî ve Ebû Mensûr b. Hayrûn'dan hadis derslerini, Ebû Muhammed Sebt el-Hayât'tan da kıraat derslerini almıştır. İbnü'l-Hâcib ondan kırâat-ı seb'a derslerini almıştır.¹³¹

3. Gıyâs b. Faris el-Mekkî b. Abdullah el-Lahmî el-Munzirî el-Mısrî (h. 518)

Mısır'ın büyük kurra hocalarındandır. Kişiliği ahlakı ve mütevazılığı ile de ön plana çıkmıştır.¹³² Şâtıbî'den sonra Fâzılîye'de müderrisliğe başlamıştır. İbnü'l-Hâcib yine bu hocasından da kırâat-ı seb'a dersleri almıştır.¹³³

¹²⁹ Kılıç, *İbnü'l-Hâcib*, 55-57.

¹³⁰ Bassâr Ali, *El-Fikrû'l-Usûliyyu 'İnde İbni'l-Hacib*, (Doktora Tezi), Câmî'atu'l-Ummi'l-Kurâ Kulliyetu's-Şeria ve'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye, Mekke 2022, 63-64.

¹³¹ Ali, 65.

¹³² es-Süyûtî, II. 241.

¹³³ Ali, 65.

4. Ebu'l-Kasım Hibetullah b. Ali b. Mes'ûd el-Bûsirî 506/598

Hadis alanında tebarüz etmekle birlikte kırâat ve edebiyat alanında da ön plana çıkmıştır. Hâfız Ebû Tahir, es-Sülfî gibi alimlerden kırâat okumuştur. Hadis alanında ise sadece kendisinin rivayet ettiği hadisler bulunmaktadır.¹³⁴

5. Ebu'l-Hasan el-Ebyârî Ali b. İsmail b. Ali b. Atiyye es-Senhâcî (ö. 558/618)

El-Ebyârî, asrında tebarüz eden alimlerden birisi olmuştur. Fıkıh- hadis usulünde otorite sahibiydi. İbnü'l-Hâcib fıkhıdaki asıl bilgisini bu zâttan almıştır.¹³⁵

6. Ahmed b. Halil es-Sa'ade b. Cafer b. İsâ el-Bermekî (ö. 583/637)

Kendisinin İmam Râzî'den kelim ve usûl okuduğu söylenmiştir. Kelam, münazara, usul ve fıkıh alanlarında donanımlı bir kimsedir. Yaşının ilerlemesine rağmen Kur'an-ı Kerim'i ezberlemiştir.¹³⁶

7. Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Hamid el-Ertâhî (h. 567/601)

Kur'an ve hadis alanında öne çıkmıştır. Şam dünyasında son hadis aktaran kişidir.¹³⁷

8. Hafız Bahâuddîn Ebû Muhammed el-Kasım b. Ali b. Asâkir

Pek çok alanda eser telif eden bu zât, özellikle hadis alanında öne çıkmıştır. Hadis naklinde bulunarak alana büyük katkı sağlamıştır. Babasının vefatından sonra Dâru'l-Hadis'in-Nevevîye medresesinde müderrislik görevini devralmıştır. İbnü'l-Hâcib kendisinden hadis dersleri almıştır.¹³⁸

9. Fâtıma bint Sa'd el-Hayr (522/1128)

İsfahan'da doğmuştur. Babası muhaddis olması sebebiyle küçük yaşlardan itibaren hadis muhiti ile tanışma imkânı bulmuş ve İsfahan'da Fâtıma bint Abdullah el-

¹³⁴ Ali, 65-66.

¹³⁵ Ali, 66.

¹³⁶ Ali, 66.

¹³⁷ Ali, 67.

¹³⁸ Mehmet Kuray, *İbnü'l-Hâcib'in eş-Şâfiyye fi İlmi't-Tasrîf Adlı Eserinde Geçen Kök İsim ve Kös Fiil Kalıpları*, (Yüksek Lisans Tezi), Mardin Artuklu Üniversitesi, Türkiye'de Yaşayan Diller Enstitüsü, Mardin 2022, 18.

Cûzdâniyye Taberânî'nin *el-Mu'cemü'l-kebîr*'ini okuttuğu sırada babasıyla birlikte onun meclisinde yer almıştır.¹³⁹ Müellif kendisinden hadis dersleri almıştır.¹⁴⁰

10. Ahmed b. Hasan Ebu'l-Gâlib

İbnü'l-Hâcib daha çok ahlaki yönünden etkilenmiştir.¹⁴¹

11. İsmail b. Yasîn

Kendisinden hadis dersleri almıştır.¹⁴²

12. Ebû Hasan b. Cübeyr

Müellif bu hocasından fıkıh ve usûl dersleri almıştır.

13. Takiyuddîn Ebu'l-Hasan Ali Abdullah eş-Şazlî eş-Şerif el-Huseynî (h. 571/656)

İbnu'l-Hâcib bu zatın huzurunda *Eş-Şifâ* adlı eseri kendisine okuyarak arz etmiştir.¹⁴³

1.3.4. Talebeleri

İbnü'l-Hâcib ömrünü ilme vakfetmiş bir âlim olarak sadece ilim almamış aynı zamanda talebeler yetiştirerek ilim halkasını devam ettirmeye çalışmıştır. Bu sebeple birçok öğrenci rahle-i tedrisatından geçmiştir. Biz burada tüm öğrencilerini değil belli başlı öğrencilerini zikretmekle iktifa edeceğiz.

1. Ebü'l-Abbas Şehâbeddin Ahmed b. İdris el-Karâfi

Müellif *el-Furûk* adlı eserinde bizzat kendisi İbnü'l-Hâcib'e öğrencilik yaptığını dile getirmiştir. Birçok alanda derinleşen Karâfi özellikle fıkıh alanında otoritedir.¹⁴⁴ Ölüm haberini aldığı anda çağdaşlarından İbn Dakîkul'îd'in, "*Fıkıh usulünde zamanın*

¹³⁹ M. Yaşar Kandemir, "Fâtıma bint Sa'd el-Hayr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 1995, XII, 228.

¹⁴⁰ Kuray, 18.

¹⁴¹ Ali, 67.

¹⁴² Ali, 67.

¹⁴³ Ali, 68.

¹⁴⁴ Abbasov, 32.

otoritesi gitti” demesi onun bu özelliğinin kendi döneminde de bilindiğini göstermektedir.¹⁴⁵

2. İbnü't-Tilmisânî

Fıkıh ve fıkıh usulünde öne çıkmıştır. *Şarihü'l-Meâlim fi Usuli'd-Dîn ve'l-Me'alîm fi Usulî'l-Fıkhi* adlı eserini İbnü'l-Hâcib'in huzurunda okuyup onun onayını almıştır. Kahire'de 644 yılında vefat etmiştir.¹⁴⁶

3. Cemâluddin Abdurrahman b. Abdulkerim b. Halef el-Ensârî ez-Zemelkânî

Müellif *el-Burhânu'l-Kâşif 'an İcâzi'l-Kur'an* adlı eserinde İbnü'l-Hâcib'e talebelik yaptığını dile getirmiştir. Ebû Şâme kendisinin birçok alanda otorite olduğunu söylemiştir. Fıkıhtaki donanımı sebebiyle Serhad bölgesine kadı olarak atanmıştır. İbnü'l-Hâcib'den nahiv dersleri almıştır. H. 651 yılında Dımaşk'ta vefat etmiştir.¹⁴⁷

4. Zeynüddîn Abdüsselâm b. Ali ez-Zevâvî

Zevâvî'nin İbnü'l-Hâcib'in öğrencisi olduğu bilgisi bir icazete dayanır. Hocasından Arap dili okumuştur. Döneminde Dımaşk'ın şeyhülkurrası olup Mâlikî mezhebinin fetva makamına yükselmiştir. Müellif vefatına kadar tedrisatla meşgul olmuştur.¹⁴⁸

5. Şehy Cemaluddin Muhammed b. Abdullah b. Malik Ebu Abdullah et-Tâî el-Ceyyânî en-Nahvî,

Ünlü nahiv alimlerinden olan bu zât meşhur olmuş eserler kaleme almıştır. Nahiv alanında *Elfiyye* ve *Teshil* kitapları büyük ün kazanmıştır. Tebrîzî'nin naklettiğine göre kendisi, İbnü'l-Hâcib'in ilim halkasında bulunmuştur. Dımâmeynî ise onun İbnü'l-Hâcib'in öğrencisi olduğu hakkındaki bilginin net olmadığını söylemiştir.¹⁴⁹

¹⁴⁵ H. Yunus Apaydın, “Şehâbeddin Karâfi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 2001, XXII, 394-401.

¹⁴⁶ Ali, 69.

¹⁴⁷ Ali, 69.

¹⁴⁸ Abbasov, 30.

¹⁴⁹ Ali, 70.

1.3.5. Eserleri

1.3.5.1. Arap Dili ve Belâgatına Dair Kaleme Aldığı Eserler

1. *el-Kâfiye*

Müellifin bu eseri nahivle alakalı muhtasar bir eser olup Doğu İslâm dünyasında nahiv öğretiminde önde gelen eserlerden birisidir.¹⁵⁰ Arap gramerinde temel üç eserden birisi olan bu eserde İbnü'l-Hâcib, Zemaşerî'nin *el-Mufaşşal*'ından yararlanarak nahve dair konuları daha öz ve yalın bir anlatımla bu eserde toplamıştır. İbnü'l-Hâcib, *el-Kâfiye*'de genelde Basra mektebinin görüşlerine uymakla birlikte bazan Kûfe mektebinin fikirlerine de katılmıştır.¹⁵¹

Osmanlı medreselerinde de yıllarca okutulan bu eser halihazırda klasik usulde Arapça öğretimini takip eden medreselerde kaynak olarak kullanılmaktadır.¹⁵² Kitaba başta müellifi olmak üzere birçok âlim tarafından 100 civarında şerh, bu şerhlerden her birine hâşiyeler, bu hâşiyelere de birkaç ta'lik yazılmıştır.¹⁵³

2. *Şerhu'l-Kâfiye*

Kâfiye'nin şerhi olup matbudur. Ayrıca Kâfiye'nin ilk şerhi sayılmaktadır.¹⁵⁴

3. *el-Vâfiye fî nazmi'l-Kâfiye*

Melik en-Nâsır Davud b. el-Melik emri üzerine yazmış olup el- Kafiye'deki tüm konuları kapsamaktadır. Dokuz yüz seksen beyitten oluşmaktadır.¹⁵⁵

4. *el-Îzâh fî şerhi'l Mufassal*

Zemaşerî'nin Mufassalı'nın şerhidir.¹⁵⁶

¹⁵⁰ Kılıç, *İbnü'l-Hâcib*, 55-57.

¹⁵¹ Hulusi Kılıç, "el-Kâfiye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 2001, XIV, 153-154.

¹⁵² Abbasov, 37.

¹⁵³ Kılıç, *İbnü'l-Hâcib*, 55-57.

¹⁵⁴ Abbasov, 37.

¹⁵⁵ Küçük, 16.

¹⁵⁶ Kılıç, *İbnü'l-Hâcib*, 55-57

5. eş-Şâfiye

Mukaddime olarak da bilinen bu eser müellifin bizzat kendi açıklamasına göre; talebine muhalefet etmesi imkânsız birinin, nahiv ilminde yazdığı *el-Kâfiye* gibi sarf ilmi ve imlâ kuralları hakkında da bir mukaddime yazmasını kendisinden istemesi üzerine, bu kitabını kaleme almıştır.¹⁵⁷ Başta müellifi olmak üzere çeşitli âlimler tarafından Arapça, Farsça ve Türkçe elli beş civarında şerh yazılmış olup ayrıca Batı dillerine, Türkçe ve Farsça'ya tercümelere yapılmıştır.¹⁵⁸

6. Şerhu 'ş-Şâfiye

Müellifin “Şâfiye” adlı kitabına yazmış olduğu şerh.¹⁵⁹

7. el-Emâlî fi n-Nahv

Müellif bu eserinde bazı ayetleri, *Mufassal*'daki ve *Kâfiye*'deki bazı konuları açıklamıştır.¹⁶⁰

8. Şerhü'l-Kitâbi Sîbeveyhi

Bu eser “*Keşfü'z-Zunûn*” ve “*Hediyyetü'l-Ârifîn*” adlı kitaplarda zikredilmiştir.¹⁶¹

9. Şerhü'l-Mukadimetri'l-Cezûliyye

Brockelmann bu eserin 1198 no ile Fas'ın el-Karevîyyin Üniversitesi'nde olduğunu söylemiştir.¹⁶²

10. Cemâlü'l-'Arab fi 'ilmi'l-edeb

Müellifin aruz ilmine dair kaleme aldığı manzum eserdir.¹⁶³

¹⁵⁷ Ali, 89.

¹⁵⁸ Kılıç, *İbnü'l-Hâcib*, 55-57.

¹⁵⁹ Kuray, 27.

¹⁶⁰ Küçük, 17.

¹⁶¹ Ali, 91.

¹⁶² Ali, 91.

¹⁶³ Kılıç, *İbnü'l-Hâcib*, 55-57.

1.3.5.2. Fıkıh ve Fıkıh Usulüne Dair Kaleme Aldığı Eserler

1. *Câmi ‘u’l-ümmehât*

Mâlikî fıkıhına dair kaleme alınmış olan bu esere kırkın üzerinde şerh, hâşiye ve ta‘lîk yazılmıştır.¹⁶⁴

2. *Münthe’l-vüsûl ve’l-emel fî ‘ilmeyi’l-usûl ve’l-cedel*

Kelâmcıların metoduyla kaleme alınmış usûl-i fıkıh literatürünün orta dönem örneklerinden biridir.¹⁶⁵

3. *Muhtasarü’l-Müntehâ*

Adından anlaşıldığı üzere *Müntehâ* eserinin ihtisar edilmiş halidir. Yine bu eserde üzerine birçok şerh, hâşiye ve tahrîc çalışması yapılmıştır.¹⁶⁶

4. *Risâle fî tahsîsi’l-kitâb bi’l-kitâb*

Kur’an’ın Kur’an’la ve sünnetin sünnetle tahsisine dair dört varaklık bir risale olup, bilinen tek yazma nüshası el-Mektebetü’l-Ezheriyye’de bulunmaktadır.¹⁶⁷

---

¹⁶⁴ Abbasov, 40.

¹⁶⁵ Kılıç, *İbnü’l-Hâcib*, 55-57.

¹⁶⁶ Kılıç, *İbnü’l-Hâcib*, 55-57.

¹⁶⁷ Abbasov, 42.

İKİNCİ BÖLÜM

ARAP DİLİNDE İSTİŞHÂD

2.1. ARAP DİLİNDE İSTİŞHÂD YÖNTEMİ VE UNSURLARI

2.1.1. Sözlük Anlamı

el-İstişhâd (الاستِشْهَادُ) şehide (شهد) kelimesinden türemiş olup istif'al babının mastarıdır. Bu kök, şahit olmak, şahit göstermek, görmek gibi anlamlara gelir.¹⁶⁸

el-İstişhâd mastarına gelince; fiili, harf-i cersiz kullanıldığı zaman "birinin şâhitliğini istemek" manasına, ba (ب) harf-i cerrîyle kullanılıncıca "şâhitlik hususunda birinin yardımını istemek" anlamına gelir.¹⁶⁹

2.1.2. Terim Anlamı

Terim anlamı; *Arap dil aliminin kendi görüşünü desteklemek veya kuvvetlendirmek maksadıyla makbul olan manzum veya mensur ibarelerden örnek getirmesidir.*¹⁷⁰ Kavram İbn Kuteybe, İbn Dürusteveyh, İbnü'l-Enbârî ve İbn Hişâm gibi alimler tarafından da "Arap dilinde şahit getirmek" anlamıyla kullanılmıştır.¹⁷¹ Arap dilinde istişhâd yalnızca Kur'ân-ı Kerim, sahih sünnet, söyleyeni delil kabul edilen dönemde yaşamış olması şartıyla şiir ve Arap sözleriyle olur. Bu asırlarda bedeviler için h.4. asra kadar, şehirliler için h.2. asra kadarki dönemdir.¹⁷²

2.2. TARİHİ SEYRİ

İslami İlimler alanında büyük önemi haiz istişhâdın ilk olarak ne zaman ortaya çıktığı ve tarih içerisinde nasıl ve ne şekilde geliştiği zaman zaman gündeme gelen

¹⁶⁸ Halil b. Ahmed el-Ferâhîdi, *Kitabü'l-Ayn*, Tahkik: Abdülhamid el-Hindâvî, Beyrut 2003, II, 363.

¹⁶⁹ Mehmet Hadin Tutkal, *İbn Hişâm'ın Şerh-u Katri'n-Nedâ ve Belli's-Sadâ'da İstişhâd Ettığı Ayetler*, (Yüksek Lisans Tezi), Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bingöl 2015, 25.

¹⁷⁰ Muhammed Semîr Necîb el-Lebdî, *Mu'cemu'l-mustâlahâtî'n-nahviyye ve's-sarfiyye*, Dâru'l-Furkân, Beyrut 1985, 119.

¹⁷¹ Sümeyye Yağan Doğan, *Ebu Hayyan el-Endelûsî'ye Göre Arap Dilinde Şiirle İstişhâd*, (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2018, 29.

¹⁷² Necîb el-Lebdî, 119.

konulardan olmuştur. Kaynakların zikrettiğine göre ilk istişhâd Kur’ân-ı Kerim’in garib kelimelerini tefsir etmek maksadıyla başlamıştır. Arap dilindeki gramer, kıraat gibi birçok konu Kur’ân-ı Kerim ile ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla istişhâdın da onunla ortaya çıkması gayet tabidir. H. ikinci asırda yazılmış kaynaklara baktığımızda konuyla alakalı olarak nakillerin yer aldığını görmekteyiz. Bu nakillerde anlaşılmayan kelimeler noktasında sahabenin istişhada başvurduğunu görmekteyiz. Bir rivayete göre Hz. Ömer أو يأخذهم على خوف ayetinin anlamını sormuş ve orada bulunan topluluk sükût etmiştir. Hüzeyl kabilesinden bir ihtiyar “azar azar eksiltmek (التَّنْقِصُ) anlamında olduğunu söyleyip şiirden bir beyit zikretmiştir. Bunun üzerine Hz. Ömer, “*Ey insanlar cahiliye devrine ait şiir divanınıza sımsıkı sarılınsınız. Zira onda Kitab’ınızın tefsiri vardır*” demiştir.

Şiirle istişhâd konusunda en meşhur sahabe Abdullah b. Abbas’tır. Kur’ân-ı Kerimdeki garip kelimeleri anlamak için cahiliye şiirine başvurmuştur. Hatta kendisinin “*Bana Kur’an’ın garip kelimelerini soracak olursanız, onları Arap şiirinde araştırınız. Zira şiir Arap’ın divanıdır*” dediği aktarılmaktadır. Ayrıca İbn Abbas’ın sadece şiirle değil Kur’an ve bedevi sözleriyle de istişhatta bulunduğu nakledilmektedir.¹⁷³

Mevcut kaynaklarda zikredilen ve örneklik teşkil etmesi için bizim de burada birkaçına yer verdiğimiz rivayetlere baktığımızda istişhâd müstakil bir konu olarak ortaya çıkması h. 2-3. asrı bulmuş olsa da tatbik açısından çok erken dönemlerde ortaya çıktığını söyleyebiliriz. Daha sonraki asırlarda da muhtelif alanlardaki alimler istişhatta bulunmaya devam etmişlerdir.

2.2.1. İstişhâd Unsurları

2.2.1.1. Kur’ân-ı Kerîm

Allah tarafından Hz. Peygambere gönderilen Kur’ân-ı Kerim, nüzülüyle birlikte vahiy katiplerine yazdırılmış nesilden nesle gerek kâğıt üzerinde gerek de zihinlerde muhafaza edilmiştir. Kutsal bir kitap olmasının yanında onun kadar tevatüren nakledilip

¹⁷³ Mehmet Reşit Özbalıkcı, “Arap Dilinde İlk İstişhâd” *D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* (V), 1989, 369-379, 370.

sağlam hüccet olan başka bir kitap bulunmamaktadır.¹⁷⁴ Alimler lügat, sarf, nahiv ve belağât ilimlerinde Kur'ân'la istişhâdın cevazı hususunda ittifak etmişlerdir. Müttekaddimûn nahivciler, kıraat bilginleri ve usulcülerin hepsi bu mevzuda fikir birliği yapmışlardır.¹⁷⁵

Kur'ân-ı Kerim ile istişhâd konusunda alimlerin müttefik olmasının sebebine gelecek olursak, malum olduğu üzere nazil olduğu dönemde lafızlarındaki incelik, manalarındaki güzellik, üslubundaki parlaklık gibi nedenlerden insanları hayret içerisinde bırakmıştır. Bu sebeple Allah kelamını istişhâd konusunda ilk sıraya yerleştirmek gayet tabiidir. Çünkü o, henüz gramer kaidelerinin ortaya konmadığı dönemde Arapların yadırgamadığı, hatta dost düşman bütün herkesi kendine hayran bırakarak benzerinin getirilemeyeceği konusunda tehaddi de bulunmuştur. Ayrıca tek bir harekesi bile değişmeden tevatüren günümüze kadar gelmiştir. Bu bakımdan Kur'ân ve onun kıraatleri kıyasa teşkil edenler metinler içerisinde en muteber kabul edilmiştir.¹⁷⁶

Kur'ân'ın yanı sıra onun kıraatleri ile de istişhâd etmek caizdir. Çünkü bu kıraatler sahabe ve tabiinden nakille günümüze kadar gelmiştir. Kıraatler kendi içerisinde muhtelif kategorilere ayrılır. Kıraat imamları bir kıraatin sahih olabilmesi için asgari üç şart sayarlar. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz.

1. Hz. Peygambere sağlam bir senetle ulaşması
2. Üzerinde icmâ olunan mushafların hattından bir tanesine mutabık olması
3. Arap diline bir vecihle de olsa uygun olması

Bu üç şartı taşıyıp mütevatir bir senetle Hz. Peygamberden rivayet edilen kıraatler mütevatirdir ki yedi kıraatte buna girer. Meşhur kıraatler ise senedi sahih olup tevatür derecesine ulaşmayan kıraatlerdir. Ahad olanlar, senedi sahih olmanın yanı sıra Arap diline veya Mushaf hattına muhalif olan yahut meşhur kıraat seviyesine ulaşmayandır. Şâz kıraatler ise senedi sağlam olmayan ya da senedi sağlam ve Arapçaya uygun olmakla

¹⁷⁴ Kasım Yaşar, *Zemahşeri'nin el-Mufasssal fî San'ati'l-İ'râb Adlı Eserinde İstişhâd Ettiği Âyetler*, (Yüksek Lisans Tezi), Mardin Artuklu Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Mardin 2021, 41.

¹⁷⁵ M. Vecih Uzunoğlu, *el-Bahru'l-Muhît'in Filolojik Açıdan İncelenmesi*, (Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2006, 305-306.

¹⁷⁶ Tutkal, 43-44.

birlikte Mushaf hattına uygun olmayan kıraatlerdir. Şâz kıraatler ile namaz kılınmasına cevaz verilmemiştir. Müdrec kıraat ise içerisinde tefsir maksadıyla ilavelerin bulunduğu kıraattir.¹⁷⁷

Kur'an-ı Kerim ile istişhâd konusunu ele alan Suyûtî bu konuda şunları söylemektedir. *Arapçada Kur'ân-ı Kerim'in mütevâtir, âhâd ve şâz kıraatlerle istişhâdi caizdir. Açık bir kıyasa muhalefet etmediği sürece şâz kıraatle de istişhâdın olabileceği noktasında alimler ittifak etmiştir. Ayrıca kıyasa muhalif olursa her ne kadar onunla kıyas caiz olmasa da bu kıraatin benzerinde olanla istişhâd edilebilir. Fıkıhta şâz kıraatlerle istişhâd konusu ihilâflı olsa da nahivciler arasında bu konuda bir ihtilâfın olduğunu bilmiyoruz.*¹⁷⁸ Bununla beraber kıraatle istişhâd yapılıp yapılmayacağı hususunda nahivciler farklı görüşlere sahiptir. Basralı bazı dilciler gramer konusunu tespit ederken kıraatleri hüccet olarak kabul etmezler. Buna mukabil Kufeli bazı dilciler şâz bile olsa kıraatle istişhâdı kabul etmektedir.¹⁷⁹ Bağdat ekolünün önde temsilcilerinden İbn Cinni şâzz kıraatleri kullanma konusunda oldukça hırslı davranmıştır. Bunun sebebi şâzz bile olsa bu kıraatlerin bir şekilde Hz. Peygambere nispet edilmesidir.¹⁸⁰

2.2.1.2. Hadis

Dini hususlar noktasında Kur'an-ı Kerimden sonra en güvenilir kaynak hadisler kabul edilirken istişhâd konusunda alimler ona pek fazla başvurmamışlardır. Dilciler istişhâd konusunda daha çok Kur'ân ve Cahiliye Arap şiirini itibara almışlardır.

Hadisle istişhâd edilemeyeceği konusu dilciler arasında ihtilâflı bir konudur. Kimileri onunla istişhâdı caiz görürken kimileri de caiz görmemiştir.¹⁸¹ Bu görüşleri şu şekilde üç kategoride toplamak mümkün.

¹⁷⁷ Uzunoğlu, 308-309.

¹⁷⁸ Celâlüddîn es-Süyûtî, *el-İktirâh fî Uşûli'n-Nahv*, thk. Abdülhakim Atıyye, Alaeddin Atıyye, Dımaşk 2006, 39.

¹⁷⁹ Uzunoğlu, 310.

¹⁸⁰ Ramazan Bezci, *İbn Mâlik ve Nahiv Metodunda Hadisle İstişhâdın Yeri*, (Yüksek Lisans Tezi), Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2014, 42.

¹⁸¹ İbrahim Geyik, *İbn Hişâm'ın Şerhu-Şuzûri'z-Zeheb Adlı Eserinde İstişhâd Ettiği Ayetler*, (Yüksek Lisans Tezi), Mardin Artuklu Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Mardin 2021, 20.

1. Hadisle istiṣhâda mutlak surette cevaz vermeyenler: Bunların başında Ebu Hayyan el-Endelusî, hocası İbnu'd-Dai, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed el-İşbîlî, İbn Harûf vb. nahivciler gelmektedir.

2. Her türlü hadisle istiṣhâda cevaz verenler: Bunların başında “*Elfiyye*” müellifi İbn Malik ile “*Muğni'l-lebib* sahibi İbn Hişâm en-Nahvî gelmektedir.

3. Orta bir yol tutarak bazı şartların mevcudiyeti halinde bir kısım hadislerle istiṣhâda cevaz verenler: Bunların başında eş-Şatıbî ile es-Suyuti gelmektedir.¹⁸²

2.2.1.3. Şiir ile İstiṣhâd

Malum olduğu üzere eski Arap şiiri sadece Arapların şiir vasıtasıyla neseplerini hayatlarını koruma yönünden değil gramer ve lügat yönünden de büyük önemi haiz olmuştur. Şiirle istiṣhâd ise genel anlamda Arap dilinin özelde ise dilbilimsel tefsirin dayanak noktalarından olmuştur. Kur'ân tefsirinde şiir ile istiṣhâdın bir usûl olarak kullanılması sahabe devrine kadar uzanmaktadır.¹⁸³

Ayrıca İbn Abbas “*Şiir Arab'ın divanıdır. Kur'an'dan bir kelimenin anlamını anlayamadığınız zaman, (Arab'ın divanına) müracaat eder, bilmediğimizi oradan öğreniriz.*” diyerek müşkil ve garip kelimeleri açıklamanın bir yolunun da şiire başvurmak olduğunu anlatmış oluyor.¹⁸⁴ Bir rivayete göre de Hz. Ömer bir gün minberde *أَوْ يَأْخُذُهُمْ عَلَى تَخَوُّفٍ فَإِنَّ رَبَّكُمْ لَرْؤُفٌ رَحِيمٌ* “*Yoksa Allah'ın kendilerini yavaş yavaş tüketerek cezalandırmayacağından (emin mi oldular?) elbette Rabb'in çok şefkatli, çok merhametlidir*” ayetini okumuş ve burada geçen *تَخَوُّفٍ* kelimesinin anlamını sormuştur. Oradakilerin susması üzerine Hüzeyl kabilesinden bir adam bunun azar azar eksiltmek anlamında söylemiştir. Bunun üzerine halife “*Araplar kelimenin bu anlamını şiirinden biliyor mu?* diye sorunca ilgili kelimenin geçtiği beyti okumuştur. Bunun üzerine Hz. Ömer, “*Ey insanlar! Cahiliye şiirlerine, divanlarınıza önem verin. Çünkü onda kelâmınızın anlamları ve kitabınızın tefsiri vardır*” demiştir.¹⁸⁵

¹⁸² Hüseyin Tural, “Arap Dilinde Şiir ve Hadisle İstiṣhâd Meselesi”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (9), 1990, 71.

¹⁸³ Adem Çalar, “Kitâbü't-Teshîl'de Şiirle İstiṣhâd”, *Mizânü'l-Hak: İslami İlimler Dergisi*, 2023, 144.

¹⁸⁴ Ali Eroğlu, “Şiirle İstiṣhâd ve İstiṣhâd Açısından Medarik”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (11), 1993, 327.

¹⁸⁵ Çalar, 144-145.

Dilciler lügat, sarf ve nahiv çalışmalarında Arap şiirini kaynak olarak kullanmışlardır. Ancak istişhâd yapılacak şairlerin hangi tabakadan olduğunu bilmek önem arz etmektedir. Bu sebeple istişhâd konusunda eski Arap şiiri dört gruba ayrılmıştır:

a. Câhiliyyûn şairleri: Bunlar, İslamiyet'in doğuşundan evvelki dönem yaşamış şairlerdir. İlk olarak aklımıza gelen şairlerin başında İmruül Kays (ö. 540 civarı) ve el-A'shâ gelir (ö. 7/629).

b. Muhadramûn şairler: Câhiliye dönemi ve İslâmî dönemin her ikisinde yaşamış şairlere verilen isimdir. el-Hansâ (ö. 24/645), Ka'b b. Zuheyr (ö. 24/645), Lebîd b. Rebî'a (ö. 41/661) ve Hassân b. Sâbit (ö. 60/680) gibi şairler buna örnek olarak sayılabilir.

c. İslâmiyyûn şairler: Bu şairler İslâmîyetin ilk zamanlarında yaşamış ve yetişmiş, şairlerdir. el-Ferazdak (ö. 114/732) ve el-Cerir gibi şairleri bu tabakaya örnek olarak verebiliriz.

d. Muvelledûn şairler: başta zikrettiğimiz üç gruptan geriye kalan şairlere bu isim verildiği gibi "muhtesûn" ismi de verilmiştir. Beşşâr b. Burd (ö. 167/783) ve Ebû Nuvâs (ö. 198/813) gibi şairlerdir.¹⁸⁶

İlk üç grupta yer alan şairler "kudemâ" ismiyle anılmıştır. İslam topraklarının genişlemesiyle birlikte dilde bozulmalar ortaya çıkınca, istişhâd edilen şairlere belirli bazı kısıtlamalar getirilmiştir. El-Asmaî, şiirleriyle istişhâd edilecek en son kişinin İbn Herme (ö. 150/767) olduğunu iddia etmiştir. Bağdâdî'ye ilk grupta yer alan iki gruptaki şairlerin şiirleriyle istişhâd etmek ittifakla kabul görmüştür. Üçüncü grup ile alakalı olarak sahih olan, onların sözüyle istişhâd etmektir.¹⁸⁷

Şiirle istişhâdın makbul olabilmesi için alimler bazı şartlar ileri sürmüştür. Bunları şu şekilde sıralamak mümkün.

- Şiirin şairinin bilinmesi
- Güvenilir bir râvi tarafından rivâyet edilmesi
- İstişhâd edilen meseleye delâletinin kesin olması
- İttifak edilen bir hususa aykırı olmaması

¹⁸⁶ Çalar, 146.

¹⁸⁷ Emin Cengiz, *İbn Ebî Zemenîn ve "Tefsîru'l-Kurâni'l-Âziz" Adlı Eserinin Filolojik Açıdan İncelenmesi*, (Doktora Tezi), Bozok Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yozgat 2017, 179-180.

- Delil getirildiği konuda zaruret içermemesi.

Bu şekilde çerçevesi belirlenen istişhâda hemen hemen tüm müfessirler başvurmuştur. Ancak şunu da belirtmekte fayda var ki şiir garip kelimelerin anlaşılması noktasında ilk dayanak olmamıştır. Müellifler önce Kur'an-ı Kerim'e başvurmuş orada bulamadıklarında hadis ve şiiri başvurmuşlardır.¹⁸⁸

2.2.2. Nesir Türü İstişhâd Unsurları

Nesir, nesera (نَسْرٌ) kökünden gelip saçmak, serpmek, dağıtmak ve serpiştirmek manalarında kullanılır. Tohumun saçılması anlamında (نَسْرُ الْحَبِّ) bu kelime kullanılmaktadır.¹⁸⁹ Buna ek olarak, manzum yazı haricinde kullanılan söz anlamında da kullanılır. Terim anlamı ise söz kuralları ve düz yazıya uygun bir biçimde anlatılan bir söz dizemidir. İnci taneleri pozisyonundaki terimler; şiirde tertipli bir şekilde belirli kaideler ve vezinlere göre sıralanmış boyunluğu; nesirde ise böyle tertipli ve kurallara uymayan dağınık inci tanelerini temsil etmektedir. Buna ek olarak nesir, şiire göre daha çok olduğundan çoğaltma anlamıyla da ifade edilmiştir. Ayrıca nesir yazınsal zarafeti karşılayan, birbirini izleyen kurallar bütünüdür. Bu sebepten günlük işlerimizde kullandığımız söz ve yazılara nesir diyemeyiz. Mensûr bir üslupla indirilen Kur'ân-ı Kerim, şiir ve nesrin müthiş vasıflarını kendinde toplamakla beraber şiir ve nesir kaidelerinin daha üstünde bir yapıya sahiptir.¹⁹⁰

Arap dilcileri Arap şiirinin yanı sıra Arap nesriyle de istişhâd da bulunmuşlardır. Ancak şiiri göre daha az olmuştur. Bunun sebepleri şu şekilde sıralanmıştır.

- Genel olarak dilcilerin güveneceği cahiliye nesrinin fazla bulunmaması,
- Sözlü nesrin, gündelik hayata yönelik olduğu için herhangi bir tetkike tabi tutulmadan ifade edilmesi, dikkat edilmeden konuşulabileceği ihtimalinden ötürü lafızlarda bir eksikliğin olması ihtimali.
- Yazılı nesirlerin hem yaygın olmayışı hem de şiir kadar önem görmediği için daha sonraki zamanlara fazla aktarılmaması.

¹⁸⁸ Çalar, 147.

¹⁸⁹ Murtazâ el-Huseyn ez-Zebîdî, *Tacü'l-Arûs*, Tahkik: Abdü'l-Alim et-Tahavî, Kuveyt 1974, XIII, 171.

¹⁹⁰ İsmail Durmuş, "Nesir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları İstanbul 2007, 33/6.

- Arap toplumunda şiirin nesirden daha fazla ilgi görmesi ve dilcilerin haliyle şiire daha çok iltifat etmesi.¹⁹¹

Hangi kabilelerin lehçelerinin istişhâd için kullanılabileceği de alimler arasında tartışılan mevzulardan olmuştur. Lehçelerin istişhâd olarak kullanılabilme ölçütlerinin belirlenmesinde, kabile mensuplarının yaşadığı dönem, Arap olmayan toplumlarla olan yakınlığı, buldukları bölgeler, diğer toplumlarla olan münasebetleri ve kullandıkları dilin fesahati gibi bazı ölçütler göz önünde bulundurulmuştur. Kabileler arasında Kureyş, dili daha kolay ve fasih olduğu için istişhâd konusunda sıkça başvurulan kabile olmuştur. Kays, Temim, Esed, Huzeyl, Kinâne, Tayy kabilelerinin lehçeleriyle de istişhâdda bulunulmuştur.¹⁹²

---

¹⁹¹ İbrahim Toprak, *Zemahşeri'nin el-Mufasssal fî Sinâ 'ati'l-Î-râb İsimli Eserinde Kur'an-ı Kerim Ayetleriyle İstişhâd Yöntemi*, (Yüksek Lisans Tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Samsun 2020, 30.

¹⁹² Toprak, 30.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MOLLA HALİL ES-Sİ'İRDÎ'NİN *EL KÂFİYETÜ'L KÜBRA Fİ'N-NAHV* ADLI ESERİNDE KUR'ÂN ÂYETLERİYLE İSTİŞHÂDININ İBNÜ'L-HÂCİB'İN *EL KÂFİYE Fİ'N-NAHV* ESERİYLE MUKAYESESİ

3.1. İSTİŞHÂD UNSURU OLARAK KUR'ÂN-I KERİM

Kur'ân-ı Kerim, Allah'ın keliması olmasından dolayı Arap dilinde fesahatine en fazla güvenilen sözlerin başında gelir. En mükemmel olduğundan dolayıdır ki Kur'ân'da yer alan sözcükler, en fasih sözcükler ve dil ile ilgili kullanımlar da en değerli kullanım olarak görülmüştür. Kur'ân'ın bu özelliğinden dolayı gramerciler, kıraatler arasında hiçbir ayırım olmaksızın onunla istişhâd yapılabileceğini kabul etmişlerdir. Bu nedenle Kur'ân-ı Kerim'in Arap dilinde istişhâd konusunda zikredilen kaynaklar arasında birinci sırada geldiği ittifakla kabul edilmiştir.¹⁹³

Kur'ân-ı Kerim, tevâtüren nakledilmiş ve nakil sürecinde sağlam bir üslupla muhafaza edilip günümüze kadar aslını korumuş olduğundan dolayı diğer istişhâd kaynakları olan hadis, şiir ve Arap kelamının önüne geçmiş en sağlam Arapça metindir. Bunun neticesinde âlimler; Arap dili ilimlerinde Kur'ân âyetleriyle istişhâd etmenin caiz olduğunu ittifakla kabul etmiş, istişhâd metodunu uygularken Kur'ân âyetlerini de kullanmışlardır.¹⁹⁴

Arap dilinde herhangi bir kelimenin lügat manasını delillendirmek veya bir dil kaidelerini ortaya koymak için Kur'ân âyetlerinden istişhâd edilmiştir. Molla Halil'de *el-Kâfiyetü'l-Kübra fi'n-Nahv'de* Kur'ân âyetlerini bir istişhâd unsuru olarak kullanmıştır. Kur'ân âyetleri söz konusu eserde kelimelerin lügat manalarını ispat etmek, sarf, nahiv ve belâgat kaidelerini delillendirmek için kullanılmıştır. Bu bölümde söz konusu eserde nahiv kurallarını delillendirmek için Kur'ân âyetlerinin bir istişhâd unsuru olarak kullanımı, örnekler üzerinden incelenecektir.

¹⁹³ Abdullah Bedeva, "İbn 'Aşûr'un Tefsirinde İstişhâd Yöntemi" *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11 (Haziran 2018), 314.

¹⁹⁴ Cengiz, 215-216.

3.1.1. Nahiv (Sentaks)

Sözlükte “yönelmek, izini takip etmek” anlamındaki nahiv (النَّحْوُ) kelimesi isim olarak “yön, taraf, yol” mânasına gelir.¹⁹⁵ Terim olarak ise birçok tanımı yapılmıştır.

- *Nahiv; i'râb, bina vb. durumlardan Arap dili yapılarının durumlarının kendisiyle bilindiği kurallardır.*
- *Arapların, kendisiyle konuştuğu konuşma kurallarıdır.*
- *Mütekaddim âlimlerin Arapların konuşmalarını tümevarım yöntemi ile inceleyerek elde ettikleri ilimdir.*

Ancak en çok kabul gören Ezheri'nin şu tanımı olmuştur.

عِلْمٌ بِأَصُولٍ يُعْرَفُ بِهَا أَحْوَالُ أُنْبِيَةِ الْكَلِمِ إِعْرَابًا وَبِنَاءً

*İ'rab ve bina yönünden kelimelerin yapısal durumlarının bilinmesini sağlayan kuralları bilmektir*¹⁹⁶

*Nahiv ilminin, âli ilimleri ve âlet ilimlerini öğrenmeye katkıda bulunmaya ilaveten dili hatalardan arındırarak doğru bir şekilde kullanma, dildeki ince manaları anlama, kişinin kavrayışını ileri düzeye taşımasına paralel olarak aklın işlevselliğine katkıda bulunma gibi temel hedefleri vardır.*¹⁹⁷

Nahiv ilminin Arap diline faydası ise, Arapçayı kelimelerin i'rabında oluşacak hatalardan muhafaza etmektir. Bu ilme i'rab ilmi denilmesinin nedeni manaların lafızlar sebebiyle bilinmesidir. Nahiv ilminin ana konusu kelime ve kelimedir (cümledir).¹⁹⁸

Kelime üç kısma ayrılır: İsim (رجل) fiil (ضرب) ve harf (قد).¹⁹⁹

¹⁹⁵ İsmail Durmuş, “Nahiv”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 2006, XXXII, 300-306.

¹⁹⁶ Hüseyin Çiçek, *Nahiv Literatüründe Yöntem ve Sabbân Hâşiyesi Örneği*, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi İslami Araştırmalar Enstitüsü, Ankara 2020, 5.

¹⁹⁷ Zafer Akyüz, “Nahiv İlminin Aklın İşlevselliğine Katkısı”, Turgut Akyüz (Ed.), *Mantık, Metafizik, Ahlak, Din, İnanç ve Dilde Akıl I*, (s.s. 313-336), Ravza Yayınları, İstanbul 2021, 318.

¹⁹⁸ Molla Yunus Erkatani, *ez-Zurûf ve 't-Terkîb I*, (1.Baskı), Haşemi Yayınevi, İstanbul 2011, 18-19.

¹⁹⁹ Muhammed b. Abdurrahim el-Meylânî, *Şerhü'l-Muğni fi'n-Nahv*, Tahkik: Şeyh Muhammed Mehdi ed-Diyârbekri, Molla Ahmed Hilmi ed-Diyârbekri, I (6.Baskı), Seyda Yayınları, Şanlıurfa, 19.

Cümle ise dört kısma ayrılır: İsim cümlesi (زيد قائم), fiil cümlesi (ضرب زيد), şart cümlesi (إن تُؤْمَنُ تَدْخُلِ الْجَنَّةَ) ve zarf cümlesidir (زيد في الدار)²⁰⁰

Sözlükte açıklama, izah etme anlamlarına gelen i‘rab kelimesi²⁰¹ ıstılahta ise farklı âmillerin gelmesiyle kelimenin sonunda ortaya çıkan değişiklikler anlamına gelir. “جاء زيدٌ” örneğinde görüldüğü gibi “زيد” kelimesi farklı âmillerin gelmesiyle merfû, mansûb ve mecrûr olmuştur.²⁰²

Nahiv ilminin mevzusu olan kelimeler ya iki isimden ya da bir isim bir fiilden oluşur. İsim ve fiil, kendi başına anlam ifade etmekle beraber fiil; mazi, muzari ve şimdiki zamanı içinde barındırır. Harf, tek başına bir anlam ifade etmez fakat isim ya da fiil ile gelince anlam kazanır.²⁰³

MANSÛBÂT

İbn Hacib ve Molla Halil her ikisi de mansûbâtı *mef’ûlluk alameti taşıyan lafza mansub denir* şeklinde tanımlamıştır.²⁰⁴ Ancak Molla Halil ek olarak mansubluk alametlerinin fetha, kesra, elif ve ya olduğunu da zikretmiştir.

3.1.2. Mef’ûlü Mutlak’ı Nasbeden Fiilin Vucuben Hazf olunması

Mef’ûlü mutlakı nasbeden fiilin vucuben hazfedildiği durumlardan biri de daha önce geçen cümlenin manasını içeren masdarı açıklamak için vakî olan mef’ûlun mutlak fiilinin (mastarın amilinin) vucuben hazfedildiği durumdur.²⁰⁵

Şahit Âyet:

فَإِذَا لَقِيتُمْ الَّذِينَ كَفَرُوا فَصَرْبِ الرِّقَابِ حَتَّىٰ إِذَا أَتَخْتَنُمُوهُمْ فَشُدُّوا الْوَتَانَ فِيمَا مَنَّا بَعْدُ وَإِمَّا فِدَاءً حَتَّىٰ تَضَعَ الْحَرْبُ أَوْزَارَهَا ذَلِكَ وَلَوْ يَشَاءُ اللَّهُ لَآنْتَصَرَ مِنْهُمْ وَلَكِنْ لِيَبْلُوَا بَعْضَكُمْ بِبَعْضٍ وَالَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَلَنْ يُضِلَّ أَعْمَالَهُمْ

²⁰⁰ Erkatani, 20.

²⁰¹ el-Lebîdî, 148.

²⁰² Erkatani, 20.

²⁰³ el-Meylânî, 21.

²⁰⁴ Halil b. Molla Huseyn el-İs’irdî, *el-Kâfiyetü'l-Kübrâ fi İlmi'n-Nahv*, Tahkik: İlyas Kaplan et-Türkî, 2007, 98. Cemâlüddîn Osmân b. Ömer b. Ebi Bekr İbnü'l-Hâcib, *el-Kâfiyetü fi İlmi'n-Nahv ve 'ş-Şâfiye fi İlmi't-Tasrîf ve'l-Hat*, Tahkik: Salih Abdü'l-Azîm eş-Şair, 2010, 18.

²⁰⁵ Halil b. Molla Huseyn el-İs’irdî, *el-Kâfiyetü'l-Kübrâ fi İlmi'n-Nahv*, Tahkik: İlyas Kaplan et-Türkî, 2007, 98.

*Kâfirlerle savaşa girdiğinizde hemen öldürücü darbeyi vurun, nihayet onları çökertince esirleri sağlam bağlayın. Sonra ya karşılıksız bırakırsınız yahut bedel alarak. Ki böylece savaş ağır yüklerini indirsin (sona ersin). İşte böyle; Allah dileseydi onları bizzat cezalandırırdı, fakat sizleri birbirinizle denemek istiyor. Allah, yolunda öldürülenlerin amellerini asla boşa çıkarmayacaktır.*²⁰⁶

İstishâd Durumu:

İbnü'l-Hâcib ve Molla Halil, mef'ûlü mutlak olan masdarın amilinin vucuben hazfi için bu âyeti örnek olarak getirmiştir. Burada mef'ûlü mutlak olan (منا) ve (فداء) masdarlarının âmilleri olan fiiller, (تمنون) ve (تقدون) âyette hazfedilmiştir.²⁰⁷ Her ikisi de mezkûr konuyla alakalı olarak başka bir ayetten delil getirmemiştir.

3.1.3. Mef'ûlün Bihi Fiilinin Vucuben Hazfî

Mef'ûlun bih'te amel eden fiil lafzî veya manevî karine bulunduğu hazfedilir. Âmil olan fiilin vucuben hazfedilme şartları dördtür ve bunlardan biri semâidir.²⁰⁸

Şahit Âyet:

يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لَا تَغْلُوا فِي دِينِكُمْ وَلَا تَقُولُوا عَلَى اللَّهِ إِلَّا الْحَقَّ إِنَّمَا الْمَسِيحُ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ رَسُولُ اللَّهِ وَكَلِمَتُهُ
الْقِيَامَةِ إِلَى مَرْيَمَ وَرُوحٌ مِنْهُ فَآمِنُوا بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ وَلَا تَقُولُوا ثَلَاثَةٌ إِنَّهُمْ خَيْرٌ لَكُمْ إِنَّمَا اللَّهُ إِلَهٌ وَاحِدٌ سُبْحَانَهُ أَنْ يَكُونَ لَهُ وَلَدٌ
لَهُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَكَفَى بِاللَّهِ وَكِيلًا

*Ey Kitab ehli! Dininizde sınırları aşmayın ve Allah hakkında ancak hakkı söyleyin. Meryem oğlu İsa Mesih, ancak Allah'ın peygamberi, Meryem'e ulaştırdığı (emriyle onda var ettiği) kelimesi ve kendisinden bir ruhtur. Öyleyse Allah'a ve peygamberlerine iman edin, “(Allah) üçtür” demeyin. Kendi iyiliğiniz için buna son verin. Allah, ancak bir tek ilâhtır. O, çocuk sahibi olmaktan uzaktır. Göklerdeki her şey, yerdeki her şey O'nundur. Vekil olarak Allah yeter.*²⁰⁹

²⁰⁶ Kur'an Yolu, Muhammed: 47/4.

²⁰⁷ İbnü'l- Hâcib, 18. el-İs'irdî, 98.

²⁰⁸ el-İs'irdî, 104.

²⁰⁹ Nisâ: 4/171

İstîşhâd Durumu:

Her iki müellifte mezkûr âyette *kendi iyiliğiniz için buna son verin* âyetinde teslis kelimesinin hazfedilmesini mef'ûlun bihin vucuben hazfîne örnek olarak getirmiştir.

3.1.4. Nida Harfinin Hazfedilmesi

Nida harfinin hazfîyle alakalı olarak İbnü'l-Hâcib caiz olduğunu, ancak cins isme, ismi işarete, istiğase ve mendup isme geldiğinde hazfinin caiz olmadığını belirtir.²¹⁰ Molla Halil'de nida harfinin hazfinin caiz olmadığı yerlerde aynı şeyleri saymakla birlikte ilaveten Allah lafzı ile lam-ı tarifle vasıflandırılmamış eyyü (أَيُّ) lafzını zikreder.²¹¹

Şahit Âyet:

يُوسُفُ أَعْرَضَ عَنْ هَذَا ۖ وَاسْتَغْفِرِي لِذَنبِكِ إِنَّكِ كُنتِ مِنَ الْخَاطِئِينَ

“Ey Yûsuf! Sen bundan sakın kimseye bahsetme. (Ey Kadın,) sen de günahının bağışlanmasını dile. Çünkü sen günah işleyenlerdensin.”²¹²

İstîşhâd Durumu:

Mezkûr âyette alem isim geldiği için nida harfi hazfedilmiştir. Her iki müellifte bu kaideye binaen yukarıdaki âyeti şahit olarak getirmiştir.

3.1.5. Münadanın Hazfî

Bir karine bulunması durumunda münada cevazen hazfedilebilir.²¹³ Her iki âlimde bununla alakalı olarak tek âyeti şahit getirmekle iktifa etmiştir. Ancak el-İs'irdî âyet olmasa da konunun pekişmesi için farklı örnekler de getirmiştir.

²¹⁰ el-Hâcib, 21.

²¹¹ el-İs'irdî, 112-113.

²¹² Yûsuf: 12/29

²¹³ el-Hâcib, 21 el-İs'irdî, 113.

Şahit Âyet:

أَلَّا يَسْجُدُوا لِلَّهِ الَّذِي يُخْرِجُ الْخَبَاءَ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَيَعْلَمُ مَا تُخْفُونَ وَمَا تُعْلِنُونَ

“(Şeytan bunu) göklerde ve yerde gizli olanı açığa çıkararak, gizlediğinizi ve açıkladığınızı bilen Allah’a secde etmesinler, diye yapmış.”²¹⁴

İstishâd Durumu:

Münada da asıl olan isim olmasıdır. Ancak âyette emir olarak gelmiştir. Bu sebeple münada olan “*ey kavim*” (يا قَوْمُ) hazf olmuştur. Es-Si’irdî ve el-Hâcib bu kaideyi ispat için ilgili ayeti zikretmiştir.

3.1.6. İstiğalde Merfu-Mansub ya da Eşit Olma Durumu

İstiğalde fiilden önce gelen isim ya zorunlu olarak hazfedilen bir fiilin mef’ûlü olarak ve cümlede bu fiilin aynısı veya ona yakın bir fiile gelip onu tefsir etmesi suretiyle mansûb olur. Ya da mübteda olarak merfu olur ve kendisinden sonra gelen fiil cümlesi haber kabul edilir. Eğer fiilden önce gelen isim; istifham, nefy, şart, iza şartiyye gibi edatlardan sonra ve emir veya nehiyden önce gelirse ve ya da kendisinden sonra gelen cümlenin sıfatla karıştırılması ihtimali olursa mef’ûl olarak mansub okunur.²¹⁵

Şahit Ayet 1:

إِنَّا كُلَّ شَيْءٍ خَلَقْنَاهُ بِقَدَرٍ

“Hiç şüphesiz biz, her şeyi bir kaderle yarattık.”²¹⁶

İstishâd Durumu:

Her iki kâfiye müellifinin de şahit olarak getirdiği ikinci âyet, haber ile sıfatın karışma ihtimali olduğunda haberin zorunlu olarak mansub olmasına örnektir.²¹⁷

Şahit Âyet 2:

²¹⁴ Neml: 27/25

²¹⁵ el-İs’irdî, 116-117. el-Hâcib, 21-22.

²¹⁶ Kamer: 54/49

²¹⁷ el-İs’irdî, 117. el-Hâcib, 22.

وَكُلُّ شَيْءٍ فَعَلُوهُ فِي الرَّبْرِ

“Yaptıkları her şey defterlerde kayıtlıdır.”²¹⁸

İstîşhâd Durumu:

Her iki müellifte üçüncü âyetin merfu okunması gereken hususla ilgili âyeti istîşhâd getirerek burada merfu okumak vaciptir demekle iktifa etmişlerdir.²¹⁹

Şahit Âyet 3:

الرَّانِيَةُ وَالرَّانِي فَاجْلِدُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا مِائَةَ جَلْدَةٍ وَلَا تَأْخُذْكُمْ بِهِمَا رَأْفَةٌ فِي دِينِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ
الْآخِرِ وَلَيْسَ لَهُنَّ عَذَابُهُمَا طَائِفَةٌ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ

*Zina eden kadın ile zina eden erkeğin her birine yüz sopa vurun. Allah'a ve âhiret gününe inanıyorsanız, Allah'ın dinini uygulama hususunda o ikisine karşı merhamet duygusuna kapılmayın. Mü'minlerden bir topluluk da onların cezalandırılmasına şahit olsun.*²²⁰

İstîşhâd Durumu:

İbnü'l-Hacib dil âlimleri İmam Müberred ve İmam Sibeveyh'in فَاجْلِدُوا emrinin başında bulunan fa'nın şart için olduğunu ve bu sebeple de onların görüşlerine göre merfu ancak o ikisinin görüşü dışında da tercih edilenin mansûb şeklinde okunması olduğunu söyler.²²¹ Molla Halil hiçbir ilavede bulunmadan aynı cümleyi iktibas etmiştir.²²²

Şahit Ayet 4:

فَرِيقًا هَدَىٰ وَفَرِيقًا حَقَّ عَلَيْهِمُ الضَّلَالَةُ إِنَّهُمْ اتَّخَذُوا الشَّيَاطِينَ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَيَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ مُهْتَدُونَ

²¹⁸ Kamer: 54/52

²¹⁹ el-Hâcib, 22. el-İs'irdî, 117.

²²⁰ Nûr: 24/2

²²¹ el-Hâcib, 22.

²²² el-İs'irdî, 118.

“Meali: Allah, bir kısmına hidayet etti, bir kısmına da sapıklık lâyük oldu. Çünkü onlar Allah’ı bırakıp şeytanları dost edinmişlerdi. Kendilerinin de doğru yolda olduklarını sanıyorlardı.”²²³

İstişhâd Durumu:

Fiil cümlesine atıf yapıldığında tenasüp için nasb olarak okunması tercih edilir. Molla Halil bu kaideye istişhâd için mezkûr âyeti getirmiştir²²⁴ İbnü’l-Hâcib sadece kaideyi zikrederken es-Si’irdî ondan farklı olarak bu âyeti delil olarak getirmiştir.

3.1.7. Hal Cümlesinde قد’in Mukadder Olarak Gelmesi

Hal’de asıl olanın müfred olarak gelmesi olmakla birlikte bazen cümle olarak da gelebilir. Hal, cümle-i ismiyye haberiyye olarak geldiğinde ya (قد) bir zamir ile gelir ya da sadece (قد) veya sadece zamirle gelir. Mazî müsbet fiille gelen hal ise mutlaka zahir veya mukadder bir (قد) ile gelir.²²⁵

Şahit ayet:

إِلَّا الَّذِينَ يَصِلُونَ إِلَى قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ مِيثَاقٌ أَوْ جَاؤُكُمْ حَصِرَتْ صُدُورُهُمْ أَنْ يُقَاتِلُوكُمْ أَوْ يُقَاتِلُوا قَوْمَهُمْ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَسَلَّطَهُمْ عَلَيْكُمْ فَلَقَاتِلُوكُمْ فَإِنْ اعْتَرَفْتُمْ فَلَمْ يُقَاتِلُوكُمْ وَالْقَوَا إِلَيْكُمْ السَّلَامُ فَمَا جَعَلَ اللَّهُ لَكُمْ عَلَيْهِمْ سَبِيلًا

“Ancak kendileriyle aranızda antlaşma bulunan bir toplumla ilişki içinde olanlar yahut sizinle de kendi kavimleri ile de savaşmayı içlerine sindiremeyip size sığınanlar müstesna. Allah dileseydi onları başınıza belâ ederdide sizinle mutlaka savaşmışlardı. Artık onlar sizi bırakıp bir tarafa çekilirler de sizinle savaşmazlar ve size barış teklif ederlerse Allah size, onların aleyhine bir yola girme hakkı vermemiştir.”²²⁶

²²³ A’râf: 7/30

²²⁴ el-İs’irdî, 116.

²²⁵ el-Hâcib, 24. el-İs’irdî, 127.

²²⁶ Nisa: 4/90

İstişhâd Durumu:

Molla Halil'in açıklamasına şâhit getirdiği bu âyette hal, جَاؤُ 'da bulunan vav dan hal olan حَصِرَتْ صُدُورُهُمْ cümlesidir. Ve buradaki hal, mazi müsbet olduğu zaman قد gelmesi gerekir. Ancak mazi müspet cümle hal olduğunda قد mukadder olarak gelir. Müellif bu konuya örnek olarak bu âyeti şahit olarak getirmiştir.²²⁷

İbnü'l- Hâcib kaideyi zikretmekle birlikte şâhit olarak âyet getirmemiş, bunun yerine farklı örnekler zikretmiştir.

3.1.8. Müstesna

Müstesna muttasıl ve munkatı olarak ikiye ayrılır. Bu iki kısmı tam anlamıyla içine alacak bir tanım olmadığı ve her bir bölümün kendine has özellikleri ve hükümleri olduğu için Hem İbnü'l-Hâcib hem de Molla Halil önce müstesnayı iki bölüme ayırmış daha sonra bu iki bölümün tanımlarını yaparak hükümlerini açıklamıştır.

Müellifler muttasıl olan müstesnayı illa (إلا) vasıtasıyla sayılabilir çoklukta olan bir gruptan istisna edilen şeydir diyerek açıklıyor.

Müstesna munkatının tarifini yaparken de sayılabilen bir çoğunluktan istisna edilmeyen isimdir diye tanımlıyor.²²⁸

Şahit ayet 1

مَا فَعَلُوهُ إِلَّا قَلِيلٌ مِنْهُمْ

*"Pek azı müstesna bunu yapmazlardı."*²²⁹

İstişhad durumu:

Her iki müellifte bu âyeti müstesnanın olumsuz bir cümlede yer aldığı zaman iki şekilde okunabileceğine istişhâd olarak zikretmiştir. Bu iki durumdan ilki istisna harfinden sonra gelen ismin mansub okunarak müstesna olmasıdır. İkincisi ise, istisna

²²⁷ el-İs'irdî, 127.

²²⁸ el-Hâcib, 26. el-İs'irdî, 133.

²²⁹ Nisa: 4/66

harfinden sonra gelen ismin, istisna harfinden önce zikredilen cümlenin failinden bedel olarak merfu okunmasıdır.

Böyle bir durumda müstesna hem üstün hem de dammeli okunabilir fakat dammeli okunup bedel yapılması tercih edilen görüştür.²³⁰

Şahit ayet 2:

لَوْ كَانَ فِيهِمَا آلِهَةٌ إِلَّا اللَّهُ لَفَسَدَتَا

“Eğer yerde ve gökte Allah’tan başka tanrılar bulunsaydı kesinlikle yerin göğün düzeni bozulurdu. Demek ki arşın rabbi olan Allah, onların yakıştırdıkları sıfatlardan münezzehtir.”²³¹

İstishâd Durumu:

Bu âyet-i kerimede illa (إلا) istisna olarak kullanılır ise anlamı şöyle olur: “Allah’tan başka ilah var fakat onlar olmasaydı” şeklinde olur ki bu anlamda küfürdür ve kullanılması mümkün değildir. Dolayısıyla burada illa (إلا) gayru (غير) anlamında olup istisna anlamı taşımaktadır.²³²

Şahit Ayet 3:

وَوُضِعَ الْكِتَابُ فَتَرَى الْمُجْرِمِينَ مُشْفِقِينَ مِمَّا فِيهِ وَيَقُولُونَ يَا وَيْلَتَنَا مَا لِهَذَا الْكِتَابِ لَا يُغَادِرُ صَغِيرَةً وَلَا كَبِيرَةً إِلَّا أَحْصَاهَا

“Artık kitap (amel defteri) ortaya konmuştur; suçluların, onda yazılı olanlardan korkuya kapılmış olarak, “Vay halimize! Bu nasıl kitapmış! Küçük-büyük hiçbir şey bırakmadan hepsini sayıp dökmüş!” dediklerini görürsün.”²³³

İstishâd Durumu:

Bu âyet-i kerime istisna harfinden sonra ismin yerine fiilin gelebileceğine delil olması için istishâd olarak zikredilmiştir.²³⁴

²³⁰ el-Hâcib, 25. el-İs’irdî, 133.

²³¹ Enbiyâ: 21/22

²³² el-Hâcib, 26. el-İs’irdî, 135.

²³³ Kehf: 18/49

²³⁴ El-İs’irdî, 135.

İstisna harfinden sonra ismin yerine filin gelebileceği kaidesini İbnü'l-Hâcib zikretmemiş olup bunun neticesinde de tabii olarak herhangi bir istişhâdda bulunmamıştır. Ancak es-Si'irdî müstesna konusunu daha tafsilatlı açıklamış ve el-Hâcib'den farklı olarak bu âyeti ilgili kaideye örnek olarak getirmiştir.

3.1.9. Leyse'ye Benzeyen Ma (ما) ve La (لا)'nın Haberi

Müellifler leseye benzeyen (ليس) ma (ما) ve la (لا)'nın haberini, isim cümlesinin başına geldikten sonra müsnedün bih olan isimdir²³⁵ diyerek tanımlamıştır. İbnü'l-Hâcib sadece açıklamakla yetinirken Molla Halil konuyu aşağıda zikredeceğimiz âyet-i kerimeyi istişhâd getirerek pekiştirmiştir.

Şahit Ayet:

فَلَمَّا رَأَيْنَهُ أَكْبَرْنَهُ وَقَطَّعْنَ أَيْدِيَهُنَّ وَقُلْنَ حَاشَ لِلَّهِ مَا هَذَا بَشَرًا إِنْ هَذَا إِلَّا مَلَكٌ كَرِيمٌ

“Kadınlar Yûsuf’u görünce güzelliği karşısında şaşırıp kaldılar. Bu yüzden ellerini kestiler ve “Aman Allahım! Bu bir beşer değil, bu ancak seçkin bir melektir!” dediler.”²³⁶

İstişhâd Durumu:

Bu âyet-i kerime, leseye benzeyen ما'nın haberinin üstün olduğuna dair Hicâziler'in belirttiği görüşe şahit olarak getirilmiştir.²³⁷

Sıfat/ Na't

Her iki müellifte sıfatı, umumen metbusundaki manaya delalet eden ve tahsis ya da tavzih için gelen tabii olarak açıklamıştır. Na't; medih, zemm için olabileceği gibi acıma ve te'kid için de olabilir.²³⁸ İstişhâd olarak da tek bir ayet zikretmişlerdir.

Şahit Âyet

فَإِذَا نُفِخَ فِي الصُّورِ نَفْخَةٌ وَاحِدَةٌ

²³⁵ El-Hâcib, 27. el-İs'irdî, 139.

²³⁶ Yûsuf: 12/31

²³⁷ el-İs'irdî, 139.

²³⁸ el-Hâcib, 29. el-İs'irdî, 154.

Sûra bir defa üflendiğinde;

İstîshâd Durumu

Burada nefhatün (نَفْحَةٌ) kelimesi mevsuf, vahidetün (وَاحِدَةٌ) ise te'kid için gelen sıfatıdır.

3.1.10. Atıf

Atıf, tabi olduğu şey ile nispetten kastedilen şeydir ve kendisi ile tabi olduğu ismin arasına on atıf harfinden birisinin gelmesiyle vâki olur.²³⁹ Atıf konusuyla alakalı İbnü'l-Hâcib hiçbir âyet-i kerimeden örnek getirmemişken müellîs es-Si'irdî toplamda iki âyeti delil olarak getirmiştir ve bunlar da şu şekildedir.

Şahit Ayet 1:

وَقُلْنَا يَا آدَمُ اسْكُنْ أَنْتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ

“Ey Âdem! Sen ve eşin cennette oturun!”²⁴⁰

İstîshâd durumu:

Merfu muttasıl bir zamire atıf yapıldığı zaman öncelikle munfasıl bir zamirle tekid edilir. Zikri geçen âyet, bu kurala istîshâd olarak getirilmiştir.²⁴¹

Şahit Âyet 2

سَيَقُولُ الَّذِينَ أَشْرَكُوا لَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا أَشْرَكْنَا وَلَا آبَاؤُنَا وَلَا حَرَمْنَا مِنْ شَيْءٍ

“Allah’a ortak koşanlar diyecekler ki: “Eğer Allah dileyseydi, biz de ortak koşmazdık, babalarımız da. Hiçbir şeyi de haram kılmazdık.”²⁴²

²³⁹ el-Hâcib, 30. el-İs’irdî,162.

²⁴⁰ Bakara: 2/35

²⁴¹ el-İs’irdî, 162.

²⁴² En’âm: 6/148

İstîshâd durumu:

Bu âyet matuf ve matufu aleyhin arasına bir fasıla girdiği zaman tekidin terkedilmesi konusuna delil olarak getirilmiştir.²⁴³

Te'kid

Te'kid, nispet ve şumul yönünden metbuundaki hususu kararlaştıran tabiidir.²⁴⁴ Bu bu tanıma ek olarak Molla Halil yapıma amacını şu şekilde açıklamıştır:

Ayrıca el-Hâcib konuyla alakalı şahit âyet getirmemişken Molla Halil istîshâd için bu âyeti getirmiştir.

Şahit Âyet

وَأْتُوا النِّسَاءَ صَدُقَاتِهِنَّ نِحْلَةً فَإِنْ طِبْنَ لَكُمْ عَنْ شَيْءٍ مِنْهُ نَفْسًا فَكُلُوهُ هَنِيئًا مَرِيئًا

*“Kadınlara mehirlerini borcunuzu öder gibi verin. Eğer onun bir kısmını size gönül rızasıyla verirlerse onu da âfiyetle yiyin.”*²⁴⁵

İstîshâd Durumu

Molla Halil lafzi tekidin bir özelliği olan itba konusuna binaen bu âyeti şahit olarak getirmiştir. Her iki kelimenin de son harfleri aynı olup itba vuku bulmuştur. Müellif böyle bir kullanım olduğunu göstermek için hem konuyu kısaca açıklamış hem de şahit getirmiştir.²⁴⁶

Bedel

Bedel, metbuu dışında kendisi kastedilen tabii'dir ve dört çeşidi bulunmaktadır. Hem bedel hem mübdelün minh; marife, nekra, açık isim ve zahir isim olarak gelebilir. Nekra marifeye bedel olarak geldiğinde bedelin bir sıfat alması gerekir.²⁴⁷ İşte bu kaideye örnek olarak her iki müellifte aşağıdaki âyeti şahit olarak getirmiştir.

²⁴³ el-İs'irdî, 163.

²⁴⁴el-Hâcib, 30. el-İs'irdî,167.

²⁴⁵ Nisa: 4/4.

²⁴⁶ el-İs'irdî,167.

²⁴⁷ el-Hâcib, 31. el-İs'irdî,170-171.

Şahit Âyet 1

كَلَّا لَئِن لَّمْ يَنْتَه لِنَسْفَعَا بِالنَّاصِيَةِ نَاصِيَةٍ كَاذِبَةٍ خَاطِئَةٍ

“Hayır hayır! Eğer vazgeçmezse mutlaka onu perçeminden yakalayıp sürükleriz! O yalancı, günahkâr perçeminden!”²⁴⁸

İstişhâd Durumu

Âyette geçen بِالنَّاصِيَةِ mübdelün minh'dir. Bedel ise نَاصِيَةٍ kelimesidir. Marifeye bedel olarak geldiği için de كَاذِبَةٍ kelimesi ile sıfatlanmıştır.²⁴⁹

Şahit Âyet 2

إِذْ نَادَاهُ رَبُّهُ بِالْوَادِ الْمُقَدَّسِ طُوًى

“Rabbi ona kutsal vadi Tuvâ'da şöyle seslenmişti:”²⁵⁰

İstişhâd Durumu

Âyette geçen طُوًى kelimesi, nekra marifeden bedel olunca sıfat alır kuralına zahirde aykırı görünmektedir. Müellif el-İs'irdî nekra olan ilgili kelime marifeyi kapsamıştır şeklinde yorumlamış ve âyeti delil olarak getirmiştir.²⁵¹

3.1.11. İsm-i İşaret

Her iki müellifte ismi işareti tanımlarken müşarun ileyh (işaret edilen) isimdir diyerek tanımlamıştır.²⁵² Daha sonra çeşitlerini sayarak konuyu tamamlamışlardır. İbnü'l-Hâcib ism-i işarete âyetten delil getirmezken Molla Halil bu ayeti getirmiştir.

Şahit Âyet:

قَالُوا إِنَّ هَٰذَانِ لَسَاحِرَانِ

“Şöyle dediler: “Bakın, bu ikisi var ya, bunlar birer sihirbazdır.”²⁵³

²⁴⁸ Alak: 95/15-16.

²⁴⁹ el-İs'irdî, 171.

²⁵⁰ Naziât: 79/16.

²⁵¹ el-İs'irdî, 171.

²⁵² el-Hâcib, 34. el-İs'irdî, 179.

²⁵³ Tâhâ: 20/63

İstishâd Durumu:

Tesniye olan ismi işaretin her üç durumda da aynı geldiğine delil olarak getirilmiştir.²⁵⁴ Çünkü bu âyet-i kerimede yer alan هَذَا kelimesi nasb hali gereği ya (ي) ile gelmesi gerekirken görüldüğü üzere elif ile gelmiştir. Bu durum bize tesniye olan ismi işaretin her üç durumda da aynı geldiğine delil teşkil etmiştir.²⁵⁵

3.1.12. İsm-i Mevsul

Her iki Kâfiye müellifi de ism-i mevsulu tanımlarken cümlenin parçası olabilmek için kendisine dönen bir gaip zamire ve haber cümlesi olacak bir silya ihtiyaç duyan isimdir diye tanımlamıştır.²⁵⁶ Bu tanımlı yaptıktan sonra ismi mevsulları ve hallerini daha sonra zamirin hazfedileceği yerleri izah etmişlerdir. Molla Halil konuyu daha tafsilatlı açıklamasına binaen aynı zamanda daha fazla örnek de getirmiştir. Konuyla alakalı el-Hâcib âyetten hiç şahit getirmemiş olup buna karşın Molla Halil iki şahit getirmiştir. Bunlar şu şekildedir:

Şahit Âyet 1:

قَالُوا لَنْ نُؤْتِرَكَ عَلَىٰ مَا جَاءَنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ وَالَّذِي فَطَرَنَا فَاقْضِ مَا أَنْتَ قَاضٍ إِنَّمَا تَقْضِي هَذِهِ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا

“Sihirbazlar dediler ki: “İmkânı yok, bize gelen apaçık mucizeleri ve bizi yaratan Allah’ı bırakıp da seni kesinlikle tercih etmeyeceğiz. Hakkımızda istediğin kararı ver, yapmak istediğini yap.”²⁵⁷

²⁵⁴ el-İs’irdî, 179.

²⁵⁵ el-İs’irdî, 179.

²⁵⁶ el-Hâcib, 35. el-İs’irdî, 181.

²⁵⁷ Tâhâ: 20/72

İstîshâd Durumu:

Bu âyette sıla cümlesi olan أَنْتَ قَاضٍ cümlesinde yer alan ve sıla olan مَا'ya râci olan zamirin hazfedilişine istîshâd olarak getirilmiştir.²⁵⁸

Şahit Âyet 2:

وَهُوَ الَّذِي فِي السَّمَاءِ إِلَهُ وَفِي الْأَرْضِ إِلَهُ وَهُوَ الْحَكِيمُ الْعَلِيمُ

“Gökteki ilâh da O’dur, yerdeki ilâh da O’dur. O sınırsız hikmet ve ilim sahibidir.”²⁵⁹

İstîshâd Durumu:

Mezkûr âyette yer alan sıla cümlesinin atıf yoluyla uzun bir cümle olarak gelmesine delil olarak getirilmiştir.²⁶⁰

3.1.13. Zarflar

Mebnilerin sekizincisi ve aynı zamanda sonuncusu zarflardır. Zaman ve mekân olarak ikiye ayrılan zarfların bir kısmı mebnidir. Her iki müellif zaman ve mekân zarflarının her birini tek tek açıklamıştır.²⁶¹ Molla Halil konuyla alakalı âyetlerden beş tane şahit getirirken İbnü’l-Hâcib konuyu sadece açıklamakla iktifa etmiştir.

Şahit Âyet 1:

وَاللَّيْلِ إِذَا يَغْشَىٰ

“Yemin olsun, bürüyüp örttüğünde geceye”²⁶²

²⁵⁸ el-İs’irdî, 181.

²⁵⁹ Zuhruf: 43/84

²⁶⁰ el-İs’irdî, 191.

²⁶¹ el-Hâcib, 36-37. el-İs’irdî, 191-196.

²⁶² Leyl: 92/1

İstishâd Durumu:

Molla Halil, âyeti bu kuraldan (Birinci izanın görüşe göre şart ile, ikinci görüşe göre ceza ile mansubdur.) istisna olarak getirmiştir. Çünkü bu âyette iza (إذا) elley (الليل)’e hal olan kelime tarafından mansub olmuştur.²⁶³

Şahit Âyet 2:

وَقَالُوا مَهْمَا تَأْتِنَا بِهِ مِنْ آيَةٍ لِنَسْحَرَنَا بِهَا فَمَا نَحْنُ لَكَ بِمُؤْمِنِينَ

“Ve dediler ki: “Bizi büyülemek için ne işaret getirirsen getir, biz sana inanacak değiliz.”²⁶⁴

İstishâd Durumu:

Bu âyet mehma (مهما) zarfının şart manasını içermesi ile gayri akil ve zaman manasını taşıyamaması kullanımına örnektir.²⁶⁵

Şahit Âyet 3

نِسَاؤُكُمْ حَرْثٌ لَكُمْ فَأْتُوا حَرْثَكُمْ أَنْتُمْ وَقَدِّمُوا لِأَنْفُسِكُمْ وَأَنْتُمْ لِلَّهِ وَالْعَالَمِينَ مَلَائِقَةٌ مِّنَ الْمُؤْمِنِينَ

“Kadınlar sizin ekeneğinizdir; ekeneğinize nasıl isterseniz öyle yaklaşın. Kendiniz için de önceden hazırlık yapın. Allah’tan sakının ve bilin ki O’na kavuşacaksınız. Müminleri müjdele!”²⁶⁶

İstishâd Durumu

أَنْتُمْ zarfı ile أين ile aynı manada olup متى ve كيف manalarını içerir. Molla Halil أَنْتُمْ zarfının كيف manasında olmasına örnek olarak bu âyeti getirmiştir.²⁶⁷

Şahit Âyet 4:

يَسْأَلُونَ أَيَّانَ يَوْمَ الدِّينِ

²⁶³ el-İs’irdî, 193.

²⁶⁴ A’râf: 7/132

²⁶⁵ el-İs’irdî, 194.

²⁶⁶ Bakara: 2/223.

²⁶⁷ el-İs’irdî, 194.

“Hani son yargılama günü ne zaman?” diye sorarlar.²⁶⁸

İstîshâd Durumu:

İlgili ayet müstakbel için kullanılan eyyane (أَيْنَ) zarfının büyük olaylarda kullanımına şâhit olarak getirilmiştir.²⁶⁹

Şahit Âyet 5

أَلَمْ تَرَ كَيْفَ فَعَلَ رَبُّكَ بِأَصْحَابِ الْفِيلِ

“Rabbin fil ordusuna ne yaptı, görmedin mi”²⁷⁰

İstîshâd Durumu

Müellif Molla Halil كيف’inin mastar şeklinde gelmesine şâhit olarak bu âyeti zikretmiştir.²⁷¹

Müsenna

Kendi cinsinden olduğuna delalet etmesi için sonuna elif, sonu fethalı ya veya da kesralı nun bitişen isimdir.²⁷² İsimden müsenna yapıldığı gibi fiilden de yapılabilir. Bazen tek bir muhataba seslenilirken tesniye ya da cemi kullanılabilir. Bu da o fillin tekrarlandığını belirtmek içindir.²⁷³ Bu kurala binaen Molla Halil aşağıdaki âyeti şâhit olarak getirmiştir.

Şahit Âyet:

حَتَّىٰ إِذَا جَاءَ أَحَدَهُمُ الْمَوْتُ قَالَ رَبِّ ارْجِعُونِ لَعَلِّي أَعْمَلُ صَالِحًا فِيمَا تَرَكْتُ كَلَّا إِنَّهَا كَلِمَةٌ هُوَ قَائِلُهَا وَمِنْ وَرَائِهِمْ بَرْزَخٌ إِلَىٰ يَوْمِ يُبْعَثُونَ

“Nihayet onlardan birine ölüm gelip çatanca, “Rabbim! Beni geri gönder de geride bıraktığım dünyada iyi işler yapayım” der. Hayır! Onun söylediği bu söz boş laftan ibarettir. Önlerinde, yeniden diriltilecekleri güne kadar bir berzah vardır.”²⁷⁴

²⁶⁸ Zâriyât: 51/12

²⁶⁹ el-İs’irdî, 194.

²⁷⁰ Fil: 105/1

²⁷¹ el-İs’irdî, 194.

²⁷² el-Hâcib, 39. el-İs’irdî,199.

²⁷³ el-İs’irdî,199.

²⁷⁴ Mü’minûn: 23/99.

İstîshâd Durumu

Ayette muhatap tektir. Ancak ارجعي fiili çoğul olarak gelmiştir. Bu da o fiilin üç defa tekrarlandığına delalet etmektedir ve müellif ilgili kurala örnek için zikretmiştir.

3.1.14. Esmâu'l-Aded

Her iki Kâfiye müellifi esmâu'l-adedi şu şekilde tanımlar.

Sayıya delalet etmek üzere kullanılan isimlerdir. Ayrıca kök lafızların on iki tane olduğunu söyleyerek bunları tek tek sıralarlar.²⁷⁵ İbnü'l-Hâcib konuyla alakalı şahit âyet getirmemişken es-Si'irdî iki âyeti istîshâd için getirmiştir.

Şahit Âyet 1:

وَقَطَعْنَا لَهُمْ اثْنَتَيْ عَشْرَةَ أَسْبَاطًا أُمَمًا ط

“İsrâiloğulları'nı nesillere göre on iki topluluğa ayırdık.”²⁷⁶

İstîshâd Durumu:

Mezkûr âyet on birden (احدى عشر) doksan dokuz (تسع وتسعون) kadar olan adetlerin temyizinin müfret ve mansub olmasından istisna olarak getirilmiştir. Çünkü bu âyette temyiz hazfedilmiş ve temyiz görünümündeki kelime de bedeldir.²⁷⁷

Şahit Âyet 2:

وَأَلْبَنُوا فِي كَهْفِهِمْ ثَلَاثَ مِائَةٍ سِنِينَ وَازْدَادُوا تِسْعًا

“Onlar mağaralarında üç yüzyıl kaldılar, buna dokuz yıl da ilâve ettiler.”²⁷⁸

İstîshâd Durumu:

Yüz (مائة) ve bin (ألف) sayılarının tesniyeleri ve cemilerinin temyizi mansub ve müfrettir. Bu ayet bu kuralda istisnadır. Çünkü temyiz hazfedilmiş ve temyiz görünümündeki kelime bedeldir.²⁷⁹

²⁷⁵ el-Hâcib, 38. el-İs'irdî, 221-225.

²⁷⁶ A'râf: 7/160

²⁷⁷ el-İs'irdî, 225.

²⁷⁸ Kehf: 18/25

²⁷⁹ el-İs'irdî, 225.

3.1.15. Müzari Fiili Nasp Edenler

Müzari fiil genel olarak merfu olarak gelir. Bazı durumlarda fethalı veya cezimli gelir. Müzari fiil أن, لن, كي ve إذن harfleri tarafından nasp edilir.²⁸⁰ Her iki müellifte şu âyetleri delil için getirmiştir.

Şahit Âyet 1:

فَلَنْ أْبْرَحَ الْأَرْضَ حَتَّى يَأْتَنِّي لِأَبِي أَوْ يَحْكُمَ اللَّهُ لِي وَهُوَ خَيْرُ الْحَاكِمِينَ

“Babam gelmeme izin verinceye veya benim için Allah hükmedinceye kadar bu yerden asla ayrılmayacağım.”²⁸¹

İstishâd Durumu:

Âyette müzari fiilin nasp edatı olan ve müstakbel için kullanılan لن ile mansub oluşuna örnek olarak getirilmiştir.²⁸²

Şahit Âyet 2:

وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ وَأَنْتَ فِيهِمْ وَمَا كَانَ اللَّهُ مُعَذِّبَهُمْ وَهُمْ يَسْتَغْفِرُونَ

“Sen içlerinde oldukça Allah onlara azap etmez, tövbe edip dururken de Allah onlara yine azap etmeyecektir.”²⁸³

İstishâd Durumu:

Bu âyette müzari fiil olan yüazzibü (يعذب) kelimesinin başına harfi cer olan lam harfinin gelmesi sebebiyle gizli bir en ile nasp edilip mastara tevil edildikten sonra mahallen mecrur olmasına örnektir.²⁸⁴

3.1.16. Müteaddi-Gayri Müteaddi

Müteaddi, bir müteallaka bağlı olandır.

²⁸⁰ el-Hâcib 44. el-İs'irdî, 271.

²⁸¹ Yusuf: 12/80

²⁸² el-Hâcib 45. el-İs'irdî, 272.

²⁸³ Enfâl: 8/33

²⁸⁴ el-Hâcib 45. el-İs'irdî, 273.

Gayri müteaddi ise müteaddinin aksine bir müteallaka bağlı olmayandır.²⁸⁵ İbnü'l-Hâcib konuyu daha ihtisar anlatırken Molla Halil daha tafsilatlı açıklamıştır.

Şahit Âyet:

فَلْ هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ إِنَّمَا يَتَذَكَّرُ أُولُو الْأَلْبَابِ

“De ki: “Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu!” Doğrusu ancak akıl iz’an sahipleri bunu anlar.”²⁸⁶

İstişhâd Durumu:

Bazen müteaddi fiil lâzimi fiil gibi kullanılır. Kendisine ya sadece fail getirilir ya da hiçbir şey getirilmez. Mezkûr âyet ilgili konuya örnek olarak zikredilmiştir. Çünkü burada ya’lemuna (يَعْلَمُونَ) fiili sadece fail almıştır.²⁸⁷ el-Hâcib eserinde bu kaideyi zikretmemesine binaen şahit de getirmemiştir.

3.1.17. Ef’âl-i Mukârebe

İsmin haberdeki fiili yapmaya yaklaşması için kullanılan fiillerdir. Bu yaklaşım bazen başlama bazen yaklaşma bazen de dileme yoluyla olur.²⁸⁸

Şahit Âyet:

فَدَبَّحُوا بِهَا وَمَا كَادُوا يَفْعَلُونَ

“İneği (bulup) kestiler, ama az daha (bunu) yapmayacaklardı.”²⁸⁹

İstişhâd Durumu:

Nefy harfi kade (كاد) üzerine geldiği zaman fiiller gibidir. Bazı nahivciler tarafından mazi ise ispat için müzari ise fiiller gibidir demiştir. Âyet buna örnek olarak her iki müellif tarafından istişhâd olarak getirilmiştir.

²⁸⁵ el-Hâcib, 47. el-İs’irdî, 275.

²⁸⁶ Zümer: 39/9

²⁸⁷ el-İs’irdî, 278.

²⁸⁸ el-Hâcib, 48. el-İs’irdî, 285.

²⁸⁹ Bakara: 2/71

3.1.18. Ef'âl-i Medh ve Zem

Medhin ve zemmin inşası için kullanılır.²⁹⁰ Her iki müellifte istişhâd için aynı âyetleri zikretmiştir.

Şahit Âyet 1:

إِنْ تُبْدُوا الصَّدَقَاتِ فَنِعِمَّا هِيَ

“Sadakaları açık olarak verirsiniz bu ne güzel!”²⁹¹

İstişhâd Durumu:

Âyet mansub ve zamir olan mümeyyize örnektir.²⁹²

Şahit Âyet 2:

بُنُسٍ مِّثْلَ الْقَوْمِ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِ اللَّهِ

“Allah’ın âyetlerini yalan sayan kavmin misali ne kötü!”²⁹³

İstişhâd Durumu:

Mahsus medhin şartı faile mutabık olmasıdır. Bu kaideye uygun olarak mezkûr âyet şahit olarak getirilmiştir.²⁹⁴

Şahit Âyet 3:

وَالْأَرْضَ فَرَشْنَاهَا فَنِعْمَ الْمَاهِدُونَ

“Yeri de biz döşedik; güzel de yaptık!”

İstişhâd Durumu:

Bazen mahsus (bilindiği zaman) hazfedilir. Bu âyette kul anlamındaki abd (العبد) kelimesi hazfedilmiştir. Delil olarak bu âyet getirilmiştir.²⁹⁵

²⁹⁰ el-Hâcib, 39. el-İs’irdi, 285.

²⁹¹ Bakara:2/271

²⁹² el-Hâcib, 50. el-İs’irdi, 285.

²⁹³ Cum’a: 62/5

²⁹⁴ el-Hâcib, 50. el-İs’irdi, 285.

²⁹⁵ el-Hâcib, 39. el-İs’irdi, 285.

3.1.19. Şart Harfleri

Şart harfleri in (إن), lev (لو) ve emmâ (أما)'dır. Bunlar kelamın başında gelir.²⁹⁶ Molla Halil lev (لو) şart edatının beş vecihte kullanımlarını açıklarken İbnü'l-Hâcib bunlara değinmemiştir. Konuyla alakalı olarak her iki müellifte farklı ayetleri istişhâd olarak getirmiştir.

Şahit Ayet 1

وَأَلْيَحْشَ الَّذِينَ لَوْ تَرَكَوْا مِنْ خَلْفِهِمْ ذُرِّيَّةً ضِعَافًا خَافُوا عَلَيْهِمْ

“Geriye eli ermez, gücü yetmez çocuklar bırakmış olmaları halinde onlar hakkında endişe duyacak olanların (başkalarının yetimleri için de) kalpleri sızlasın!”²⁹⁷

İstişhâd Durumu:

Lev şart edatının ikinci kullanımı in (إن) harfi gibi müstakbel için şart edatı olarak kullanılmasıdır. Âyette lev (لو) harfi ikinci kullanım şekli olan in (إن) harfi anlamında müstakbel manasında kullanılmıştır. Molla Halil vecihleri zikretmesine binaen bu âyeti delil olarak getirmiştir.²⁹⁸

Şahit Âyet 2

لَئِنْ أُخْرِجُوا لَا يَخْرُجُونَ مَعَهُمْ وَلَئِنْ قُوتِلُوا لَا يَنْصُرُونَهُمْ وَلَئِنْ نَصَرُوهُمْ لَيُولُنَّ الْأَدْبَارَ ثُمَّ لَا يُنصَرُونَ

“Oysa çıkarılırsalar asla onlarla çıkmazlar, onlara savaş açılrsa asla yardımlarına koşmazlar; yardım etmeye kalksalar da muhakkak arkalarını dönüp kaçarlar. Ve sonunda onlar yardımsız kalırlar.”²⁹⁹

İstişhâd Durumu

Kasem ister lafzen ister takdiren olsun kelamın başına geldiği zaman cevabının başına bir lam gerekir. İbnü'l-Hâcib kuralı zikrettikten sonra bu âyeti delil olarak getirmiştir. Molla Halil ise sadece kuralı zikretmekle yetinmiştir.

Şahit Âyet 3

²⁹⁶ el-Hâcib, 55. el-İs'irdî, 321-322.

²⁹⁷ Nisâ:4/9

²⁹⁸ el-İs'irdî, 322.

²⁹⁹ Haşr: 59/12

وَلَا تَأْكُلُوا مِمَّا لَمْ يُذْكَرِ اسْمُ اللَّهِ عَلَيْهِ وَإِنَّهُ لَفِسْقٌ وَإِنَّ الشَّيَاطِينَ لَيُوحُونَ إِلَىٰ أَوْلِيَآئِهِمْ لِجَادِلْكُمْ وَإِنِ اطَّعْتُمْهُمْ
إِنَّكُمْ لَمُشْرِكُونَ

“Üzerine Allah’ın adı anılmadan kesilen hayvanlardan yemeyin. Kuşkusuz bu büyük günahdır. Gerçekten şeytanlar dostlarına, sizinle mücadele etmeleri için telkinde bulunurlar. Eğer onlara uyarsanız şüphesiz siz de Allah’a ortak koşmuş olursunuz.”³⁰⁰

İstişâd Durumu

İbnü’l-Hâcib bir önceki âyette de geçtiği üzere kasemin cevabına dahil olan lam’a örnek olması için bu âyeti de getirmiştir.

3.1.20. Lamlar

Lam harfleri yedi nevidir. Bunlardan; tarif lamı: bazen bizzat ismi cinsin kendisi için veya cinsin fertlerinden biri için kullanılır. Ve manada nekra gibi kullanılır. Ve son olarak fertlerin tamamı için kullanılır. Bu son kısım da hakiki ve örfi olarak ikiye ayrılır.³⁰¹ İbnü’l-Hâcib bu konuya hiç değinmemiştir.

Şâhit Âyet:

هُوَ اللَّهُ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ هُوَ الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ

“O, kendisinden başka tanrı olmayan Allah’tır; duyular ve akılla idrak edilemeyi de edileni de bilir. O rahmândır, rahîmdir.”³⁰²

İstişâd Durumu:

Bu âyet elif tarif (ل) edatının fertlerin tamamına hakiki olarak kullanımına örnek olarak istişâd edilmiştir.

³⁰⁰ En’âm: 6/121

³⁰¹ el-İs’irdî, 325.

³⁰² Haşr: 59/22

SONUÇ

İslamiyet'in gelişinden sonra Arap coğrafyasında dini, siyasi, kültürel sosyal gelişmelerin yanında Arap dilinde de kayda değer ilerlemeler yaşanmıştır. Bu ilerlemenin kaydedilmesinde bir dil mucizesi olan Kur'an-ı Kerim'in payı oldukça fazladır. Başta Kur'an'daki garip kelimelerin anlaşılması amacıyla Arap dili gramerinde araştırmalar gerçekleştirilmiştir. Bu süreçte ilimler arasında Arap dili ve grameri yerini almıştır. Dilciler ve nahivciler tarafından gramer konuları ortaya konmuş olup sahihliğine dair başta Kur'an'ı Kerim olmak üzere Hadis-i Şerif, Arap şiiri ve nesrinden istişhâdlarda bulunmuşlardır.

İstişhâd kaynakları arasında ilk başvuru ve en güvenilir kabul edilen Kur'ân-ı Kerim olmuştur. Kur'ân âyetleri gerek fesahati gerekse de belağatı ile benzerinin getirilemeyeceği edebiyat üstü bir kitaptır. İlk nâzil olduğu şekilde bozulmadan tevatüren günümüze ulaşmıştır. Bu sebeple başvurulacak istişhâd kaynakları arasında ilk kabul edilmiş ve hatta gerekli görülmüştür. Çünkü Araplar her ne kadar şiire, edebiyata önem vermiş olsalar da Arap gramerinin gelişiminde asıl etken Kur'ân-ı Kerim olmuş ve bu sebeple dilbilimcilerin ittifakıyla diğerlerinden öncelikli olmuştur. Kur'ân'dan sonra başvuru ikinci kaynak Cahiliye Arap şiiri olmuştur. Bunun sebebi ise garip lafızların anlaşılmasında sahabenin Cahiliye Arap şiirine başvurduğuna dair rivayetlerin bulunmasıdır. İbn Abbas'ta bu meyanda "*Şiir Arab'ın divanıdır*" demiştir. Dilciler hangi şairlerin şiirinin istişhâd kaynağı olabileceğini belirlemek için Cahiliye Arap şiirini dört kategoriye ayırmışlar ve ilk üçünden mutlak anlamda istişhâd yapmayı ittifakla kabul görmüşlerdir. Ancak bunun dışında nahivciler istişhâdın makbul olabilmesi için şairin bilinmesi, güvenilir ravi tarafından aktarılması, istişhâd edilen konuya delaletinin kesin olması gibi muhtelif şartlar öne sürmüşlerdir. Kur'an ve Arap şiirine nazaran daha az başvurulsa da hadisler ve nesir de gramer konularının delillendirilmesinde örnek olarak kullanılmıştır.

1750-1843 yılları arasında Siirt'te yaşamış olan Molla Halil Es-Si'irdî döneminde ilmiyle temayüz etmiş birçok hocadan ders almış ve yine kendisi de birçok öğrenci yetiştirmiştir. Hemen hemen tüm alanlarda eser kaleme alan müellif, Arap Dili ve Belağatı ile alakalı da eserler kaleme almıştır. İlmi çalışmalarıyla yaşadığı dönemde

Siirt'te ilim hayatının canlanmasına katkıda bulunan Es-Si'irdî'nin bazı eserleri hâlâ doğu medreselerinde okutulmaktadır.

Molla Halil'in *-Kâfiyetü'l-Kübrâ fi'n-Nahv* adlı kitabı Arap Dili ile alakalı olarak telif ettiği önemli eserlerden birisidir. Eser konu ve tertip bakımından *İbn Hacib'in Kafiyesi*'ne benzemektedir. Gayet sade-anlaşılmaz bir dil kullanmakla birlikte klasik gramer kitaplarından farklı olarak ekstra şerh ve açıklamalarda bulunmuştur. Gramer konularını gayet veciz ve muhtasar bir şekilde açıklayıp istişhâd metodunu yoğun bir şekilde kullanmıştır. Özellikle istişhâd unsurlarının en güvenilir olan ve bütün dilciler tarafından ittifakla kabul edilen Kur'ân âyetleri ile istişhâda çokça bulunmuştur. Müellif önce ilgili gramer konusunu açıkladıktan sonra konuya örnek teşkil edebilecek Kur'ân-ı Kerim'den âyetler getirmiştir. Ancak bunu yaparken âyetin tamamını değil sadece ilgili kısmını getirmiş bu da eserin çok hacimli olmasına engel olmuştur. Bazen bir konuda birkaç âyetle istişhâda bulunurken bazen de hiçbir istişhâd unsurundan yararlanmayarak sadece konuyu açıklamıştır.

Molla Halil eserini kaleme alırken içerik ve tertip bakımından İbnü'l-Hâcib'in *Kafiyesi*'nden yararlanması sebebiyle aralarında büyük ölçüde benzerlikler bulunmaktadır. Araştırmamızın konusu olan Kur'an ile yapmış oldukları istişhâd âyetlerine baktığımızda Es-Si'irdî'nin getirdiği âyetlerin birçoğunun İbnü'l-Hâcib'in eserinde de aynı şekilde zikredildiğini görmekteyiz. Molla Halil şart harfleri konusu hariç İbnü'l-Hâcib'in zikrettiği şahit âyetlerin tamamını eserinde zikretmiş ancak ondan farklı olarak El-Hâcib'in istişhâd olarak âyet getirmediği konularda, kendisi örnek teşkil edebilecek âyetleri zikretmiştir. Bazı yerlerde ise Molla Halil konuyu daha tafsilatlı açıklamasına binaen İbnü'l-Hâcib'in getirdiği şahit âyete ek olarak başka âyetler de getirmiştir.

Müellifi Molla Halil'in eseri pek çok konuda istifade edilebilecek ve araştırılabilir niteliktedir. Kullanmış olduğu diğer istişhâd unsurları, kaideleri daha öz biçimde açıklamak için kendine has oluşturduğu beyitler, ilave yapmış olduğu şerh ve açıklamaların tahkiki ve tahlili araştırmacıların üzerinde yapacakları çalışmalarını beklemektedir. *El-Kâfiyetü'l-Kübrâ fi'n-Nahv* gramer konularını kısa, veciz ve basit bir dille açıklaması yönünden büyük önemi haizdir.

KAYNAKÇA

- Abbasov, Azar, *İbnü'l-Hâcib'in Usul Düşüncesi ve Muhtasarı'l-Müntehâ Ekseninde Oluşan Şerh Geleneği*, (Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2023.
- Akyüz, Zafer, "Nahiv İlminin Aklın İşlevselliğine Katkısı", Turgut Akyüz (Ed.), *Mantık, Metafizik, Ahlak, Din, İnanç ve Dilde Akıl I*, (s.s. 313-336), Ravza Yayınları, İstanbul 2021.
- Ali, Bassâr, *El-Fikrû'l-Usûliyyu 'İnde İbni'l-Hacib*, (Doktora Tezi), Câmi'atu'l-Ummi'l-Kurâ Kulliyetu's-Şeria ve'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye, Mekke 2022.
- Apaydın, H. Yunus, "Şehâbeddin Karâfi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 2001, XXII, 394-401.
- Apuhan, Zakir, *Molla Halil es-Si'irdî'nin Nehcü'l-En'âm Adlı Eserinin Belâğat Açısından İncelenmesi*, (Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep 2022.
- Atılhan, Emine, *Molla Halil es-Siidi'nin Hayatı ve el-Kâfiye fi'n-Nahv ve's-Sarf İsimli Eseri*, (Yüksek Lisans Tezi), Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adıyaman 2022.
- Ayğan, Fadıl, "Molla Halil es-Si'irdî'nin Kelam Yönteminin Eş'arî Kelam Sistemi Açısından Değerlendirilmesi -Te'sisu Ka'vîdi'l-Akaid Adlı Eseri Bağlamında Bir İnceleme-", M. Macit Sevgili vd (Haz.), *Molla Halil es-Si'irdî Hayatı, Eserleri ve İlmi Kişiliği II* (27-41), Beyan Yayınları, İstanbul 219.
- Bedeve, Abdullah, "İbn 'Aşûr'un Tefsirinde İstişhâd Yöntemi" *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11 (Haziran 2018), 311-331.
- Bener, Mehmet Emin, "Molla Halil el-İs'irdî'nin "Beyân-u Şurûti'l-Halve ve Âdâbihâ" Adlı Eseri Çerçevesinde Halvet ile İlgili Görüşleri, M. Macit Sevgili vd (Haz.), *Molla Halil es-Si'irdî Hayatı, Eserleri ve İlmi Kişiliği II* (417-434), Beyan Yayınları, İstanbul 219.
- Bezci, Ramazan, *İbn Mâlik ve Nahiv Metodunda Hadisle İstişhâdın Yeri*, (Yüksek Lisans Tezi), Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2014.

- Cengiz, Emin, *İbn Ebî Zemenîn ve “Tefsîru’l-Kurâni’l-Âziz” Adlı Eserinin Filolojik Açıdan İncelenmesi*, (Doktora Tezi), Bozok Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yozgat 2017.
- Çağmar, Edip, “Molla Halil’in Tercemetu Meşâhîri’n-Nahviyyîn ve’l-Luğaviyyîn Adlı Eseri Üzerine Bir İnceleme, M. Macit Sevgili vd (Haz.), *Molla Halil es-Si’irdî Hayatı, Eserleri ve İlmi Kişiliği II* (497-510), Beyan Yayınları, İstanbul 2019.
- Çağmar, M. Edip, “Molla Halil el-İs’irdî’nin Risâletun fi İlmi’t-Tecvid Adlı Eseri”, *Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, (2), 2009, 153-161.
- Çalar, Adem, “Kitâbü’t-Teshîl’de Şiirle İstişhâd”, *Mizânü’l-Hak: İslami İlimler Dergisi*, 2023, 143-170.
- Çiçek, Hasan, “Bir Mekân Hizan: İlim ve Âlim Havzası” *Müsbet Hareket Sayısı* (1), 2016, 189-197.
- Çiçek, Hüseyin. *Nahiv Literatüründe Yöntem ve Sabbân Hâşiyesi Örneği*, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi İslami Araştırmalar Enstitüsü, Ankara 2020.
- Doğan, Sümeyye Yağan, *Ebu Hayyan el-Endelûsi’ye Göre Arap Dilinde Şiirle İstişhâd*, (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2018.
- Durmuş, İsmail, “Nahiv”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları İstanbul 2006, XXXII, 300-306.
- Durmuş, İsmail., “Nesir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 2007, XXXIII, 6-8.
- el-Bağdâdî, İsmail Paşa Muhammed Emin, *Hediyyetu’l-Arifin Esmâü’l Müellifin ve Asaru’l-Musannifin I-II*, Daru İhyai’t-Türasi’l-Arabi Beyrût, 1951, I, 357.
- el-Ferâhîdî, Halil b. Ahmed, *Kitabü’l-Ayn*, Tahkik: Abdülhamid el-Hindâvî, Beyrut 2003.
- el-İs’irdî, Halil b. Molla Huseyn, *el-Kâfiyetü’l-Kübrâ fi İlmi’n-Nahv*, Tahkik: İlyas Kaplan et-Türkî, 2007.
- el-Lebîdî, Muhammed Semîr Necîb, *Mu’cemu’l-Mustâlahâti’n-Nahviyye ve’s-Sarfiyye*, Dâru’l-Furkân, Beyrut 1985.

- el-Meylânî, Muhammed b. Abdurrahim. *Şerhü'l-Muğnî fi'n-Nahv*, Tahkik: Şeyh Muhammed Mehdî ed-Diyârbekri, Molla Ahmed Hilmi ed-Diyârbekrî, I (6.Baskı), Seyda Yayınları Şanlıurfa **Tarih**.
- Erdim, Enes ve Kaya İrfan, “Molla Halil es-Si’irdî’nin el-Kâmûsu’s-Sânî Adlı Eserinde Arap Şiiri ile İstişhadı, M. Macit Sevgili vd (Haz.), *Molla Halil es-Si’irdî Hayatı, Eserleri ve İlmi Kişiliği II* (603-610), Beyan Yayınları, İstanbul 2019.
- Eroğlu, Ali, “Şiirle İstişhâd ve İstişhâd Açısından Medarik”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (11), 1993, 326-352.
- Erkatani, Molla Yunus, *ez-Zurûf ve't-Terkîb I*, (1.Baskı), Haşemi Yayınevi, İstanbul 2011, 18-19.
- es-Süyûtî, Celâlüddîn, *el-İktirâh fi Uşûli'n-Nahv*, Tahkik. Abdülhakim Atıyye, Alaeddin Atıyye, Dimaşk 2006.
- es-Süyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân, *Buğyetü'l-vu'ât fi tabakâti'l-lüğaviyyîn ve'n-nühât*, Tahkik: Muhammed Ebû'l-Fazl İbrâhîm, Beyrut.
- ez-Zebîdî, Murtazâ el-Huseyn, *Tacü'l-Arûs*, Tahkik: Abdü'l-Alîm et-Tahavî, Kuveyt 1974.
- Geyik, İbrahim, *İbn Hişâm 'ın Şerhu-Şuzûri'z-Zeheb Adlı Eserinde İstişhâd Ettiği Ayetler*, (Yüksek Lisans Tezi), Mardin Artuklu Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Mardin 2021.
- Gökçe, M. Cüneyt, “Molla Halil es-Si’irdî ve İki Nehcü'l-En’âm’ı”, M. Macit Sevgili vd (Haz.), *Molla Halil es-Si’irdî Hayatı, Eserleri ve İlmi Kişiliği II* (87-99), Beyan Yayınları, İstanbul 2019.
- İbn Hallikân, Şemsüddin Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr, *Vefeyâtu'l-a'yân ve enbâu ebnâi'z-zamân*, Tahkik: İhsan b. Abbas, Beyrut 1970.
- İbnü'l-Hâcib, Cemâlüddîn Osmân b. Ömer b. Ebî Bekr. *El-Kâfiyetü fi İlmi'n-Nahv ve 'ş-Şâfiye fi İlmi't-Tasrîf ve'l-Hat*, Tahkik: Salih Abdü'l-Azîm eş-Şair, 2010.
- İdiz, Ferzende, “Molla Halil Si’irdî’nin Bazı Tasavvufî Görüşleri: “Minhâcü’s-Sünne” Adlı Eseri Bağlamında, M. Macit Sevgili vd (Haz.), *Molla Halil es-Si’irdî Hayatı, Eserleri ve İlmi Kişiliği II* (417-434), Beyan Yayınları, İstanbul 2019.

- Jadalla Hasan, *Molla Halil es-Si'irdî'nin "Usûlü Hadisi'l-Ezher mine'l-Muhtasar ve Şerhihi li-İbn Hacer" İsimli Eserinin Tahkiki ve Metodu*, (Yüksek Lisans Tezi), Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siirt 2019.
- Kandemir, M. Yaşar, "Fâtıma bint Sa'd el-Hayr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 1995, XII, 228.
- Karabulut, Fuat, "Molla Halil es-Si'irdî'nin Muhtasaru Şerhi's-Sudûr bi Şerhi Hali'l-Mevtâ ve'l-Kubûr'u ve Hadis İlmi Açısından Değerlendirilmesi, Macit Sevgili vd (Haz.), *Molla Halil es-Si'irdî Hayatı, Eserleri ve İlmi Kişiliği I* (521-535), Beyan Yayınları, İstanbul 2019.
- Karahan, İsmail, *İbnü'l-Hâcib ve el-Kâfiye Adlı Eseri*, (Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2011.
- Karim, Abdul Khalek Alabdul. *Molla Halil el-İs'irdî'nin Şerhu Diyau Basîreti Kalbi'l-a'rif fi't-Tecvîdi ve'r-Resmi ve Ferşi'l-Hurûf Adlı Eserinin Tahkik ve Değerlendirmesi*, (Yüksek Lisans Tezi), Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bingöl 2020.
- Kehhale, Ömer Rıza, *Mu'cemu'l-Muellifin Terâcîmu Musannifi'l-Kütübi'l-Arabiyye I-IV*, (1. Baskı), Muessesetu'r-Risale Beyrut 1957.
- Keskin, Mustafa, "Molla Halil es-Si'irdî'nin el-Kâfiyetü'l-Kübrâ fi'n-Nahvi ve's-Sarf ve el-Kamusu's-Sâni fi'n-Nahvi ve's-Sarfi ve'l-Ma'ani Adlı Eserlerinin Arap Dili ve Edebiyatına Katkısı, M. Macit Sevgili vd (Haz.), *Molla Halil es-Si'irdî Hayatı, Eserleri ve İlmi Kişiliği II* (510-520), Beyan Yayınları, İstanbul 2019.
- Kılıç, Hulusi, "İbnü'l-Hâcib", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 2000, XXI, 55-58.
- Kılıç, Hulusi, "el-Kâfiye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 2001, XIV, 153-154.
- Kuray, Mehmet, *İbnü'l-Hâcib'in eş-Şâfiyye fi İlmi't-Tasrîf Adlı Eserinde Geçen Kök İsim ve Kös Fiil Kalıpları*, (Yüksek Lisans Tezi), Mardin Artuklu Üniversitesi, Türkiye'de Yaşayan Diller Enstitüsü, Mardin 2022.

- Küçük, Nurettin, *İbnü'l-Hâcib'in İcmâ Anlayışı*, (Yüksek Lisans Tezi), Hakkâri Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Hakkâri 2023.
- Memduhoğlu, Adnan, “el-Ma’fuvvat Adlı Eseri Çerçevesinde Molla Halil Si’irdî’nin Fıkıh Anlayışı”, M. Macit Sevgili vd (Haz.), *Molla Halil es-Si’irdî Hayatı, Eserleri ve İlmi Kişiliği I (783-799)*, Beyan Yayınları, İstanbul 2019.
- Memduhoğlu, Adnan, “Molla Halil es-Siirdî’nin Hayatı ve Eserleri Hakkında Bazı Mülâhazalar”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (14), 2019, 608-638.
- Öncü, Mustafa, *Molla Halil es-Siirdî’nin Basîretu ’l-Kulûb fi Kelâmi Allâmi ’l-Ğuyub Adlı Eserinin Arap Dili Açısından İncelenmesi*, (Doktora Tezi), Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır 2013.
- Özbalıkcı, Mehmet Reşit, “Arap Dilinde İlk İstişhâd” *D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* (5), 1989, 369-383.
- Özcan, Abdullah ve Sevgili, M. Macit., “Molla Halil es-Si’irdî’nin Biyografisi”, M. Macit Sevgili vd (Haz.), *Molla Halil es Si’irdî Hayatı Eserleri ve İlmi Kişiliği I (/21-46)*, Beyan Yayınları, İstanbul 2019.
- Özcan, Abdullah, *Molla Halil es-Si’irdî’nin Basîretu ’l-Kulûb fi Kelâmi Allâmi ’l-Ğuyûb Adlı Tefsirinin Tahlili ve Tahkiki*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van 2018.
- Pakiş, Ömer, *Molla Halil es-Si’irdî ve Tefsirdeki Metodu*, (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1996.
- Tekin, Serkan, *XVIII-XX. Asırlarda Siirt Bölgesinde Yapılan Kelam Çalışmaları*, (Yüksek Lisans Tezi), Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2017.
- Toprak, İbrahim, *Zemahşerî’nin el-Mufasssal fi Sınâ ‘ati’l-İ-râb İsimli Eserinde Kur’an-ı Kerim Ayetleriyle İstişhâd Yöntemi*, (Yüksek Lisans Tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Samsun 2020.
- Tural, Hüseyin, “Arap Dilinde Şiir ve Hadisle İstişhâd Meselesi”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (9), 1990, 67-79.

Tutkal, Mehmet Hadin, *İbn Hişâm'ın Şerh-u Katri'n-Nedâ ve Belli's-Sadâ'da İstişâd Ettiği Ayetler*, (Yüksek Lisans Tezi), Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bingöl 2015.

Uzunoğlu, M. Vecih, *el-Bahru'l-Muhît'in Filolojik Açından İncelenmesi*, (Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2006.

Yaseen, Najeeb Hasan, *Molla Yahya el-Muzuri'nin Şerhu'l Minhac Üzerindeki Tühfetü'l Minhac Haşiyesinin Tahkiki*, (Yüksek Lisans Tezi), Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep 2019.

Yaşar, Kasım, *Zemahşeri'nin el-Mufassal fî San'ati'l-I'râb Adlı Eserinde İstişâd Ettiği Âyetler*, (Yüksek Lisans Tezi), Mardin Artuklu Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Mardin 2021.

ELEKTRONİK KAYNAKLAR

Diyamet İşleri Yeni Kur'ân Meali. Erişim 15 Ağustos 2021.

<https://kuran.diyamet.gov.tr/>

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Veysel BAYDARMAN
Doğum Yeri ve Tarihi	
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	
Y. Lisans Öğrenimi	
Bildiği Yabancı Diller	
Bilimsel Faaliyetleri	
İş Deneyimi	
Stajlar	
Projeler	
Çalıştığı Kurumlar	
İletişim	
E-Posta Adresi	
Tarih	